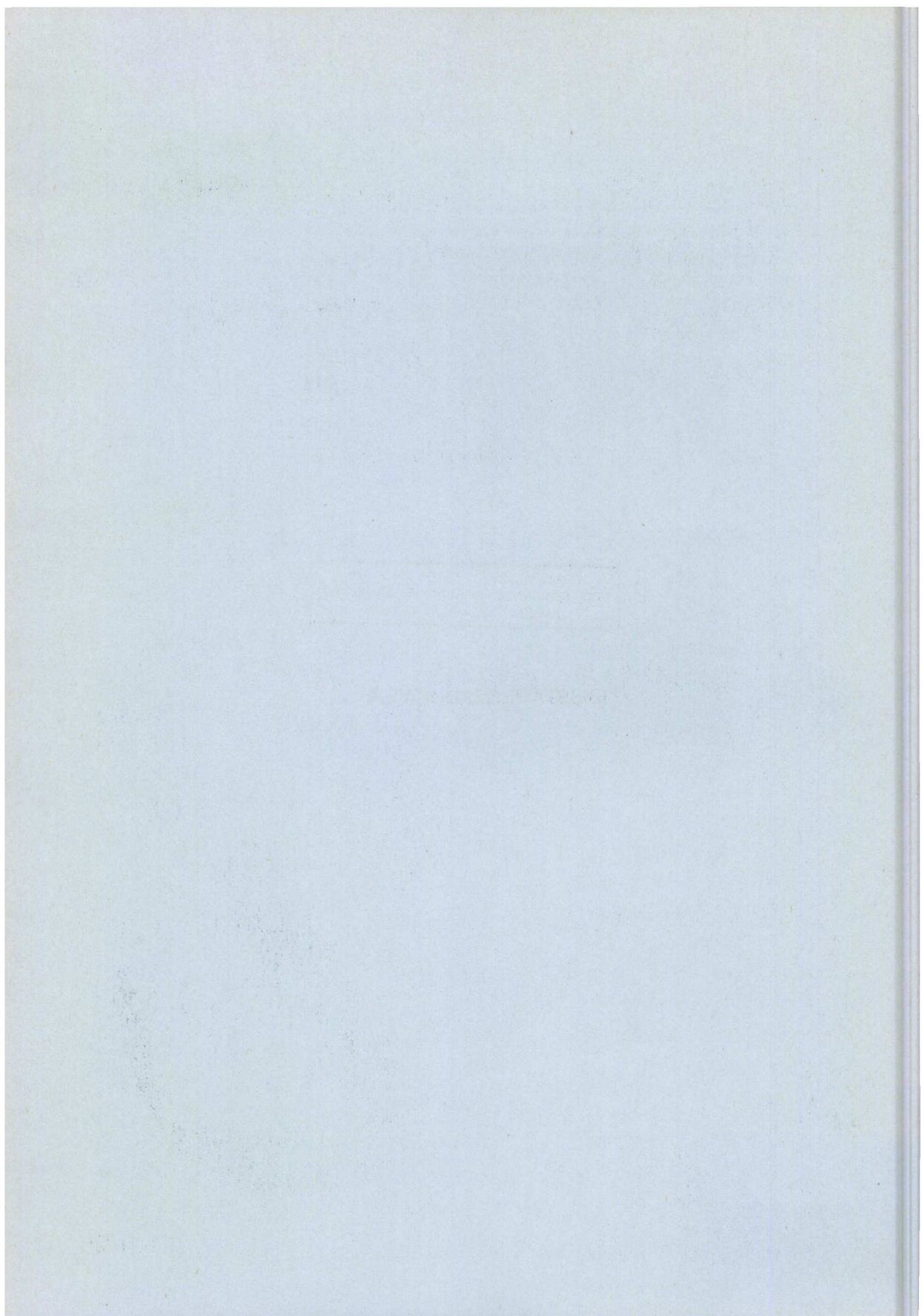

Achtergronden van het alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking

Onderzoek alcohol en werk: deel II

Achtergronden van het alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking

Onderzoek alcohol en werk: deel II

BIBLIOTHEEK NEDERLANDS INSTITUUT
VOOR PRAEVENTIEVE GEZONDHEIDSZORG TNO
POSTBUS 124, 2300 AC LEIDEN

IBISSTAMBOEKNUMMER

6373/000

R. W. M. Gründemann

Onderzoek verricht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid door
Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg/TNO Leiden

CIP

ISBN 90 363 9745 6

Bestelwijze rapporten

- Rapporten van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zijn te bestellen bij BSW/Administratief Centrum Delft, afdeling publikaties, Postbus 500, 2600 AM Delft.
Bij aflevering van het rapport ontvangt u een acceptgiro.
- Voor informatie over rapporten van het ministerie kunt u contact opnemen met de afdeling publieksinformatie, telefoon 070-715812.

Voorwoord

Onder de titel "Alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking" is in 1988 deel I van een vervolgonderzoek alkohol en werk gepubliceerd.* Daarin werd gerapporteerd over een enquête onder ruim 10.000 personen, waarmee een representatief beeld van het alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking kon worden gegeven. Belangrijk gegeven uit dit onderzoek was, dat ruim een derde van de ondervraagden wel eens alkohol op het werk gebruikt: tijdens of direkt in aansluiting op het werk, in de pauzes, of bij een receptie op het werk.

In de tweede fase van het vervolgonderzoek staat de relatie tussen het alkoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds centraal. Met andere woorden: zijn er factoren in de arbeidssituatie, die het alkoholgebruik, zowel in de privésfeer als op het werk, beïnvloeden?

Om een antwoord op deze vraag te geven zijn interviews gehouden met ruim 300 respondenten uit de eerste onderzoeksfase. Over de resultaten daarvan wordt in dit tweede, afsluitende rapport verslag gedaan.

Het onderzoek is begeleid door dezelfde werkgroep, die ook de begeleiding van de eerste onderzoeksfase heeft verzorgd. Op grond van de vele reacties op het eerste rapport heeft de werkgroep kunnen konstaten, dat een onderzoek als dit duidelijk in een behoefte voorziet. De werkgroep verwacht, dat deze tweede rapportage de verdere discussie en meningsvorming over de alkoholproblematiek evenzeer zal stimuleren. In elk geval is er naar de mening van de werkgroep alle aanleiding zorgvuldige aandacht te besteden aan de door de onderzoeker van NIPG-TNO, drs. R.W.M. Gründemann, geformuleerde konklusies en aanbevelingen.

dr. C.J. Vos.

Inhoud

blz.

Korte samenvatting van het rapport	7
1. Aanleiding en methode van onderzoek	11
1.1. Aanleiding tot het onderzoek	11
1.1.1. Proefonderzoek I: gesprekken met bedrijfsfunctionarissen	11
1.1.2. Proefonderzoek II: analyse van bedrijfsgezondheidskundige gegevens	12
1.1.3. Vervolgonderzoek	14
1.2. Globale opzet	14
1.3. De vragenlijst	15
1.4. De variabelen	17
1.4.1. De alcoholvariabelen	17
1.4.2. De variabelen met betrekking tot het werk en de gezondheid	18
1.4.3. De variabelen met betrekking tot de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie	19
1.5. Opzet van de analyses	20
1.6. Indeling van het rapport	21
2. Veldwerk en respons	23
2.1. Het veldwerk	23
2.2. De respons	27
2.3. De belangrijkste karakteristieken van de onderzoekspopulatie	30
3. De samenhang van het alcoholgebruik op het werk en aspecten van het werk en de gezondheid	31
3.1. De resultaten van de analyses bij de mannen	31
3.2. De resultaten van de analyses bij de vrouwen	38
3.3. Samenvatting	44
4. De samenhang van het alcoholgebruik in het algemeen en aspecten van het werk en de gezondheid	47
4.1. De resultaten van de analyses bij de mannen	47
4.2. De resultaten van de analyses bij de vrouwen	54
4.3. Samenvatting	60
5. Meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk	63
5.1. De gebruiker	63
5.2. De werksituatie	66
5.3. Samenvatting	68
6. De risikogroep voor alcoholproblematiek	71

7.	Samenvatting en discussie	77
7.1.	Het onderzoek in grote lijnen samengevat	77
7.2.	Vergelijking met ander onderzoek	82
7.3.	De resultaten van de tweede fase in het licht van de konklusies van de eerste fase	90
8.	Konklusies en aanbevelingen	93
	Literatuur	95
	Bijlagen	99
A.	Samenvatting van het onderzoek naar het voorkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking (fase I)	101
B.	De verdelingen van de alcoholvariabelen en hun samenhang	115
C.	Overzicht van de in de analyses gebruikte variabelen met betrekking tot de werksituatie, de gezondheid, de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie	121
D.	De bij de samenstelling van de steekproef gehanteerde streef-aantallen voor mannen en vrouwen, naar leeftijd en het niveau van alcoholgebruik	127
E.	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	129
F.	Korrelatiecoëfficiënten met betrekking tot het alcoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd	141
G.	Gegevens met betrekking de regressie-analyses van het alcoholgebruik (op het werk) enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds	153
H.	De gemiddelde scores van de respondenten op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar bedrijfs- en beroepstak	165

Korte samenvatting van het rapport*

In dit rapport wordt een onderzoek beschreven naar de achtergronden van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking. Dit onderzoek is door het NIPG/TNO uitgevoerd op verzoek van het Directoraat-Generaal van de Arbeid (DGA/AAZ) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Het is de tweede fase van een groter vervolgonderzoek. Nadat uit twee proefonderzoekingen was gebleken, dat om meer inzicht te krijgen in het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking onderzoek onder werknemers noodzakelijk zou zijn, is in overleg met het DGA afgesproken een vervolgonderzoek in twee fasen uit te voeren. In de eerste fase, waarover eerder is gerapporteerd (Gründemann, 1988), lag de nadruk op de beschrijving van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking. In de tweede fase, waarvan dit rapport verslag doet, is getracht meer zicht te krijgen op de achtergronden van dit alcoholgebruik en de relatie ervan met aspecten van het werk.

In *hoofdstuk 1* worden de achtergronden van het onderzoek aangegeven. Ingegaan wordt op de aanleiding tot het onderzoek, de opzet, de vragenlijst, en op de variabelen en de analyses.

In *hoofdstuk 2* worden het veldwerk en de respons behandeld. Hierbij wordt ook ingegaan op de samenstelling van de steekproef, en op eventuele selektiviteit in de respons.

Ook worden in dit hoofdstuk de belangrijkste kenmerken van de uiteindelijke onderzoeksgroep samengevat.

De samenhang van het alcoholgebruik op het werk en aspecten van het werk en de gezondheid wordt behandeld in *hoofdstuk 3*.

De belangrijkste factoren voor het alcoholgebruik op het werk blijken, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, de variabelen met betrekking tot het "alcoholklimaat" op het werk te zijn. Het gaat hierbij om aspecten als het aantal gelegenheden waarop men weleens alcohol op of om het werk gebruikt, de beschikbaarheid van alcohol op het werk, en de houding van de leiding en de kollega's ten aanzien van alcoholgebruik op het werk. Werken in een omgeving die toleranter is wat betreft alcoholgebruik (op het werk), gaat samen met meer feitelijk gebruik op het werk, en ook met meer gebruikers.

Naast het alcoholklimaat op het werk blijken verder vooral de meer feitelijke aspecten van het werk van belang. Zo gebruiken bijvoorbeeld leidinggevend (wat) vaker alcohol op het werk dan niet-leidinggevend.

Bij de vrouwen gaan verder onregelmatige werktijden en geregeld wisselende kollega's samen met een wat hogere alcoholconsumptie op het werk.

* In het rapport worden de resultaten en konklusies van het onderzoek meer uitgebreid samengevat (hoofdstuk 7 en 8).

Meer specifiek voor de mannen geldt dat meer werkuren, en meer overwerk samen gaan met meer en frekwenter alcoholgebruik op het werk. Meer reistijd, ten behoeve van het woon-werkverkeer, gaat bij de mannen juist samen met minder alcoholgebruik op het werk.

De overige meer subjectieve aspecten van de werksituatie (onder andere aspecten van inspanning) lijken wat sterker te spelen bij de vrouwen dan bij de mannen, hetgeen zich onder andere uit in een relatief groot aantal, niet al te sterke, verbanden.

In *hoofdstuk 4* komt de samenhang van het alcoholgebruik in het algemeen (dat wil zeggen het gebruik in de privé-situatie en op het werk bij elkaar genomen) enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds aan de orde.

Hierbij zijn tussen de mannen en de vrouwen naast parallelle, ook duidelijke verschillende resultaten geconstateerd. Een voorbeeld van overeenstemming is de samenhang van de verschillende aspecten van het alcoholgebruik in het algemeen en de problemen met of tengevolge van het alcoholgebruik, die zowel bij de mannen als de vrouwen is vastgesteld.

Tevredenheid met aspecten van de privé-situatie, de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alcoholklimaat" op het werk spelen eveneens bij beide geslachten een rol, maar verschillen nogal in hun betekenis voor het alcoholgebruik in het algemeen. Voor de mannen vormt de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie een van de meest belangrijke variabelen en spelen beide andere aspecten slechts een marginale rol. Bij de vrouwen ligt dit precies omgekeerd, en zijn de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alcoholklimaat" op het werk van meer belang voor het alcoholgebruik in het algemeen.

Tegenstrijdige resultaten komen slechts sporadisch voor. Dat geldt bijvoorbeeld wel voor de aspecten van inspanning, die bij de mannen samen gaan met een geringere consumptie en bij de vrouwen met hogere consumptie van alcohol.

Ten slotte blijkt bij de mannen ook de hinder van de fysieke werkomstandigheden (stof en kou) van belang. Deze gaat samen met meer alcoholgebruik in het algemeen.

In *hoofdstuk 5* wordt aandacht geschonken aan het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk, zowel wat betreft de gebruikers als ten aanzien van de werksituaties waar een dergelijk gebruik voorkomt.

Vastgesteld is onder andere dat meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk vooral blijkt voor te komen in werksituaties waar voornamelijk mannen werken, waar de leiding van het bedrijf een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk heeft, en waar tijdens het alcohol gebruik op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig".

In *hoofdstuk 6* wordt vanuit een vergelijkbare invalshoek het al dan niet behoren tot een risikogroep (voor alcoholproblematiek) behandeld. Bij de mannen blijkt maar in beperkte mate sprake van een samenhang tussen het al dan niet behoren tot een dergelijke risikogroep en aspecten van het werk. Het merendeel van de

bij de risikogroep ingedeelde respondenten gebruikt overigens ook geen of maar in beperkte mate alcohol op het werk.

Bij de vrouwen is wel sprake van een samenhang tussen het al dan niet behoren tot de risikogroep en aspecten van het werk. Opvallend is bovendien dat uit deze analyses veelal dezelfde (subjectieve) aspecten van inspanning, en van leiding en organisatie naar voren komen als met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk en in het algemeen. Op deze aspecten hebben de vrouwelijke respondenten die bij de risikogroep zijn ingedeeld veelal meer klachten.

In *hoofdstuk 7* komen de samenvatting en discussie aan de orde. Hierbij wordt onder andere ook ingegaan op risikofactoren in het werk die het alcoholgebruik (op het werk) zouden stimuleren. Gekonstateerd wordt dat slechts in beperkte mate sprake is van meer algemeen geldende factoren. Uitzondering hierop vormen de variabelen die in dit onderzoek zijn aangeduid als het "alcoholklimaat" op het werk.

Andere factoren lijken op basis van het huidige onderzoek meer geslachtspecifiek, zoals bijvoorbeeld spanning en stress, en onregelmatige werktijden als risikofactoren voor de vrouwen, en gevaar, en warm en stoffig werk als risikofactoren voor de mannen.

In werksituaties waar specifieke regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk bestaan, blijkt verder in het algemeen ook wat meer alcoholgebruik op het werk voor te komen. In dit verband is gesuggereerd dat men dergelijke regels of voorschriften juist zijn opgesteld om het bestaande alcoholgebruik op het werk te reguleren. In ieder geval bleek het bestaan van regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk niet zonder meer te betekenen dat er geen alcohol op het werk meer gebruikt wordt.

In *hoofdstuk 8* volgen tenslotte de konklusies en aanbevelingen.

Als belangrijkste konklusies worden onder andere vermeld dat het alcoholgebruik op het werk vooral bepaald wordt door het klimaat ten aanzien van dit gebruik op het werk, dat overwerk en lange werkweken in het algemeen een verhogend effect op de consumptie van alcohol op het werk hebben, en dat de voorbeeldfunctie van leidinggevendenden veelal juist tot uitdrukking komt in een wat hoger en frekwenter alcoholgebruik op het werk.

Naar aanleiding hiervan wordt onder andere opgemerkt dat het alcoholklimaat op het werk in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zelf is, en dat de werkgevers en de werknemers zorg dienen te dragen voor een goed en adequaat alcoholbeleid in de onderneming.

In omstandigheden waarin risico's voor de veiligheid bestaan zou de overheid echter moeten overwegen een absoluut alcoholverbod in te stellen.

Verder wordt aangegeven dat de overheid ook in de voorwaardenscheppende sfeer een bijdrage zou kunnen leveren bijvoorbeeld bij de voorlichting aan intermediaire kaders als bedrijfsartsen en bedrijfsmaatschappelijke werkers, en bij de stimulering van deskundigheidsbevordering op dit gebied. Dit zou er onder andere toe kunnen bijdragen dat het voorkomen van alcoholproblemen onder de

beroepsbevolking in een vroeg stadium onderkend zou kunnen worden. Meer in het algemeen wordt gesteld dat zowel de overheid als het bedrijfsleven belang hebben bij een vroege signalering van alcoholproblemen onder de werkende bevolking, en een adequate voorlichting over een verantwoord omgaan met alcohol, zowel op het werk als in de privé-situatie.

1. Aanleiding en methode van onderzoek

1.1. Aanleiding tot het onderzoek

In 1985 heeft het Directoraat-Generaal van de Arbeid (DGA/AAZ) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg (NIPG/TNO) laten weten dat het meer inzicht wilde krijgen in de mogelijkheden van onderzoek naar het vóórkomen van alcoholproblemen onder de Nederlandse werkende bevolking. Naar aanleiding hiervan is door het NIPG/TNO een discussienota opgesteld (Smulders, 1985a). In deze nota worden vier onderzoeksvragen onderscheiden:

- a. Bij hoeveel procent van de beroepsbevolking komt veel alcoholgebruik voor? Bij welke beroepsgroepen/bedrijfsgroepen komt het veel/weinig voor?
- b. Welke zijn de oorzaken/omstandigheden die samengaan met alcoholgebruik tijdens het werk?
- c. Welke zijn de effecten in de zin van ziekteverzuim, ongevallen, verminderde produktie, bedrijfskosten etc.?
- d. Wat zijn de ondernomen acties/maatregelen/programma's? Door wie zijn die ondernomen? Wat zijn de effecten?

De eerste twee vragen werden door het DGA als het meest urgent beschouwd. Onderzoek naar de effecten van alcoholgebruik (onderzoeksvraag c) en onderzoek met betrekking tot in organisaties genomen maatregelen, acties en voorzieningen (onderzoeksvraag d) werd meer op middellange termijn van belang geacht, mede gezien de inventarisatie-activiteiten door een aantal instellingen ten aanzien van deze vragen (zie bijvoorbeeld Ziekemeijer, 1988).

Vervolgens is door het NIPG/TNO een voorstel voor twee proefonderzoekingen opgesteld (Smulders, 1985b):

1. gesprekken met funktionarissen uit het bedrijfsleven, gericht op de vraag of het mogelijk is via hen zicht te krijgen op het vóórkomen van alcoholgebruik in de werksituatie,
2. analyse van bedrijfsgezondheidskundige gegevens, gericht op de vraag of met behulp van deze gegevens zicht gekregen kan worden op de relatie tussen het alcoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds.

Deze onderzoekingen zijn in de zomer van 1986 uitgevoerd (Gründemann, Van der Klaauw, Schlattmann, 1986).

1.1.1. Proefonderzoek I: gesprekken met bedrijfsfunktionarissen

Hoewel een onderzoek onder werknemers als de meest informatieve methode werd beschouwd om inzicht te krijgen in alcoholgebruik in relatie tot werk,

werd hier in het onderzoeksvoorstel (Smulders, 1985b) niet voor gekozen. Een dergelijk onderzoek zou namelijk een relatief arbeidsintensief en kostbaar steekproefonderzoek met zich meebrengen. Als de op één na beste oplossing werd een onderzoek onder betrokken "derden" (artsen, personeelschefs, lijnfunktionarissen etc.) gezien.

In een proefonderzoek is nagegaan in hoeverre via deze "sleutelinformanten" antwoord verkregen kon worden op de vraag naar het vóórkomen van alcoholgebruik onder de beroepsbevolking. In overleg met het DGA werd afgesproken contact op te nemen met een beperkt aantal organisaties uit verschillende bedrijfstakken. Bij deze organisaties zouden gesprekken gevoerd worden met de betrokken bedrijfsarts, de verzekeringsarts en met vertegenwoordigers van de lijnorganisatie, de personeelsafdeling en van de Ondernemingsraad of de Commissie Veiligheid, Gezondheid en Welzijn.

De benadering van de organisaties verliep niet erg voorspoedig. Drie van de zeven aangeschreven organisaties lieten weten geen medewerking aan het onderzoek te willen geven. Hoewel de redenen die de organisaties voor hun weigering gaven uiteen liepen, speelde terughoudendheid in verband met de gevoeligheid van het onderwerp bij deze reacties duidelijk een rol.

Uit de gesprekken met de funktionarissen uit de resterende vier organisaties bleek dat:

- het merendeel van de informanten slechts in beperkte mate zicht had op het alcoholgebruik in de werksituatie en de gevolgen daarvan,
- dat men dientengevolge veelal niet in staat was de omvang van het alcoholgebruik uit te drukken in percentages van de betreffende bedrijfs-, afdelings-, of groepspopulaties,
- en dat men in het algemeen geen informatie kon verschaffen over de effecten van het alcoholgebruik in de zin van ziekteverzuim, ongevallen, produktieverlies etc.

Een en ander leidde tot de konklusie dat, om inzicht te krijgen in het vóórkomen van het alcoholgebruik onder de beroepsbevolking, onderzoek onder werknemers zelf noodzakelijk zou zijn.

1.1.2. Proefonderzoek II: analyse van bedrijfsgezondheidskundige gegevens

Sinds enkele jaren laten Bedrijfsgezondheidskundige diensten de onder hun zorg vallende werknemers, bij het Periodiek Bedrijfsgezondheidskundig Onderzoek, vragenlijsten invullen over hun werk en gezondheid (zie Van Putten e.a., 1988). In deze zogenoemde "groene formulieren" komen ook twee vragen voor naar het alcoholgebruik. De eerste vraag heeft betrekking op het al of niet gebruiken van alcohol. In de tweede vraag wordt de gebruikers van alcohol verzocht de hoogte van hun wekelijks konsumptieniveau aan te geven.

In het tweede proefonderzoek zijn de op het NIPG/TNO aanwezige gegevens

van de "groene formulieren" ($\pm$ 1500 mannelijke werknemers uit 3 sectoren) nader geanalyseerd. Nagegaan is of met behulp van deze gegevens zicht gekregen kon worden op de relatie tussen het alcoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds. Indien deze gegevens nuttige informatie voor de vraagstelling zouden opleveren, zou onderzoek met grotere gegevensbestanden van enkele BGD'en tot de mogelijkheden hebben behoord.

Bij de analyse stonden twee vragen centraal, namelijk die naar de methodische kwaliteit van de in de "groene formulieren" opgenomen vragen naar het alcoholgebruik, en die naar de verbanden van de vragen naar het alcoholgebruik met de vragen over het werk en de gezondheid.

Wat betreft de methodische kwaliteit van de vragen naar het alcoholgebruik werd vastgesteld dat de vragen in het algemeen weinig non-respons opleverden. De antwoorden bleken bovendien redelijk verdeeld over de verschillende categorieën. Ook bleek het konsumptieniveau te diskrimineren tussen diverse groepen.

De vragen naar het alcoholgebruik leverden echter geen sterke verbanden met de vragen over het werk en de gezondheid. De enige faktor die in de analyses consistent is teruggekomen is het rookgedrag. Alcoholgebruikers bleken vaker dan geheelonthouders te roken en ook binnen de groep alcoholgebruikers was bij een hoger konsumptieniveau steeds sprake van een hoger percentage rokers. Wat de overige relaties betreft, was slechts sprake van tendensen. Dit kon betekenen dat er inderdaad geen of vrijwel geen samenhang bestaat tussen het alcoholgebruik en de beleving van het werk en de gezondheid. Het was echter ook mogelijk dat de antwoorden op de vragen naar het alcoholgebruik in de "groene formulieren" geen goed beeld gaven van de werkelijkheid.

Om dit na te gaan zijn de antwoorden op de vraag naar het alcoholgebruik in de "groene formulieren" vergeleken met de gegevens van andere onderzoeken. De antwoorden op *de vraag naar het al of niet gebruiken van alcohol* bleken redelijk aan te sluiten bij de resultaten van andere onderzoeken op dit gebied in Nederland. Met andere woorden het percentage geheelonthouders in de groep (mannelijke) proefpersonen van de analyse van de "groene formulieren" (14%) bleek op een vergelijkbaar niveau te liggen als in ander onderzoek (Knibbe (1982) 8%; Garretsen (1983) 13%; De Zwart (1985) 17%).

De antwoorden op *de vraag naar de hoogte van het konsumptieniveau*, en met name het percentage proefpersonen dat een wekelijks konsumptieniveau van meer dan 25 glazen alcohol had gemeld (7%) gaf meer aanleiding tot twijfels ten aanzien van de validiteit van de gegevens van de "groene formulieren".

In ander onderzoek op dit gebied in Nederland ligt het percentage mannelijke respondenten met een vergelijkbaar konsumptieniveau ongeveer twee keer zo hoog (Garretsen (1983) 13%; Knibbe et al.(1985) 15%).

Al met al werd gekonkludeerd dat ter beantwoording van de vraag naar de relatie tussen het alcoholgebruik en aspecten van het werk, een uitgebreider onder-

zoek met de "groene formulieren" weinig zin zou hebben. Ook ter beantwoording van deze vraag zou onderzoek onder werknemers verricht dienen te worden.

1.1.3. Vervolgonderzoek

Naar aanleiding van de twee proefonderzoekingen, is door het NIPG/TNO een voorstel geschreven uitgaande van een onderzoek onder werknemers (Gründemann, 1986). Vanzelfsprekend stonden hierbij de door het DGA aangegeven onderzoeksvragen centraal (zie paragraaf 1.1.).

In dit voorstel is uitgegaan van een onderzoek in twee fasen. In de eerste fase zou door middel van een grootschalig onderzoek onder een voor de Nederlandse beroepsbevolking representatieve groep werknemers inzicht gezocht worden in de vraag naar het vóórkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking, ingedeeld naar bedrijfs- en beroepsklasse. Deze fase is inmiddels afgerond (Gründemann, 1988). Aan de hand van gegevens van 10.000 werkende Nederlanders is een gedetailleerd beeld gegeven van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking, zowel wat betreft het alcoholgebruik in het algemeen als meer specifiek in relatie tot het werk. In bijlage A wordt een samenvatting van de resultaten van deze eerste fase van het onderzoek gegeven.

In de tweede fase van het onderzoek zou vervolgens getracht worden inzicht te krijgen in de relatie tussen het alcoholgebruik en aspecten van het werk (en de gezondheid).

In dit rapport wordt verslag gedaan van die tweede fase.

1.2. Globale opzet

Voor de vraag naar de relatie van het alcoholgebruik met aspecten van het werk (en de gezondheid) is het niet nodig een erg grote en representatieve steekproef van de Nederlandse beroepsbevolking te benaderen. De interviews dienen echter wel uitgebreider en diepgaander te zijn dan in de eerste fase van het onderzoek. In verband hiermee zijn de respondenten in de tweede fase ook niet telefonisch geïnterviewd, maar benaderd voor een persoonlijk interview aan de hand van een meer uitgebreide vragenlijst.

Het is mogelijk en zelfs wenselijk de tweede vraag niet als een apart probleem te behandelen, maar als een voortzetting en toespitsing van de vraag uit de eerste fase te zien. In verband hiermee is voor het onderzoek naar de relatie van het alcoholgebruik met het werk een selectie gemaakt uit de voor de eerste vraag benaderde werknemers.

Het voordeel hiervan is onder andere dat er geen bedrijven/instellingen benaderd hoefden te worden. In het eerste proefonderzoek (zie paragraaf 1.1.1.) is gebleken dat bij een benadering van de respondenten via bedrijven/instellingen reke-

ning gehouden moet worden met een niet onaanzienlijk aantal weigeringen. Bovendien kunnen op deze wijze de respondenten thuis geïnterviewd worden, zodat een waarheidsgetrouwer beeld van de werksituatie verkregen kan worden. Door deze benaderingswijze heeft de respondent immers geen reden beducht te zijn voor terugkoppeling van de informatie naar de werksituatie.

Daarnaast kan als voordeel van een dergelijke opzet worden genoemd dat vooraf het opgegeven konsumptieniveau van alcohol bekend is, zodat het mogelijk is de verschillende konsumptieniveaus voldoende in het onderzoek te vertegenwoordigen.

Evenals dat het geval was tijdens de eerste fase, is het onderzoek ook in deze tweede fase aan de respondenten gepresenteerd als een onderzoek naar het gebruik van genotmiddelen onder de Nederlandse beroepsbevolking. Op deze wijze is onder andere getracht de voor een onderzoek naar alcohol (en werk) specifieke non-respons te verminderen. Bij de introductie van het interview is aangegeven dat in het vraaggesprek de nadruk zou liggen op het gebruik van alcoholhoudende drank en dat andere genotmiddelen deze keer buiten beschouwing zouden blijven.

1.3. De vragenlijst

Bij het opstellen van de vragenlijst* is getracht in brede zin aandacht te besteden aan aspecten van het werk en de gezondheid. Daarnaast is ook geprobeerd meer specifiek aan te sluiten bij de in de relevante (onderzoeks)publicaties op dit gebied genoemde aspecten.

De vragenlijst bestaat uit de volgende 12 hoofdstukken:

- I persoonskenmerken,
- II kenmerken van de werksituatie,
- III inspanning,
- IV fysieke werkomstandigheden,
- V gezondheid,
- VI leiding en kollega's,
- VII organisatie van het werk,
- VIII veiligheid,
- IX werk – privé,
- X werkkring,
- XI tevredenheid algemeen,
- XII alcoholgebruik.

Als achtergrondkenmerken komen in de vragenlijst aan de orde: geslacht, leeftijd, woonsituatie, kinderen en opleidingsniveau.

Uit de onderzoeksliteratuur op het gebied van alcohol (o.a. Hingson et al, 1981)

* Op verzoek is een exemplaar van de vragenlijst bij het NIPG/TNO beschikbaar.

blijkt een sterke samenhang tussen achtergrondkenmerken als geslacht, leeftijd en opleidingsniveau en het gebruik van alcohol.

De vragen naar de woonsituatie en het al dan niet hebben van kinderen zijn opgenomen als een indicatie van de structuur in het leven van de respondent. Volgens Walburg (1987) neemt de kans op alcoholproblematiek af naarmate er meer structuur in iemands leven is. Vrij-Standhardt e.a. (1987) constateren in hun onderzoek onder verzuimende werknemers in Drenthe dat 'alcoholproblemen' vaker voorkomen onder alleenstaanden.

Hoewel de hierbovengenoemde kenmerken niet direkt deel uitmaken van de relatie alcohol en werk, kunnen zij door hun eventuele samenhang met het alcoholgebruik (op het werk) wel het zicht op deze relatie verstoren. Vandaar dat in de vragenlijst ook aan deze onderwerpen aandacht wordt geschonken. Deze redenering vormt ook de achtergrond voor de globale inventarisatie van de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie (hoofdstuk XI). Het betreft een lijst met acht aspecten waarbij de respondent zelf in kan vullen in welke mate hij of zij er tevreden mee is (bijvoorbeeld de woonsituatie, de financiële mogelijkheden, en de relatie met de partner).

Centraal in de vragenlijst staan de werksituatie, zowel de feitelijke situatie als de beleving daarvan (hoofdstuk II t/m IV en VI t/m X), de gezondheid, zowel de ervaren gezondheid als het gezondheidsgedrag (hoofdstuk V) en het alcoholgebruik, in het algemeen en meer specifiek in en om het werk (hoofdstuk XII).

De vragen over het werk zijn in belangrijke mate ontleend aan de Vragenlijst Persoonlijk Funktioneren in de Arbeidssituatie (Dijkstra et al, 1981). Voor aspecten van het werk die vanuit de literatuur (o.a. Boogaard et al, 1986) van belang worden geacht voor de relatie alcohol en werk, en die onvoldoende in de VPFA aan de orde komen, zijn aanvullende vragen opgesteld (bijvoorbeeld over de spanning op het werk, en over veiligheid). Hierbij is onder andere ook gebruik gemaakt van de vragenlijst van het NIPG/TNO-onderzoek naar de samenhang van taak, gezondheid en welbevinden van uitvoerders in het bouwbedrijf (Draaisma et al, 1985).

Op deze wijze is getracht zowel de werksituatie en de beleving daarvan in algemene zin te inventariseren, als de specifieke aspecten in de werksituatie die van invloed kunnen zijn op het alcoholgebruik. Als voorbeelden van deze specifieke aspecten en bijhorende vragen kunnen genoemd worden:

- onregelmatige werktijden, ploegendienst (Heeft u vaste werktijden, dat wil zeggen dat u in principe iedere week op dezelfde dagen, op dezelfde tijden werkt? Zo nee: werkt u in ploegendienst?),
- zwaar, warm of stoffig werk (bijvoorbeeld: Is uw werk lichamelijk erg inspannend? Heeft u in het werk geregeld problemen met het tempo of de drukte van het werk? Heeft u in het werk veel hinder van warmte?),
- geestelijk inspannend of gevaarlijk werk (bijvoorbeeld: Is uw werk geestelijk erg inspannend? Heeft u geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit de werksituatie? Bent u de afgelopen 5 jaar weleens bij een ongeluk op het werk betrokken geweest?),

- verveling, weinig verantwoordelijkheid, geringe eisen (bijvoorbeeld: Heeft u in uw werk voldoende afwisseling? Krijgt u voldoende kans de dingen op het werk zo goed te doen als u zou willen? Voert u op uw werk regelmatig taken uit die eigenlijk onder uw niveau liggen?),
- afwezigheid van supervisie (bijvoorbeeld: Wordt u in uw werk regelmatig door de directe leiding gecontroleerd?).

Ook bij de vragen over de gezondheid is in belangrijke mate gebruik gemaakt van de VPFA (Dijkstra et al, 1981), zij het dat nadrukkelijker aandacht besteed wordt aan gezondheidsklachten die op kunnen treden als gevolg van alcoholgebruik (bijvoorbeeld maagklachten, misselijkheid, hoofdpijn en aandoeningen aan de lever).

Bovendien is aan de vragen een lijst toegevoegd, die informatie zou moeten verschaffen over de psychische gesteldheid van de respondent. Het betreft een ingekorte variant van de ABV van Wilde (1970). Deze variant is overgenomen van Ormel (1980). De overgenomen items, in casu de gewogen som van de antwoorden daarvan, worden verondersteld de mate van verweer en afweer aan te geven, met andere woorden het vermogen om moeilijke situaties te hanteren. De lijst is aangevuld met een aantal klachten die zich voor kunnen doen bij meer frekwent en intensief alcoholgebruik (bijvoorbeeld neuro-vegetatieve klachten, motorische storingen, klachten over het geheugen). De betreffende vragen zijn ontleend aan het NIPG/TNO-onderzoek naar de gezondheidsrisiko's van beroepsmatige blootstelling in de verfindustrie (Ekkers, 1982), waar ze gebruikt werden om zicht te krijgen op de bij de expositie aan organische oplosmiddelen optredende effecten op het centraal zenuwstelsel.

Om ongewenste beïnvloeding van de vragen over het werk en de gezondheid te vermijden zijn de vragen over het alcoholgebruik aan het eind van de vragenlijst geplaatst. Voor een deel zijn deze vragen gebaseerd op het onderzoek van Garretsen (1983). Het betreft o.a. de vragen naar de alcoholconsumptie in het algemeen en de vragen over de problemen met of ten gevolge van het alcoholgebruik. De vragen over het alcoholgebruik op of om het werk zijn specifiek ten behoeve van het onderhavige onderzoek opgesteld. In deze vragen wordt ook getracht zicht te krijgen op de "cultuur" in het bedrijf t.a.v. alcoholgebruik, alsmede op de eventuele problemen die zich op het werk met alcoholgebruik hebben voorgedaan.

1.4. De variabelen

1.4.1. De alcoholvariabelen

Vanzelfsprekend staat in de analyses het alcoholgebruik centraal. Evenals in de eerste fase van het onderzoek zal hierbij zowel aandacht besteed worden aan het alcoholgebruik in het algemeen (dat wil zeggen het gebruik in de privé-situatie

en op het werk bij elkaar genomen), als meer specifiek aan het alcoholgebruik op het werk.

Ten aanzien van *het alcoholgebruik in het algemeen* zijn, eveneens in navolging van de eerste fase van het onderzoek, de volgende variabelen onderscheiden:

- alcoholgebruik (ja/nee),
- de frekwentie van het alcoholgebruik (per week),
- de gemiddelde consumptie per gebruiksday,
- de omvang van het alcoholgebruik (per week).

Als uitgangspunt bij het samenstellen van deze variabelen is het alcoholgebruik in de week voorafgaande aan het interview gehanteerd. Voor het merendeel van de respondenten (66% van de mannen en 79% van de vrouwen) komt dit alcoholgebruik in het algemeen daarmee overeen met het alcoholgebruik in de privé-situatie.

Ten aanzien van *het alcoholgebruik op het werk* zijn de volgende variabelen onderscheiden:

- alcoholgebruik op het werk (ja/nee),
- de omvang van het alcoholgebruik op het werk (per maand).

Als uitgangspunt bij het samenstellen van deze variabelen is het alcoholgebruik op het werk in de maand voorafgaande aan het interview gehanteerd.

Aanvankelijk was ook de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk (per maand) als afzonderlijke variabele onderscheiden. Aangezien deze variabele echter een korrelatie van .93 (zie bijlage B; tabel B.8 t/m B.10) met de omvang van het gebruik op het werk vertoonde, is uiteindelijk besloten, naast het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk, alleen de omvang van het gebruik in de analyses te betrekken.

Ook tussen de variabelen met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen liggen de korrelaties betrekkelijk hoog (zie eveneens bijlage B; tabel B.8 t/m B.10). In de eerste fase van het onderzoek is echter vastgesteld dat deze variabelen duidelijk verschillende dimensies van het alcoholgebruik vertegenwoordigen (zie onder andere de samenhang tussen het alcoholgebruik in het algemeen en leeftijd: bijlage A). Daarom zijn de verschillende variabelen met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen toch gehandhaafd.

De verdeling van de steekproef over de hierbovengenoemde alcoholvariabelen (en de onderlinge korrelaties) zijn opgenomen als bijlage B.

1.4.2. De variabelen met betrekking tot het werk en de gezondheid

Ten aanzien van de variabelen met betrekking tot het werk en de gezondheid zijn 12 categorieën onderscheiden, 8 met betrekking tot het werk en 4 met betrekking tot de gezondheid. Hieronder worden deze categorieën kort aangege-

ven, alsmede het aantal items dat erbij is ondergebracht. Een uitgebreid overzicht van deze variabelen is opgenomen als bijlage C.

1. feitelijke kenmerken van de werksituatie (bijvoorbeeld omvang van de werkweek, voltijd-/deeltijdwerk, ploegendienst, vaste collega's); 14 variabelen,
2. aspecten van de taak/functie (bijvoorbeeld leidinggeven, aard van de werkzaamheden, voor taak voldoende scholing, idem ervaring, meestal plezier in het werk); 15 variabelen,
3. aspecten van inspanning (bijvoorbeeld lichamelijke en geestelijke inspanning van het werk, tijdsdruk, spanning op het werk); 7 variabelen,
4. fysieke werkomstandigheden (bijvoorbeeld in het werk veel hinder van warmte, idem kou, idem wisseling van temperatuur); 9 variabelen,
5. aspecten van leiding en organisatie (bijvoorbeeld oordeel directe leiding, mogelijkheden voor overleg over het werk, belemmeringen in het werk); 11 variabelen,
6. veiligheid van het werk (bijvoorbeeld beoordeling risico's van het werk, veiligheidsregels, ongevalservaring); 6 variabelen,
7. opbrengsten van het werk (bijvoorbeeld beloning, werkzekerheid, carrière-mogelijkheden); 9 variabelen,
8. "alkoholklimaat" op het werk (bijvoorbeeld houding leiding, collega's, en respondent zelf, regels of voorschriften, ervaringen met alcoholproblematiek op het werk); 8 variabelen,
9. aspecten van gezondheid (bijvoorbeeld gezondheidsklachten de laatste tijd, hoofdpijn, maagklachten, nervositeit, moedeloosheid, vermoeidheid); 13 variabelen,
10. gezondheidsgedrag (bijvoorbeeld doktersbezoek, medicijngebruik, ziekteverzuim); 6 variabelen,
11. psychische gesteldheid en effecten op het centraal zenuwstelsel (bijvoorbeeld concentratieproblemen, emotionele labiliteit en motorische storingen); 16 variabelen,
12. problemen met of ten gevolge van het alcoholgebruik (bijvoorbeeld psychologische afhankelijkheid, symptomatisch drinken en problemen met de omgeving, ongevallen); 6 variabelen.

1.4.3. De variabelen met betrekking tot de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie

Naast de aspecten met betrekking tot het werk en de gezondheid worden in de analyses ook enkele persoonskenmerken opgenomen. Buiten geslacht en leeftijd zijn dit de woonsituatie, het al dan niet hebben van kinderen en de opleiding. Ook worden enkele variabelen met betrekking tot de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie in de analyses opgenomen, zoals bijvoorbeeld de tevredenheid met de financiële mogelijkheden, de maatschappelijke positie en de tevredenheid over de kinderen. Zoals in paragraaf 1.3. is aangegeven, zijn deze varia-

belen in het onderzoek opgenomen omdat, hoewel zij niet direkt deel uitmaken van de relatie alcohol en werk, zij door hun eventuele samenhang met het alcoholgebruik (op het werk) wel het zicht op deze relatie kunnen verstoren.

De hierbovengenoemde variabelen zijn eveneens opgenomen in het overzicht in bijlage C.

1.5. Opzet van de analyses

Voor het leggen van een statistische basis voor bevindingen zal gebruik gemaakt worden van, voor de eventuele invloed van leeftijd, gekontroleerde (Pearson's produktmoment) korrelaties. Daarnaast zullen de analyses steeds voor mannen en vrouwen apart uitgevoerd worden. De achtergrond hiervan vormen de grote verschillen die deze twee persoonskenmerken in relatie met het alcoholgebruik opleveren (zie onder andere de samenvatting van de eerste fase van het onderzoek in bijlage A).

Leeftijd hangt, zowel voor de mannen als voor de vrouwen, samen met allerlei variabelen waaronder die met betrekking tot het drankgebruik. Leeftijd speelt daardoor de rol van versturende variabele.

Het controleren voor leeftijd geschiedt door het berekenen van samenhangen per leeftijdsgroep, en het combineren van de uitkomsten hiervan tot één korrelatie over de leeftijdsgroepen heen. Er ontstaat dan een zogenaamde somdispersiematrix van korrelaties.

De somdispersiematrices leveren niet alleen inzicht in de samenhangen, bij de mannen en de vrouwen, van de alcoholvariabelen enerzijds en de aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, maar bieden daarenboven ook de mogelijkheid zicht te krijgen op de samenhangen voor de verschillende leeftijdsgroepen.

Indien sprake is van opmerkelijke verschillen tussen de leeftijdsgroepen, dan zal dit apart vermeld worden.

Met de uit de somdispersiematrices naar voren komende variabelen van de voor dit onderzoek belangrijkste alcoholvariabelen (het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk, en de omvang van het gebruik op het werk en in het algemeen) zijn aanvullend regressie-analyses uitgevoerd. Om een eventuele versturende rol van leeftijd hierbij vast te kunnen stellen, is deze variabele ook steeds in de analyses opgenomen.

Met behulp van de regressie-analyses kan worden vastgesteld in hoeverre de gesignaleerde verbanden, tussen de aspecten van het werk en de gezondheid enerzijds en het alcoholgebruik anderzijds, gezien moeten worden als enkelvoudige verbanden, of dat sprake is van interacties. Verder wordt op deze wijze ook inzicht verkregen in de relatieve gewichten van de variabelen in relatie tot het alcoholgebruik.

1.6. Indeling van het rapport

In hoofdstuk 2 worden het veldwerk en de respons besproken. Daar worden ook de belangrijkste karakteristieken van de op deze wijze verkregen onderzoekspopulatie samengevat.

De resultaten van de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk komen in hoofdstuk 3 aan de orde. Hoofdstuk 4 behandelt overeenkomstige gegevens met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen. In hoofdstuk 5 wordt nog eens specifiek ingegaan op het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk, en in hoofdstuk 6 meer algemeen op het alcoholgebruik van degenen die beschouwd kunnen worden als een risikogroep voor alcoholproblematiek. De resultaten worden samengevat en bediscussieerd in hoofdstuk 7, waarna het rapport in hoofdstuk 8 wordt afgesloten met konklusies en aanbevelingen.

2. Veldwerk en respons

2.1. Het veldwerk

Voor het veldwerk van de tweede fase van het onderzoek zijn uit de respondenten van de eerste fase 302 personen geselecteerd voor een tweede interview. Zoals in paragraaf 1.2. is aangegeven is het voor het doel van deze fase van het onderzoek niet nodig met een voor de Nederlandse beroepsbevolking representatieve steekproef te werken. In tegendeel om voldoende zicht te krijgen op de samenhang van aspecten van het werk en het alcoholgebruik kan het noodzakelijk zijn bepaalde groepen respondenten in grotere aantallen in de steekproef op te nemen dan zij verhoudingsgewijs in de Nederlandse beroepsbevolking vertegenwoordigd zijn. Zo zijn bijvoorbeeld in de steekproef van de tweede fase van dit onderzoek evenveel vrouwen als mannen opgenomen, in tegenstelling tot de verhouding in de beroepsbevolking die ongeveer 1 vrouw op 2 mannen is. De achtergrond hiervan vormt de overweging dat ten aanzien van de relatie alcohol en werk bij de vrouwen niet per definitie dezelfde processen hoeven te spelen als bij de mannen, en dat op deze wijze daar beter zicht op gekregen kan worden.

Naast geslacht is bij de samenstelling van de steekproef ook rekening gehouden met de leeftijd en het in de eerste fase opgegeven alcoholgebruik. Ook hierbij zijn bepaalde groepen respondenten in de steekproef oververtegenwoordigd, en andere groepen ondervertegenwoordigd. Desondanks is de oorspronkelijke (voor de beroepsbevolking min of meer representatieve) verdeling uit de eerste fase niet helemaal losgelaten. Zowel ten aanzien van de leeftijd als van het in de eerste fase opgegeven alcoholgebruik zijn van de in de beroepsbevolking wat zwakker vertegenwoordigde categorieën (jongeren en ouderen; geheelonthouders en de wat 'zwaardere' drinkers) verhoudingsgewijs wat meer respondenten in de steekproef opgenomen, en van de in de beroepsbevolking wat sterker vertegenwoordigde categorieën (de middelste leeftijds- en alcoholconsumptiekategorieën) verhoudingsgewijs wat minder respondenten. Dit is gedaan door bij het vaststellen van de streefaantallen voor de steekproef van de tweede fase tussen de oorspronkelijke verdeling (van de eerste fase) en een volledige gelijke vertegenwoordiging van de leeftijds- en alcoholconsumptiekategorieën in te gaan zitten (zie figuur 2.1 t/m 2.4; en voor de voor de leeftijd en het alcoholgebruik gekombineerde gegevens bijlage D). Daarnaast is de steekproef beperkt tot werknemers in loondienst.

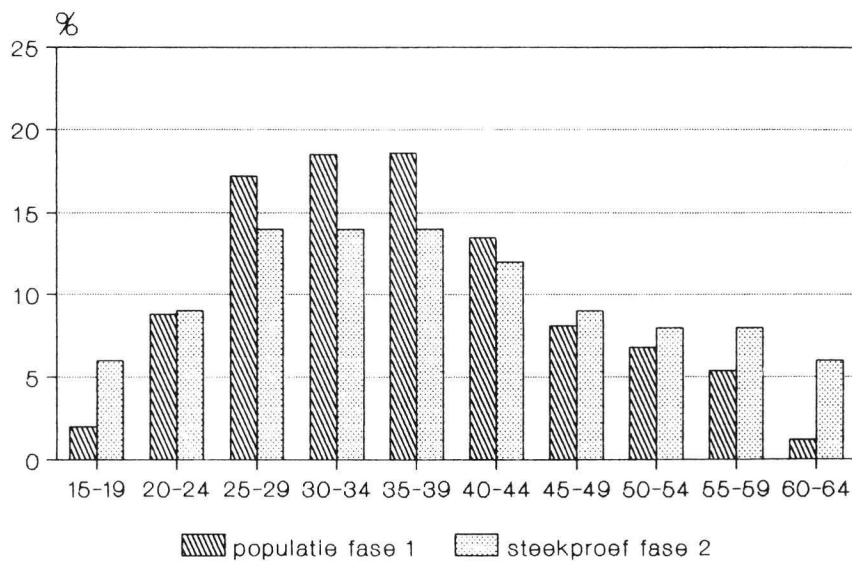
Om meer zicht te krijgen op de achtergronden van het meer dan incidentele alcoholgebruik op het werk is de steekproef aangevuld met respondenten die een dergelijk alcoholgebruik in de eerste fase van het onderzoek hadden aangegeven**, met dien verstande dat uiteindelijk 15 mannelijke respondenten in de

** Dat wil zeggen in de week voorafgaande aan het interview op minstens twee dagen alcohol op het werk gebruikt hadden, of in die periode minstens 5 glazen alcohol op het werk gedronken hadden.

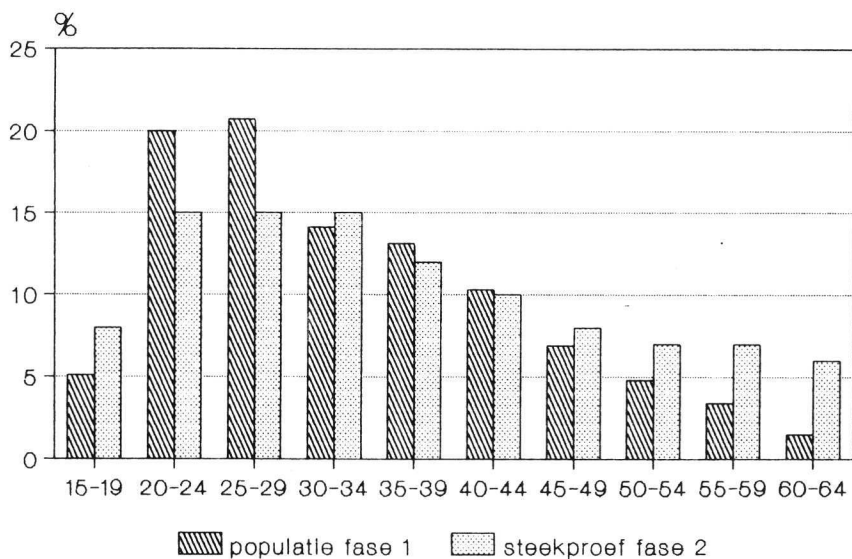
steekproef aan dit criterium voldoen. (NB: bij de vrouwelijke respondenten komt meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk in te geringe mate voor om ook bij hen hier specifiek aandacht aan te kunnen besteden). Aangezien de oorspronkelijke steekproef voor de tweede fase al enige mannelijke respondenten bevatte die meer dan incidenteel alcohol op het werk gebruikte, bedraagt de omvang van de totale steekproef 313 respondenten (161 mannen en 152 vrouwen).

Tijdens het veldwerk is in geval van non-respons steeds een nieuwe respondent geselecteerd die aan dezelfde criteria voldeed als de oorspronkelijke kandidaat.

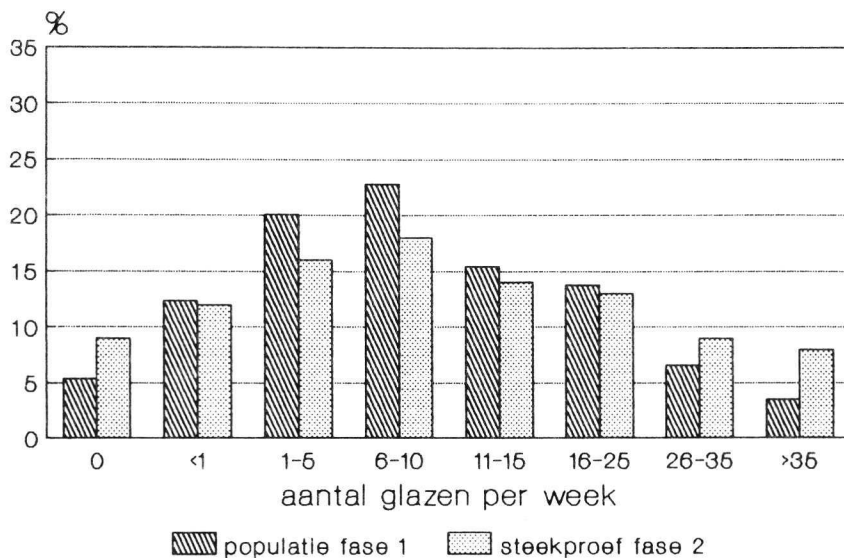
Figuur 2.1: De verdeling van de populatie van de eerste fase en die van de steekproef van de tweede fase naar leeftijd (mannen).

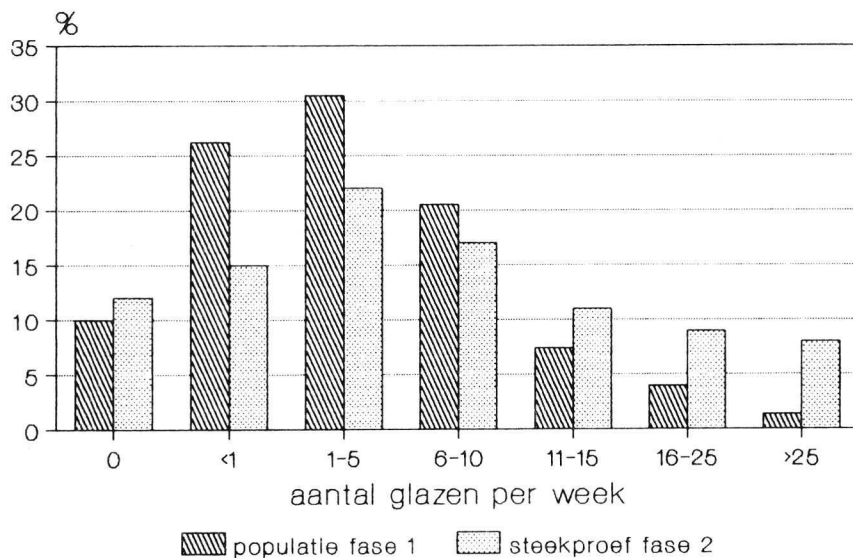
Figuur 2.2: De verdeling van de populatie van de eerste fase en die van de steekproef van de tweede fase naar leeftijd (vrouwen).

Figuur 2.3: De verdeling van de populatie van de eerste fase en die van de steekproef van de tweede fase naar de omvang van het alcoholgebruik wat betreft het aantal gekonsumeerde glazen per week (mannen).

Figuur 2.4: De verdeling van de populatie van de eerste fase en die van de steekproef van de tweede fase naar de omvang van het alcoholgebruik wat betreft het aantal gekonsumeerde glazen per week (vrouwen).

In tegenstelling tot de eerste fase van het onderzoek is het veldwerk van de tweede fase volledig in eigen beheer uitgevoerd. Voor het veldwerk zijn ruim 20 interviewers ingezet. Het betreft veelal studenten sociale wetenschappen die ook aan andere NIPG-onderzoekingen hebben meegewerkt, en in dat kader al eerder een uitgebreide interviewtraining op het NIPG hebben gevolgd. Alle interviewers hebben daarnaast nog een speciale op de vragenlijst van dit onderzoek toegespitste training gekregen. Bovendien zijn zij gedurende het veldwerk begeleid en zijn de interviews zo veel mogelijk met de interviewers nabesproken. Dat was mogelijk, doordat van (vrijwel) alle interviews bandopnamen zijn gemaakt.

Alle respondenten zijn van te voren aangeschreven. In de brief werd verwezen naar het telefonisch interview uit de eerste fase van begin 1987. Aangekondigd werd dat een interviewer binnenkort contact zou opnemen, voor een afspraak voor interview.

Het veldwerk heeft plaatsgevonden in de periode november 1987 tot maart 1988, met een onderbreking in de tweede helft van december (in verband met kerst en oud en nieuw) en in begin februari (in verband met de carnaval). Bij het veldwerk hebben zich geen specifieke problemen voorgedaan.

2.2. De respons

Uiteindelijk hebben 301 respondenten aan de tweede fase van het onderzoek meegewerkt, in die zin dat zij een interviewer thuis hebben ontvangen en gezamenlijk met deze een vragenlijst hebben doorgenomen (zie tabel 2.1). Het verschil met het oorspronkelijk nagestreefde aantal van 313 heeft te maken met het feit dat aan het eind van de veldwerkperiode nog 12 respondenten zijn afgeval- len, die niet meer vervangen konden worden door nieuwe kandidaten.

Tabel 2.1: Overzicht van respons en non-respons.

Totaal aantal aangeschreven respondenten	413
non-respons: geen zin/geen tijd	53
niet bereikbaar	32
werkt niet meer	13
overige redenen	14
Non-respons totaal	112
Respons	301

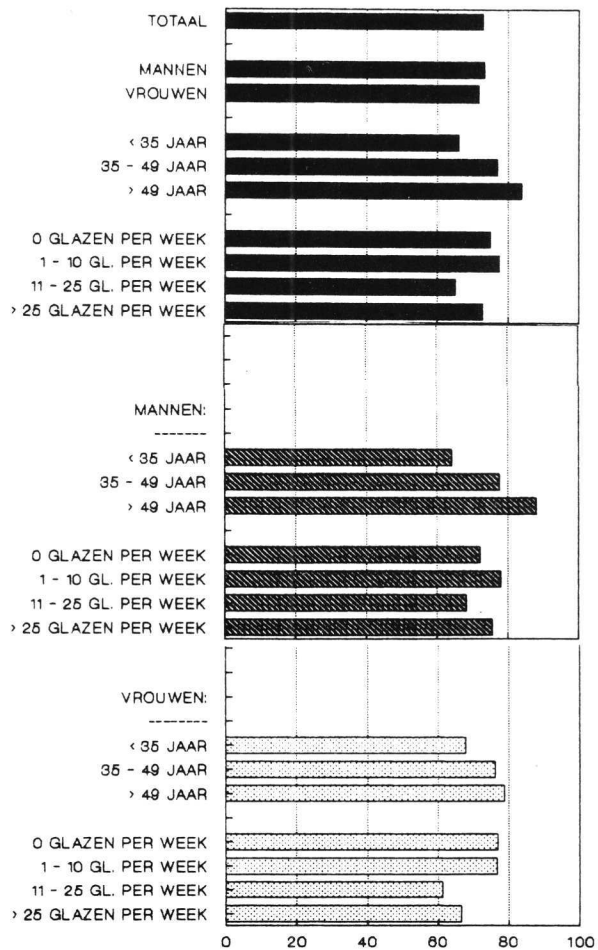
Zoals uit deze tabel blijkt zijn 413 respondenten benaderd om deze respons mogelijk te maken. Het responspercentage ligt op 73%.

Bijna de helft van de weigerende respondenten gaf als reden geen zin/geen tijd. Ruim een kwart van de nonrespons had betrekking op respondenten die door de interviewer niet achterhaald konden worden, of omdat het adres of telefoonnummer niet meer klopte, of omdat de respondent bij herhaling niet thuis bleek te zijn.

In 12% van de gevallen werd de non-respons veroorzaakt doordat de respondent niet meer aan de criteria voldeed, namelijk al langere tijd geen arbeid meer verrichtte.

Uit figuur 2.5 blijkt een wat geringere respons onder de jongeren (tot 35 jaar) en onder degenen die in de eerste fase van het onderzoek een alcoholconsumptie van 11 - 25 glazen per week hebben gemeld. Bij de vrouwen geldt dit ook voor degenen die in de eerste fase een wekelijkse alcoholconsumptie van 25 glazen of meer hebben opgegeven. De genoemde verschillen zijn echter niet significant. (De chikwadraat van de verdeling van de respons naar leeftijd is 2.9663 ($df=2$; $p>.05$), en voor de respons naar de in de eerste fase opgegeven alcoholconsumptie voor het totaal 1.5162 ($df=3$; $p>.05$), en voor de respons onder de vrouwen 2.2815 ($df=3$; $p>.05$).)

Figuur 2.5: Het responspercentage voor het totaal en voor onderverdelingen naar geslacht, leeftijd en het in de eerste fase opgegeven alcoholgebruik.

2.3. De belangrijkste karakteristieken van de onderzoekspopulatie

In deze paragraaf zullen de belangrijkste kenmerken van de onderzoekspopulatie worden samengevat, zowel wat betreft de persoonskenmerken als de kenmerken van de werksituatie.

Een meer uitgebreide beschrijving van de populatie is opgenomen als bijlage E.

Mede ten gevolge van de bij de samenstelling van de steekproef gevolgde strategie (zie paragraaf 2.1) is het aantal mannen (152) en het aantal vrouwen (149) in de onderzoeksgroep ongeveer even groot. Op een groot aantal aspecten bestaan echter verschillen tussen de mannelijke en de vrouwelijke respondenten.

Wat betreft de persoonskenmerken kan hierbij gewezen worden op het feit dat de vrouwelijke respondenten vaker alleenwonend zijn (26% ten opzichte van 6%), minder vaak kinderen hebben (52% ten opzichte van 68%), en ook minder vaak een HBO of universitaire opleiding gevolgd hebben (25% ten opzichte van 32%).

Ook ten aanzien van de aspecten van het werk bestaan duidelijke verschillen tussen de mannen en de vrouwen in dit onderzoek. Zo zijn de vrouwen bijvoorbeeld vaker werkzaam in de bedrijfstak overige dienstverlening (55% ten opzichte van 31%) en minder vaak in de bedrijfstak industrie (9% ten opzichte van 27%). Overeenkomstige verschillen bestaan er ten aanzien van de beroepstak, waar de vrouwen vaker werkzaam zijn in dienstverlenende functies (28% ten opzichte van 9%) en minder vaak in ambachts-, industrie, transportberoepen en verwante functies (8% ten opzichte van 31%). Daarnaast werken de vrouwen vaker in kleinere (minder dan 35 werknemers) bedrijven (37% ten opzichte van 20%).

De vrouwen werken verder ook vaker in een groep of afdeling met vooral andere vrouwen (57% ten opzichte van 9%) of in een naar sexe gemengde werkomgeving (24% ten opzichte van 15%).

Ten slotte werken de vrouwen veel vaker in deeltijd (59% ten opzichte van 12%) en bevinden zich, misschien mede in verband hiermee, minder leidinggevenden onder hen (8% ten opzichte van 17%).

Hoewel representativiteit in deze (tweede) fase van het onderzoek geen uitgangspunt is geweest, is, in verband met een eventuele bredere interpretatie van de resultaten, toch ook gekeken naar de verdeling van de bovengenoemde kenmerken onder de Nederlandse beroepsbevolking. Daarbij zijn veelal vergelijkbare verschillen tussen de werkende mannen en vrouwen terug gevonden, terwijl ook de afzonderlijke verdelingen van de mannen en de vrouwen in de steekproef veelal in redelijke mate overeen bleken te komen met die van de Nederlandse beroepsbevolking. Onder de vrouwen in de steekproef van dit onderzoek zijn in vergelijking met de Nederlandse beroepsbevolking de jongeren (dat wil zeggen tot 25 jaar) wel wat ondervertegenwoordigd, en de ouderen (dat wil zeggen 45 jaar en ouder) wat oververtegenwoordigd. Ook ligt het opleidingsniveau in de steekproef, zowel voor de mannen als voor de vrouwen, in het algemeen wat hoger dan onder de Nederlandse beroepsbevolking.

3. De samenhang van het alcoholgebruik op het werk en aspecten van het werk en de gezondheid

In dit hoofdstuk zal nader ingegaan worden op de samenhang van het alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds. De gegevens zullen eerst apart voor de mannen en de vrouwen gepresenteerd worden (paragraaf 3.1. en 3.2.). In paragraaf 3.3. zal vervolgens getracht worden een meer algemeen beeld te schetsen.

Voor een overzicht van de variabelen en de opzet van de analyses wordt verwezen naar paragraaf 1.4. en 1.5.

3.1. De resultaten van de analyses bij de mannen

In tabel 3.1 worden de belangrijkste resultaten van de analyses van de mannen vermeld. Voor een gedetailleerd overzicht van de korrelatiecoëfficiënten wordt verwezen naar bijlage F (tabel F.1).

Tabel 3.1: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gekontrolleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).*

alcoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:	
meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i>	<i>feitelijke werksituatie:</i>
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	– aantal reizen
– beschikbaarheid alcohol op werk	– geen kontakt met anderen tijdens het werk
	– werkt ongeveer evenveel met mannen als met vrouwen
<i>opbrengsten van het werk:</i>	<i>aspecten van de taakfunctie:</i>
– beloning niet in overeenstemming met werk	– werk onvoldoende afwisselend
– vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	– werk te eenvoudig
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i>	<i>opbrengsten van het werk:</i>
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	– vindt reistijd bezwaarlijk

* Zie noot op pagina 32.

Tabel 3.1 (vervolg)

alkoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
– <i>werk doorgaans niet goed georganiseerd</i> – <i>werk vaak belemmerd door onverwachte situaties</i>	<i>"alkoholklimaat" op het werk:</i> – <i>geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op werk</i>
<i>feitelijke werksituatie:</i> – <i>werkt voornamelijk met mannen</i>	<i>fysieke werkomstandigheden:</i> – <i>veel hinder van wisseling van temperatuur in het werk</i>
<i>aspecten van de privé-situatie:</i> – <i>ontevreden over de relatie met de partner</i>	<i>gezondheidsgedrag:</i> – <i>momenteel onder behandeling van een arts</i>

de omvang van het alcoholgebruik op het werk gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>"alkoholklimaat" op het werk:</i> – aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt – houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk – beschikbaarheid alcohol op werk – houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	<i>"alkoholklimaat" op het werk:</i> – <i>geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op werk</i> – <i>onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk</i>
<i>feitelijke werksituatie:</i> – aantal uren overwerk – totaal aantal werkuren (inclusief reistijd en overwerk)	<i>psychische gesteldheid etc.:</i> – <i>zweet gauw, zelfs als het fris is</i>
<i>opbrengsten van het werk:</i> – vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	

Noot: De korrelatiecoëfficiënten van de *kursief* weergegeven variabelen liggen tussen .15 en .20 (gezien het aantal in de analyses betrokken respondenten komt dit overeen met een p-waarde tussen .02 en .05; een tendens); de korrelatiecoëfficiënten van de normaal weergegeven variabelen liggen tussen de .20 en .25 (overeenkomend met een p-waarde tussen .001 en .02); de korrelatiecoëfficiënten van de **vet** weergegeven variabelen liggen gelijk of hoger dan .25 (overeenkomend met een p-waarde van .001 of kleiner.).

Tabel 3.1 (vervolg)

de omvang van het alcoholgebruik op het werk gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

– *kan in werk niet aan eigen eisen voldoen*

aspecten van de privé-situatie:

- *ontevreden met financiële mogelijkheden*
- *ontevreden met vrienden- of kennissenkring*

veiligheid van het werk:

- *laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk*
- *op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels*

aspecten van inspanning:

- *werk geestelijk erg inspannend*
- *werkt geregeld onder tijdsdruk*

aspecten van de taak/functie:

- *leidinggevend*

Uit het overzicht komen het "alcoholklimaat" op het werk, en de kenmerken van de feitelijke werksituatie als de belangrijkste variabelen voor het alcoholgebruik op het werk naar voren. Een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk, of dit nu tot uitdrukking komt in het aantal gelegenheden waarop weleens alcohol op het werk gebruikt wordt, of meer concreet in de houding van de leiding van het bedrijf of de kollega's op het werk, gaat samen met een verhoudingsgewijs groter aantal gebruikers van alcohol op het werk, en een hogere (frekwentie* en) omvang van dit gebruik.

Opvallend is dat in werksituaties waar regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk zijn aangegeven, wat meer (!) alcoholgebruik op het werk voorkomt (tendens). Ongeveer driekwart van de mannelijke respondenten gebruikt weleens alcohol op het werk (zie bijlage B, tabel B.5). Voor degenen die hebben aangegeven dat bij hun op het werk regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk bestaan ligt dit percentage op 86%, en bij de degenen die hebben aangegeven dat bij hun op het werk dit soort regels

* In verband met de hoge correlatie tussen de omvang en de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk (.93), zijn de resultaten van de analyses met betrekking tot de omvang ook van toepassing op de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk.

niet bestaan op 69%. De gemiddelde (maandelijkse) omvang van het gebruik ligt voor deze twee groepen respondenten respectievelijk op 8.3 glazen en 3.4 glazen; terwijl het totaal gemiddelde van de mannen op 5.7 glazen ligt.

Ook het verband tussen het toezicht van de leiding op het naleven van de regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk enerzijds en de omvang van het alcoholgebruik op het werk anderzijds ligt in een onverwachte richting. In werksituaties waar de leiding er op let dat regels en voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk worden nageleefd, komt eveneens wat meer (!) alcoholgebruik op het werk voor (eveneens een tendens).

De (maandelijkse) gemiddelden liggen respectievelijk op 10.3 glazen voor de respondenten die hebben aangegeven dat de leiding hier inderdaad op toeziet, en op 5.0 glazen voor de respondenten die de betreffende vraag ontkennend hebben beantwoord. Voor deze beide groepen respondenten geldt overigens dat op het werk regels en voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk gemeld zijn. Zoals hierboven al is aangegeven ligt het (maandelijks) gemiddelde van degenen die op hun werk geen regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk kennen op 3.4 glazen.

In hoofdstuk 7 zal op deze zaken nog worden teruggekomen.

Wat de kenmerken van de feitelijke werksituatie betreft zijn, voor het alcoholgebruik op het werk, vooral de omvang van het overwerk, en het, mede tengevolge van dit overwerk, uiteindelijke aantal uren dat men voor het bedrijf of de organisatie per week in touw is, van belang. Meer overwerk en een langere werkweek gaan samen met een grotere consumptie van alcohol op het werk.

Verder lijkt ook een negatieve beoordeling van het overwerk samen te gaan met meer alcoholgebruik op het werk, en met een hoger percentage gebruikers van alcohol op werk. Dit is echter schijn. Zoals echter uit tabel 3.2 en 3.3 kan worden opgemaakt, verdwijnen deze relaties wanneer hierbij rekening wordt gehouden met het al dan niet verrichten van overwerk. Alleen de respondenten die hebben aangegeven geregeld over te werken is naar hun oordeel hierover gevraagd. De overige respondenten konden ten gevolge hiervan op deze variabele geen klacht scoren.

Tabel 3.2: Het percentage gebruikers van alcohol op het werk naar geregeld overwerken (ja/nee) en de beoordeling van dit overwerk als ongunstig of niet (mannen).*

vindt overwerk voor zichzelf ongunstig:	werkt geregeld over:		totaal
	ja	nee	
– ja	93% (29)	93% (29)	
– nee	83% (35)	68% (71)	73% (106)
totaal	89% (64)	68% (71)	77% (135)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het percentage betrekking heeft.

Tabel 3.3: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar geregeld overwerken (ja/nee) en de beoordeling van dit overwerk als ongunstig of niet (mannen).*

vindt overwerk voor zichzelf ongunstig:	werkt geregeld over:		totaal
	ja	nee	
– ja	10.0 (29)	-	10.0 (29)
– nee	9.2 (35)	2.3 (71)	4.6 (106)
totaal	9.6 (64)	2.3 (71)	5.7 (135)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

In een werksituatie met voornamelijk mannen lijkt alcoholgebruik op het werk verder wat meer voor de hand te liggen, en in een meer solitaire, of een naar sexe min of meer gemengde werksituatie juist wat minder.

Langere reistijden lijken eveneens een belemmering voor de consumptie van alcohol op het werk te vormen, terwijl een negatieve beoordeling van de reistijd deze samenhang nog wat lijkt te versterken. Hierbij mag echter niet uit het oog worden verloren dat bij een dergelijke opsplitsing de aantallen wel erg klein worden (zie tabel 3.4).

Tabel 3.4: Het percentage gebruikers van alcohol op het werk, naar het aantal reizen per week en de beoordeling van dit reizen (mannen).*

beoordeling reizen:	aantal reizen per week:			totaal
	1 - 4 uur	5 - 9 uur	≤ 10 uur	
– niet bezwaarlijk	81% (84)	78% (32)	67% (9)	79% (125)
– bezwaarlijk	75% (4)	50% (4)	33% (3)	55% (11)
totaal	81% (88)	75% (36)	58% (12)	77% (136)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het percentage betrekking heeft.

Degenen die hebben aangegeven leiding te geven aan andere werknemers blijken in het algemeen wat meer alcohol op het werk te gebruiken, hoewel in dit verband slechts sprake is van een tendens.

De veiligheid van het werk komt op twee aspecten tot uitdrukking in het alcoholgebruik op het werk, en in beide gevallen betreft dit een samenhang met de omvang van het alcoholgebruik. Het ontbreken van speciale veiligheidsregels, terwijl er wel risico's voor de eigen veiligheid of die van anderen zijn aangegeven, gaat samen met een hogere alcoholconsumptie op het werk. Ook degenen die de afgelopen vijf jaar bij een ongeval op het werk betrokken zijn geweest, ongeacht de eigen rol hierbij, gebruiken in het algemeen meer alcohol op het werk.

Ook op deze aspecten zal in hoofdstuk 7 nog worden teruggekomen. Daar zal dan tevens een onderscheid gemaakt worden naar de verschillende risico's die men in een werksituatie kan onderscheiden.

Naast deze meer feitelijke kenmerken van het werk en de werksituatie zijn ook tussen de meer subjectieve aspecten van het werk en het alcoholgebruik op het werk relaties gekonstateerd. Zo komen bijvoorbeeld onder de degenen die niet zo te spreken waren over hun beloning, over de directe leiding, of over de organisatie van het werk, meer gebruikers van alcohol op het werk voor, dan onder degenen die over deze aspecten geen klachten hadden. Onder degenen die geregeld onder tijdsdruk werken, en onder degenen die het werk als geestelijk erg inspannend ervaren ligt de omvang van het alcoholgebruik op het werk juist wat hoger.

Opvallend is tenslotte dat ook enkele aspecten van de privé-situatie, zoals onder andere ontevredenheid met de financiële mogelijkheden, ontevredenheid met de vrienden- of kennissenkring en ontevredenheid over de relatie met de partner, correleren met alcoholgebruik op het werk, zij het veelal slechts in beperkte mate.

Tussentijds samengevat lijkt gesteld te kunnen worden dat het alcoholgebruik op het werk bij de mannen vooral blijkt samen te hangen met het alcoholklimaat op het werk en enkele meer objectieve aspecten van het werk, zoals bijvoorbeeld overwerk en het aantal uren dat men voor het bedrijf of de organisatie actief is.

In de hiervoor behandelde analyses is steeds gekeken naar de relatie van een alcoholvariabele met één enkele andere variabele met betrekking tot het werk en de gezondheid. Met behulp van deze analyses kan dan echter geen zicht gekregen worden op eventuele gekombineerde effecten. Toch zijn deze van belang omdat bijvoorbeeld bepaalde relaties tussen het alcoholgebruik enerzijds en het aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, kunnen verdwijnen wanneer ze tegelijkertijd met andere variabelen in verband met het alcoholgebruik gebracht worden. Anderzijds is het ook mogelijk dat bepaalde variabelen pas in combinatie met andere variabelen volledig tot hun recht komen.

Om aan deze bezwaren tegemoet te komen zijn, met de variabelen uit tabel 3.1, aanvullend multiple regressie-analyses uitgevoerd (zie paragraaf 1.5.). Om een eventuele verstorende rol van leeftijd vast te kunnen stellen, is deze variabele ook in de analyses opgenomen. De analyses zijn stapsgewijs uitgevoerd, waarbij voor het uitvoeren van iedere volgende stap, als grens van opname een p-waarde van de partiële korrelatie met de betreffende alcoholvariabele van $\leq .05$ is aangehouden (PIN = .050). Gezien het aantal in de analyses betrokken respondenten komt dit overeen met een partiële korrelatie van .15.

Wat betreft de relaties met *het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk*, kwamen achtereenvolgend uit de analyses naar voren:

- stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- stap 2: beloning niet in overeenstemming met het werk
- stap 3: aantal reisen
- stap 4: werk onvoldoende afwisselend
- stap 5: vindt reistijd bezwaarlijk

Deze 5 variabelen verklaren ruim een kwart (multiple $R^2 = .29$) van de variantie ten aanzien van het al dan niet gebruiken van alcohol op werk; en zijn daarmee ook de belangrijkste variabelen in dit verband.

Ten aanzien van *de omvang van het alcoholgebruik op het werk*, is de volgorde:

- stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- stap 2: aantal uren overwerk
- stap 3: ontevreden met financiële mogelijkheden
- stap 4: laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk

De verklaarde variantie ten aanzien van de omvang van het alcoholgebruik op het werk ligt na deze vier stappen op 37% (multiple $R^2 = .37$).

Meer gedetailleerde gegevens van deze regressie-analyses, alsmede de hier aan ten grondslag liggende uitgebreide korrelatiematrices, zijn te vinden in bijlage G (tabel G.1 t/m G.4).

Gekonstateerd kan worden dat het beeld uit de regressie-analyses in het algemeen goed aansluit bij de konklusies op basis van de korrelatiecoëfficiënten, namelijk dat het alcoholgebruik op het werk bij de mannen vooral blijkt samen te hangen met het alcoholklimaat op het werk, zoals dat tot uitdrukking komt in het aantal gelegenheden waarop men op het werk weleens alcohol gebruikt, en enkele meer objektieve aspecten van het werk, zoals bijvoorbeeld overwerk en reistijd. Op basis van de regressie-analyses dienen in dit verband echter ook de waardering van de beloning, de afwisseling van het werk, de (on)tevredenheid met de financiële mogelijkheden, en de ongevalservaring genoemd te worden. Met uitzondering van de afwisseling van het werk, gaat ontevredenheid over deze aspecten steeds samen met meer gebruikers van alcohol op het werk of een hogere consumptie van alcohol op het werk.

3.2. De resultaten van de analyses bij de vrouwen

De belangrijkste resultaten van de analyses van de vrouwen zijn vermeld in tabel 3.5. Een gedetailleerd overzicht van de korrelatiecoëfficiënten is opgenomen in bijlage F (tabel F.2).

Tabel 3.5: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het alcohol gebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=119-126).*

alcoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

"alcoholklimaat" op het werk:

- aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- beschikbaarheid alcohol op werk
- houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk

opbrengsten van het werk:

- vindt overwerk voor zichzelf ongunstig

minder (klachten over):

aspecten van gezondheid:

- slecht slapen
- laatste tijd gezondheidsklachten

veiligheid van het werk:

- op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels

gezondheidsgedrag:

- verzuimduur
- verzuim (ja/nee)

* Zie noot op pagina 32.

Tabel 3.5 (vervolg)

alkoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – werk vaak bemoeilijkt door afwezigheid van anderen – <i>werk doorgaans niet goed georganiseerd</i>	<i>psychische gesteldheid etc:</i> – in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen
<i>aspecten van inspanning:</i> – werkt geregeld onder tijdsdruk – <i>zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen</i> – <i>werk geestelijk erg inspannend</i>	<i>aspecten van de taak/functie:</i> – voor werk teveel ervaring – <i>voor werk onvoldoende ervaring</i> – <i>in werk onvoldoende zelfstandig</i> – <i>werk meestal niet boeiend</i>
<i>persoonkenmerken:</i> – opleidingsniveau	<i>feitelijke werksituatie:</i> – werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – dronkenschap/kater	<i>aspecten van de privé-situatie:</i> – ontevreden over de maatschappelijke positie
<i>aspecten van gezondheid:</i> – vaak moe	<i>opbrengsten van het werk:</i> – kan in werk niet aan eigen eisen voldoen
	<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – problemen met de omgeving
	<i>fysieke werkomstandigheden:</i> – veel hinder van stank in het werk

Tabel 3.5 (vervolg)

de omvang van het alcoholgebruik op het werk gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i> – aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt – beschikbaarheid alcohol op werk – houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk – houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	<i>aspecten van de taak/functie:</i> – <i>werk meestal niet boeiend</i> – <i>werk te eenvoudig</i>
<i>aspecten van de taak/functie:</i> – vooral leidinggevende werkzaamheden – <i>leidinggevend</i>	<i>fysieke werkomstandigheden:</i> – <i>veel hinder van stank in het werk</i>
<i>aspecten van inspanning:</i> – werkt geregeld onder tijdsdruk – laatste 6 maanden spanning weleens bijna te groot geweest – zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	<i>veiligheid van het werk:</i> – <i>in het werk ontbreken speciale veiligheidsregels</i>
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	<i>aspecten van gezondheid:</i> – <i>geregeld hoofdpijn</i>
<i>opbrengsten van het werk:</i> – <i>ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven</i>	<i>gezondheidsgedrag:</i> – <i>momenteel onder behandeling van een arts</i> – <i>verzuimfrekwentie</i> – <i>verzuim (ja/nee)</i>
<i>feitelijke werksituatie:</i> – <i>onregelmatige werktijden</i> – <i>geregeld wisselende kollega's</i>	
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – <i>dronkenschap/kater</i>	

Uit tabel 3.5 kan worden opgemaakt dat bij de vrouwen de variabelen met betrekking tot het "alkoholklimaat" op het werk de belangrijkste variabelen voor het alcoholgebruik op het werk vormen. Evenals dat het geval was bij de mannen gaat bij de vrouwen een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk samen met een verhoudingsgewijs groter aantal gebruikers, en een hogere (frekwentie* en) omvang van het gebruik.

De relatie met de specifieke regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op werk ontbreekt echter. Dit soort regels of voorschriften komt in de steekproef bij de vrouwen ook duidelijk minder vaak voor dan bij de mannen. Terwijl bijna de helft van de mannen aangegeven heeft dat bij hun op het bedrijf regels of voorschriften op dit gebied bestaan, geldt dit slechts voor ongeveer een derde van de vrouwen.

De kenmerken van de feitelijke werksituatie lijken voor het alcoholgebruik op het werk van de vrouwen slechts in beperkte mate van belang. Een solitaire werksituatie gaat bij de vrouwen, evenals bij de mannen, wel samen met wat minder alcoholgebruik op werk; onregelmatige werktijden daarentegen gaan, evenals een frekwent wisselen van kollega's, juist samen met een wat grotere omvang van het gebruik op het werk.

Hoewel het feitelijke overwerk bij de vrouwen niet samen gaat met meer of minder alcoholgebruik op het werk, blijkt dit wel het geval wat de beleving van het overwerk betreft. Onder degenen die het overwerk voor zichzelf niet als gunstig ervaren, bevinden zich relatief meer gebruikers van alcohol op het werk. In tegenstelling tot de situatie bij de mannen verdwijnt dit verband niet wanneer het al niet verrichten van overwerk hierbij betrokken wordt (zie tabel 3.6).

* Aangezien de korrelatie tussen de omvang en de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk bij de vrouwen op een zelfde hoge niveau ligt als bij de mannen (.93), zijn ook bij de vrouwen de resultaten van de analyses met betrekking tot de omvang van toepassing op de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk.

Tabel 3.6: Het percentage gebruikers van alcohol op het werk naar geregeld overwerken (ja/nee) en de beoordeling van dit overwerk als ongunstig of niet (vrouwen).*

vindt overwerk voor zichzelf ongunstig:	werkt geregeld over:		totaal
	ja	nee	
- ja	81% (27)	-	81% (27)
- nee	56% (18)	51% (80)	52% (98)
totaal	71% (45)	51% (80)	58% (125)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het percentage betrekking heeft.

Verder is bij de vrouwen sprake van een negatieve korrelatie tussen het ontbreken van speciale veiligheidsregels en de beide variabelen met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk. Met andere woorden in werksituaties waar speciale veiligheidsregels of -voorschriften ontbreken, terwijl men wel risico's voor de eigen veiligheid of die van anderen ervaart, gebruiken vrouwen minder alcohol op werk. Dit is in tegenstelling tot de situatie bij de mannen.

In hoofdstuk 7 zal hierop worden teruggekomen en zal ook worden nagegaan in hoeverre een onderscheid naar de verschillende risico's meer duidelijkheid kan verschaffen over dit verschil tussen de mannen en de vrouwen.

Onder leidinggeevenden (of beter gezegd vooral onder degenen die hebben aan-gegeven meer dan de helft van hun werktijd leidinggevende werkzaamheden te verrichten) komt bij de vrouwen, evenals bij de mannen, meer alcoholgebruik op het werk voor.

Daarnaast ligt het percentage gebruikers van alcohol op het werk verhoudings-gewijs hoger, naar mate het opleidingsniveau van de vrouwen ook hoger is.

Naast de hierboven genoemde meer feitelijke aspecten van het werk en de werk-situatie zijn bij de vrouwen verder, duidelijk meer dan bij de mannen, ook sub-jektieve aspecten van belang, hoewel er veelal slechts sprake is van tendenzen. Zo lijken bijvoorbeeld aspecten van inspanning, zoals het geregeld onder tijds-druk werken, het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen, recent het ge-voel gehad te hebben dat de spanning op het werk zo groot was dat men de si-tuatie niet meer aan dacht te kunnen, en de geestelijke inspanning meer in het al-gemeen, veelal een verhogend effect te hebben op het alcoholgebruik op het werk, zowel wat betreft het percentage gebruikers van alcohol op het werk, als de omvang van de konsumptie op het werk.

Ook negatieve ervaringen van aspecten van leiding en organisatie, zoals de op-vang van het werk bij afwezigheid van anderen, de organisatie van het werk in

meer algemene zin, en het gevoel dat de leiding onvoldoende rekening houdt met wat de respondent te berde brengt, gaan samen met wat meer gebruik van alcohol op het werk.

Klachten over de taak of functie daarentegen, zoals bijvoorbeeld over de aansluiting van het werk op de ervaring van de respondent, de zelfstandigheid van het werk, en de mate waarin het werk boeit, gaan in het algemeen juist samen met een wat geringer percentage gebruikers van alcohol op het werk en met een wat geringere omvang van alcoholgebruik op het werk.

Aspekten van gezondheid (laatste tijd gezondheidsklachten, geregeld hoofdpijn en 'slecht slapen'), maar met name van gezondheidsgedrag (het onder behandeling zijn van een arts of therapeut, en (de duur van) het verzuim) hangen, veelal eveneens in negatieve zin, samen met het alcoholgebruik op het werk. Dat wil zeggen dat de respondenten met gezondheidsklachten, de verzuimers (met een langere duur) en degenen die onder behandeling van een arts of therapeut zijn veelal wat minder alcohol op het werk gebruiken.

Tussentijds samengevat kan worden gesteld dat het alcoholgebruik op het werk bij de vrouwen vooral blijkt samen te hangen met het alcoholklimaat op het werk. Van de feitelijke aspecten van de taak en werksituatie lijkt alleen het leidinggeven een rol van betekenis te spelen. Daarnaast is, zij het veelal in beperktere mate, een relatief groot aantal subjectieve aspecten van het werk van belang (onder andere aspecten van inspanning en gezondheid).

Ook met betrekking tot de gegevens van het alcoholgebruik op het werk bij de vrouwen zijn aanvullend stapsgewijze multiple regressie-analyses uitgevoerd.

Wat betreft de relaties met *het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk*, kwamen, uitgaande van een significantieniveau voor het uitvoeren van elke volgende analysestap van 5% (PIN = .050), achtereenvolgend uit de analyses naar voren:

- stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- stap 2: slecht slapen
- stap 3: dronkenschap/kater
- stap 4: ontevreden over maatschappelijke positie
- stap 5: beschikbaarheid alcohol op het werk
- stap 6: werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht
- stap 7: voor werk onvoldoende ervaring
- stap 8: verzuimduur

Bij elkaar verklaren deze (acht) variabelen ruim de helft van de variantie van het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk (multiple $R^2 = .53$).

Ten aanzien van *de omvang van het alcoholgebruik op het werk*, is de volgorde:

- stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- stap 2: vooral leidinggevende werkzaamheden
- stap 3: onregelmatige werktijden
- stap 4: veel hinder van stank in het werk
- stap 5: geregeld wisselende kollega's

Deze vijf variabelen tezamen zijn voor ruim een kwart van de variantie ten aanzien van de omvang van het alcoholgebruik verantwoordelijk (multiple $R^2 = .28$).

Meer gedetailleerde gegevens van de regressie-analyses, alsmede de hier aan ten grondslag liggende uitgebreide korrelatiematrices, zijn te vinden in bijlage G (tabel G.4 t/m G.8).

Op basis van de regressie-analyses kan gekonkludeerd worden dat de feitelijke werksituatie, zoals het geregeld alleen aan een taak of werkopdracht werken, onregelmatige werktijden en geregeld wisselende kollega's, belangrijker voor het alcoholgebruik op het werk blijkt te zijn dan op basis van de korrelatiecoëfficiënten verondersteld werd. Dit geldt ook voor de aspecten van gezondheid en gezondheidsgedrag zoals slecht slapen en de verzuimduur. Beiden gaan samen met een geringer percentage gebruikers van alcohol op het werk.

De eerder genoemde aspecten van inspanning komen uit de regressie-analyses niet meer naar voren. Nadere bestudering van de korrelatiematrices (zie bijlage G, tabel G.6 en G.8) laat zien dat de betreffende aspecten van inspanning (veelal rond een .20 niveau) korreleren met het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt en, wat betreft de omvang van het gebruik op het werk, op een vergelijkbaar niveau met onregelmatige werktijden. Deze aspecten blijken de variantie ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk beter te kunnen verklaren dan de aspecten van inspanning.

Voor het overige onderstrepen de resultaten van de regressie-analyses de conclusies met betrekking tot de betekenis van het alcoholklimaat op het werk, en het uitvoeren van leidinggevende taken, voor de alcoholconsumptie van vrouwen op het werk.

3.3. Samenvatting

De belangrijkste factoren voor het alcoholgebruik op het werk vormen, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, de variabelen met betrekking tot het "alcoholklimaat" op het werk. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan het aantal gelegenheden waarop men weleens alcohol op of om het werk gebruikt (recepties, verjaardagen, een wekelijkse of maandelijks borrel, alcoholgebruik in de pauzes, of direct in aansluiting op het werk, en alcoholgebruik tijdens het werk bijvoorbeeld bij de ontvangst van gasten of om andere redenen), de beschikbaarheid van alcohol op het werk, en de houding van de leiding en de kollega's ten

aanzien van alcoholgebruik op het werk. Een uit deze variabelen naar voren komende tolerante houding ten aanzien van alcoholgebruik op het werk gaat samen met een verhoudingsgewijs groot aantal gebruikers van alcohol op het werk, en een hogere (frekwentie en) omvang van dit gebruik.

Naast het alcoholklimaat op het werk blijken, eveneens zowel bij de mannen als bij de vrouwen, vooral de meer feitelijke aspecten van het werk van belang. Leidinggevend, zowel mannen als vrouwen, gebruiken (wat) vaker alcohol op het werk dan niet-leidinggevend. Eveneens meer algemeen geldt dat degenen die in het werk geen geregeld contact met anderen hebben, veelal wat minder vaak alcohol op het werk gebruiken.

Bij de vrouwen gaan verder onregelmatige werktijden en geregeld wisselende kollega's samen met een wat hogere alcoholconsumptie op het werk.

Meer specifiek voor de mannen geldt dat meer werkuren, en meer overwerk samen gaan met meer en frequenter alcoholgebruik op het werk. Natuurlijk speelt hierbij ook mee dat naar mate men meer uren op het werk verblijft, en zeker wanneer dit ook uren zijn waarop men buiten de werksituatie wat vaker een alcoholische drank gebruikt, de kans van alcoholgebruik op het werk ook wat groter zal zijn.

Meer reistijd, ten behoeve van het woon-werkverkeer, gaat bij de mannen juist samen met minder alcoholgebruik op het werk. Wanneer bovendien dit reizen tussen huis en werk als bezwaarlijk wordt ervaren, lijkt alcoholgebruik op het werk bij de mannen zelfs nog minder voor te komen.

Bij het alcoholgebruik op het werk van de vrouwen spelen deze aspecten geen enkele rol. Lange werkweken, overwerk en niet onaanzienlijke reistijden komen bij de vrouwen echter ook beduidend minder vaak voor. Zo heeft bijvoorbeeld nog geen 40% van de vrouwen een volledige baan (38 uur of meer).

De overige meer subjectieve aspecten van de werksituatie (onder andere aspecten van inspanning) lijken wat sterker te spelen bij de vrouwen dan bij de mannen, hetgeen zich onder andere uit in een relatief groot aantal, niet al te sterke, verbanden (tendensen). Wanneer echter deze variabelen tezamen met de andere voor het alcoholgebruik op het werk van belang zijnde variabelen in één grote analyse met elkaar in verband worden gebracht, blijkt de uiteindelijke betekenis van deze subjectieve aspecten beperkt. Dit heeft ook te maken met het feit dat deze variabelen toch voor een deel samen gaan met meer feitelijke aspecten van het werk, waardoor de eigen bijdrage van deze variabelen in de analyses niet meer tot uitdrukking komt.

4. De samenhang van het alcoholgebruik in het algemeen en aspecten van het werk en de gezondheid

In dit hoofdstuk komt de samenhang van het alcoholgebruik in het algemeen (dat wil zeggen het gebruik in de privé-situatie en op het werk bij elkaar genomen) enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds aan de orde. Ook deze gegevens zullen apart voor de mannen en de vrouwen gepresenteerd worden (paragraaf 4.1. en 4.2.). Evenals in het vorige hoofdstuk zal in een afsluitende paragraaf (paragraaf 4.3.) getracht worden een meer algemeen beeld te schetsen.

De opzet van de analyses alsmede een overzicht van de hierbij betrokken variabelen is eerder besproken in paragraaf 1.4. en 1.5.

4.1. De resultaten van de analyses bij de mannen

De belangrijkste resultaten van de analyses van de mannen zijn opgenomen in tabel 4.1. Gedetailleerdere informatie over de resultaten van deze analyses zijn te vinden in bijlage F (tabel F.3).

Tabel 4.1: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).*

alcoholgebruik in het algemeen (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

aspecten van leiding en organisatie:

- werk vaak belemmerd door onverwachte situaties

"alcoholklimaat" op het werk:

- beschikbaarheid alcohol op werk

aspecten van leiding en organisatie:

- krijgt onvoldoende kans werk zo goed mogelijk te doen

opbrengsten van het werk:

- ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven

minder (klachten over):

opbrengsten van het werk:

- voelt zich in bedrijf onvoldoende gewaardeerd

psychische gesteldheid etc.:

- weleens duizelig

aspecten van de taak/functie:

- heeft voor werk teveel scholing

feitelijke werksituatie:

- werkt voornamelijk met vrouwen
- werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht

* Zie noot op pagina 50.

Tabel 4.1 (vervolg)

de frekwentie van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – dronkenschap/kater – somscore drankproblemen – problemen met de gezondheid, ongevallen – symptomatisch drinken	<i>aspecten van gezondheid:</i> – heeft nogal eens kleine ongevallen
<i>aspecten van de privé-situatie:</i> – ontevreden met maatschappelijke positie – <i>ontevreden met het huidige leven in het algemeen</i> – <i>ontevreden met financiële mogelijkheden</i>	<i>feitelijke werksituatie:</i> – <i>geen contact met anderen tijdens het werk</i>
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – werk doorgaans niet goed georganiseerd	<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i> – <i>houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk</i>
<i>veiligheid van het werk:</i> – <i>veiligheidsregels worden onvoldoende nageleefd</i>	
<i>psychische gesteldheid etc.:</i> – <i>moet vaak dingen opschrijven om te onthouden</i>	

de gemiddelde consumptie (per gebruiksday van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – dronkenschap/kater – somscore drankproblemen – symptomatisch drinken – problemen met de gezondheid, ongevallen	<i>aspecten van gezondheid:</i> – laatste tijd gezondheidsklachten – <i>voelt zich vaak gejaagd</i> – <i>voelt zich vaak gespannen</i>
	<i>aspecten van de privé-situatie:</i> – <i>ontevreden met gezondheid</i>

Tabel 4.1 (vervolg)

de gemiddelde consumptie (per gebruiksday van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i>	<i>feitelijke werksituatie:</i>
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	– vooral overige werkzaamheden
<i>aspecten van de privé-situatie:</i>	<i>aspecten van inspanning:</i>
– ontevreden met financiële mogelijkheden	– laatste 6 maanden spanning weleens bijna te groot geweest
– ontevreden met maatschappelijke positie	– zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen
– ontevreden over kinderen	<i>opbrengsten van het werk:</i>
<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i>	– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven
– beschikbaarheid alcohol op werk	<i>psychische gesteldheid etc.:</i>
<i>veiligheid van het werk:</i>	– merkt vaak dat hand heeft, als hij wat wil doen
– veiligheid niet in orde op het werk	
<i>fysieke werkomstandigheden:</i>	
– veel hinder van stof in het werk	
<i>aspecten van de taak/functie:</i>	
– voor werk onvoldoende scholing	

de totale omvang van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i>	<i>aspecten van gezondheid:</i>
– dronkenschap/kater	– laatste tijd gezondheidsklachten
– symptomatisch drinken	– geregeld hoofdpijn
– somscore drankproblemen	<i>opbrengsten van het werk:</i>
– problemen met de gezondheid, ongevallen	– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven
<i>aspecten van de privé-situatie:</i>	<i>feitelijke werksituatie:</i>
– ontevreden met financiële mogelijkheden	– telkens wisselende leidinggeven-
– ontevreden met maatschappelijke positie	den

Tabel 4.1 (vervolg)

de totale omvang van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
– ontevreden over kinderen – ontevreden over de relatie met de partner	- aspecten van inspanning: – werk geestelijk erg inspannend
fysieke werkomstandigheden: – veel hinder van stof in het werk – veel hinder van kou in het werk	"alcoholklimaat" op het werk: – houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk
aspecten van leiding en organisatie: – leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	
veiligheid van het werk: – veiligheidsrisiko's in het werk	

Noot: De korrelatiecoëfficiënten van de *kursief* weergegeven variabelen liggen tussen .15 en .20 (gezien het aantal in de analyses betrokken respondenten komt dit overeen met een p-waarde tussen .02 en .05; een tendens); de korrelatiecoëfficiënten van de normaal weergegeven variabelen liggen tussen de .20 en .25 (overeenkomend met een p-waarde tussen .001 en .02); de korrelatiecoëfficiënten van de *vet* weergegeven variabelen liggen gelijk of hoger dan .25 (overeenkomend met een p-waarde van .001 of kleiner.).

Uit tabel 4.1 kan worden opgemaakt dat het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen vooral blijkt samen te hangen met (de ontevredenheid over) aspecten van de privé-situatie, die zowel als oorzaak en als gevolg van alcoholgebruik gezien kunnen worden, en met problemen rond het alcoholgebruik, die vanzelfsprekend vrijwel uitsluitend als gevolg van alcoholgebruik gezien moeten worden.

Aspecten van het werk blijken slechts in beperkte mate tot uitdrukking te komen in het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen. Slechts incidenteel is sprake van een meer substantieel verband, dat wil zeggen een samenhang die meer voorstelt dan een tendens.

Wat betreft het al dan niet gebruiken van alcohol in het algemeen kan gekonstateerd worden dat een relatie met persoonskenmerken in het onderhavige materiaal ontbreekt. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verloren dat in de analyses de effecten van leeftijd en geslacht reeds verdisconteerd zijn.

Ook aspecten van de gezondheid blijken in dit onderzoek geen rol te spelen bij het al dan niet gebruiken van alcohol.

Als meer feitelijke informatie over de werksituatie van de mannelijke niet-drin-

kers kan worden opgemerkt dat zij wat meer op een afdeling of in een groep werken met vooral vrouwelijke werknemers, ook wat meer alleen aan een taak of werkopdracht werken, en dat bij hen wat vaker geen alcohol op het werk beschikbaar is. Aangezien het echter uitermate onwaarschijnlijk is dat dit soort aspecten van invloed zouden zijn op het al dan niet gebruiken van alcohol, en het, misschien met uitzondering van de beschikbaarheid van alcohol op het werk, niet erg voor de hand lijkt te liggen dat niet-gebruikers van alcohol zich wat meer tot dit soort werksituaties aangetrokken voelen, lijkt het het meest aannemelijk dat bovenstaande verbanden op toeval berusten; temeer daar het bij deze verbanden slechts tendensen betreft.

Ten aanzien van de meer subjectieve aspecten van het werk blijkt dat niet-drinkers meer klagen over gebrek aan waardering in het bedrijf en ook wat vaker van mening zijn dat zij voor hun werk eigenlijk te veel scholing hebben. Zij voelen zich echter, misschien mede in verband met het voor de taak als te hoog ervaren scholingsniveau, minder vaak belemmerd door onverwachte situaties, en hebben ook wat minder vaak het gevoel te weinig kans te hebben het werk zo goed te doen als zij zouden willen. Tenslotte ervaren zij ook wat minder vaak een nadelige invloed van het werk op het privéleven.

De samenhang van de verschillende alcoholkonsumptie-variabelen met problemen rond het alcoholgebruik is op zich niet verwonderlijk. Dat naarmate de konsumptie hoger ligt, ook de kans op bijvoorbeeld dronkenschap of een kater, op symptomatisch drinken (door het drinken maaltijden overslaan, 's morgens al alcohol gebruiken etc.) of problemen met de gezondheid, ongevallen groter is, ligt voor de hand. In dit licht bezien is het misschien eerder verbazend dat een dergelijke samenhang niet uit de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk (zie hoofdstuk 3) naar voren is gekomen. In hoofdstuk 7 zal hier nog op terug gekomen worden.

Het alcoholgebruik van de werkende mannen blijkt verder vooral te korreleren met de mate waarin men (on)tevreden is over bepaalde aspecten van het leven, en de beleving van gezondheid. Met name ontevredenheid over de maatschappelijke positie en de financiële mogelijkheden gaan samen met meer en vaker alcoholgebruik. Iets minder sterk geldt hetzelfde voor de ontevredenheid met de kinderen, de ontevredenheid over de relatie met de partner en de meer algemene ontevredenheid met het leven van het moment.

Degenen die problemen of klachten hebben gemeld over de gezondheid blijken veelal wat minder vaak en ook wat minder alcohol te gebruiken. Dit blijkt met name tot uitdrukking te komen in de gemiddelde konsumptie per gebruiksday, en in wat mindere mate in het totale konsumptieniveau. Enerzijds betreft dit de meer algemene gezondheidsklachten (laatste tijd gezondheidsklachten), anderzijds de wat meer vage nerveuze klachten (vaak gejaagd, vaak gespannen, geregeld hoofdpijn). Ook de ontevredenheid over de gezondheid gaat samen met een lagere gemiddelde konsumptie per gebruiksday.

Regelmatig kleine ongevallen gaan samen met een geringere frekwentie van het alcoholgebruik.

Bij het alcoholgebruik in het algemeen speelt ook de veiligheid van het werk een rol. Het betreft echter steeds verschillende aspecten van de veiligheid; het onvoldoende naleven van de veiligheidsregels gaat gepaard met een wat hogere frekwentie, een negatief oordeel over de veiligheid in het algemeen met een wat hogere gemiddelde consumptie, en het aan het werk verbonden zijn van risico's voor de eigen veiligheid of die van anderen met een wat hogere totaal consumptie.

Een en ander laat zien dat voorzover er bij de mannen sprake is van een relatie tussen enerzijds, het alcoholgebruik in het algemeen, en anderzijds, de veiligheid van het werk, deze relatie vrij gekompliceerd is.

Ook wat de feitelijke werksituatie betreft is per alcoholvariabele steeds een ander aspect van belang. Degenen die tijdens het werk meestal geen contact met anderen hebben, drinken veelal wat minder frekwent, het vooral uitvoeren van overige werkzaamheden gaat samen met een wat lager gemiddelde, en wisselende leidinggevendens gaan samen met een wat geringere omvang van het alcoholgebruik in het algemeen.

Wat betreft de subjectieve aspecten van het werk komt de relatie van de respondent met de directe leiding op het werk, namelijk of deze in de ogen van de respondent voldoende rekening houdt met wat hij zegt, zowel tot uitdrukking in de gemiddelde, als in de totale consumptie. Degenen die hier minder tevreden over zijn, blijken (gemiddeld) wat meer alcohol te gebruiken. Wat betreft de frekwentie van het gebruik geldt hetzelfde voor de ontevredenheid over de organisatie van het werk.

Waar bij het alcoholgebruik op het werk steeds sprake was van een positieve relatie tussen aspecten van inspanning en dit alcoholgebruik (zie hoofdstuk 3), is bij het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen juist sprake van negatieve korrelaties. Degenen die recent zoveel spanning op of in hun werk hadden, dat zij dachten de situatie niet meer aan te kunnen en degenen die in het werk eigenlijk kalmer aan zouden moeten doen hebben een wat lagere gemiddelde consumptie; degenen die hun werk geestelijk erg inspannend vinden hebben een wat lager totaalgebruik.

Degenen die een ongunstige invloed van het werk op het privéleven ervaren, hebben een lagere gemiddelde en een lagere totaalconsumptie.

Veel hinder van stof in het werk gaat samen met een hoger gemiddelde en een hoger totaal gebruik van alcohol; terwijl hinder van kou alleen tot uitdrukking komt in een hogere totaalconsumptie.

Opvallend is tenslotte dat een afwijzende houding (van de respondent zelf) ten

aanzien van het alcoholgebruik op het werk samen gaat met een wat hogere frequentie en een wat hogere totaalkonsumptie van het alcoholgebruik in het algemeen, hetgeen in deze situatie lijkt te moeten worden opgevat als konsumptie buiten het werk.

Tussentijds samengevat lijkt het alcoholgebruik van de mannen vooral samen te hangen met de (on)tevredenheid die men met de verschillende aspecten van het leven heeft, en met de beleving van de gezondheid en in mindere mate met de werksituatie. Wat dit laatste betreft lijkt het gevoel door de directe leiding serieus genomen te worden het meest belangrijk. Als dit niet het geval is, blijkt men eerder wat meer alcohol te gebruiken. Natuurlijk kan dit verband ook omgekeerd gezien worden. Degenen die in het algemeen meer alcohol gebruiken, voelen zich minder vaak door de directe leiding serieus genomen.

Wat betreft het alcoholgebruik in het algemeen zijn alleen ten aanzien van de omvang van dit gebruik de relevante variabelen in één grote (regressie)analyse betrokken (zie ook paragraaf 1.5.).

Achtereenvolgend kwamen, uitgaande van een significantieniveau bij elke volgende stap van 5% ($PIN = .050$), uit deze analyse naar voren:

- stap 1: dronkenschap/kater
- stap 2: veel hinder van stof in het werk
- stap 3: ontevreden met financiële mogelijkheden
- stap 4: symptomatisch drinken
- stap 5: geregeld hoofdpijn
- stap 6: ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven
- stap 7: veel hinder van kou in het werk

De bovenstaande 7 variabelen verklaren gezamenlijk ongeveer een derde van de variantie ten aanzien van de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen (multiple $R^2 = .34$).

Meer gedetailleerde gegevens van de regressie-analyse, alsmede die hieraan ten grondslag liggende uitgebreide korrelatiematrix, zijn te vinden in bijlage G (tabel G.9 en G.10).

Gekonstateerd kan worden de hierbovengenoemde resultaten van de regressie-analyse in het algemeen goed aansluiten bij het op basis van de korrelatiecoëfficiënten geschetste beeld. Voor het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen zijn vooral de problemen rond dit gebruik (met name dronkenschap/kater en symptomatisch drinken) en de ontevredenheid over aspecten van de privé-situatie (met name over de financiële mogelijkheden) van belang.

Opvallend is verder dat hinder van de fysieke werkomstandigheden (stof en kou), als een zelfstandige faktor uit de regressie-analyse naar voren is gekomen. Voor het overige lijken aspecten van het werk geen duidelijk te onderscheiden rol te spelen bij het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen, hoewel de

relatie van het ervaren van een nadelige invloed van het werk op het privéleven met de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen, ook in de bredere (regressie)analyse overeind is gebleven.

4.2. De resultaten van de analyses bij de vrouwen

De belangrijkste resultaten van de analyses van de vrouwen zijn weergegeven in tabel 4.2. Voor meer gedetailleerde gegevens wordt verwezen naar bijlage F (tabel F.4).

Tabel 4.2: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=119-126).*

alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):

feitelijke werksituatie:

– werkt voornamelijk met mannen

minder (klachten over):

feitelijke werksituatie:

– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht

"alcoholklimaat" op het werk:

– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk

veiligheid van het werk:

– op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels
– veiligheidsregels kunnen niet goed worden nageleefd

opbrengsten van het werk:

– vooruitzichten bij huidige werkgever niet goed

* Zie noot tabel 4.1 pagina 50.

Tabel 4.2 (vervolg)

de frekwentie van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>problemen rond het alcoholgebruik:</i> – dronkenschap/kater – somscore drankproblemen – <i>symptomatisch drinken</i>	<i>gezondheidsgedrag:</i> – <i>momenteel onder behandeling van een arts</i> – <i>medicijngebruik</i>
<i>aspecten van de privé-situatie:</i> – <i>ontevreden over kinderen</i> – <i>ontevreden met woonsituatie</i>	<i>opbrengsten van het werk:</i> – <i>voelt zich in bedrijf onvoldoende gewaardeerd</i>
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – <i>werkt doorgaans niet onder goede directe leiding</i> – <i>onderlinge sfeer op het werk meestal niet goed</i> – <i>ergert zich vaak aan anderen op het werk</i>	<i>fysieke werkomstandigheden:</i> – <i>veel hinder van kou in het werk</i> <i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – <i>krijgt onvoldoende kans werk zo goed mogelijk te doen</i>
<i>feitelijke werksituatie:</i> – <i>aantal werkuren (exklusief reistijd en overwerk)</i>	<i>aspecten van de taak/functie:</i> – <i>in werk onvoldoende afwisseling</i>
<i>aspecten van inspanning:</i> – <i>werkt geregeld onder tijdsdruk</i>	
<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i> – <i>houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk</i>	
<i>psychische gesteldheid etc.:</i> – <i>moet vaak dingen opschrijven om te onthouden</i> – <i>hartkloppingen</i>	

Tabel 4.2 (vervolg)

de gemiddelde consumptie (per gebruiksday) van het alkoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>problemen rond het alkoholgebruik:</i> – dronkenschap/kater – symptomatisch drinken – somscore drankproblemen – <i>psychologische afhankelijkheid</i>	<i>psychische gesteldheid etc.:</i> – soms een waas voor de ogen – <i>weleens duizelig</i> – <i>in algemeen moeite boeken en kranten goed te begripen</i>
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i> – werk doorgaans niet goed georganiseerd – <i>leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt</i> – <i>werkt doorgaans niet onder goede direkte leiding</i> – <i>geregeld in het werk gehinderd door gebreken van anderen</i>	<i>aspecten van de taakfunctie:</i> – <i>werk te eenvoudig</i> <i>"alkoholklimaat" op het werk:</i> – <i>houding respondent t.a.v. alkoholgebruik op het werk</i>
<i>aspecten van inspanning:</i> – werkt geregeld onder tijdsdruk – werk geestelijk erg inspannend – <i>geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit het werk</i>	<i>gezondheidsgedrag:</i> – <i>medicijngebruik</i> – <i>momenteel onder behandeling van een arts</i>
<i>opbrengsten van het werk:</i> – <i>beloning niet in overeenstemming met het werk</i>	
<i>psychische gesteldheid etc.:</i> – <i>vergeetachtig</i>	

Tabel 4.2 (vervolg)

de totale omvang van het alcoholgebruik in het algemeen gaat samen met:

meer (klachten over):

problemen rond het alcoholgebruik:

- **symptomatisch drinken**
- **dronkenschap/kater**
- **somscore drankproblemen**
- psychologische afhankelijkheid
- *problemen met de gezondheid, ongevallen*

aspecten van inspanning:

- **werkt geregeld onder tijdsdruk**

aspecten van leiding en organisatie:

- werk doorgaans niet goed georganiseerd
- *werkt doorgaans niet onder goede directe leiding*
- *in werk regelmatig door directe leiding gecontroleerd*

"alcoholklimaat" op het werk:

- houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- *beschikbaarheid van alcohol op werk*
- *laatste 5 jaar ervaring met alcoholproblematiek op het werk*
- houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk

aspecten van de privé-situatie:

- *ervaart een nadelige invloed van het privéleven op het werk*

psychische gesteldheid etc.:

- *vergeetachtig*

opbrengsten van het werk:

- *beloning niet in overeenstemming met het werk*
-

minder (klachten over):

feitelijke werksituatie:

- onregelmatige werktijden

psychische gesteldheid etc.:

- *in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen*
- *soms een waas voor de ogen*

gezondheidsgedrag:

- *momenteel onder behandeling van een arts*

Uit tabel 4.2. blijkt dat ook bij de vrouwen sprake is van een duidelijke samenhang van het alcoholgebruik in het algemeen en problemen rond het alcoholgebruik. In vergelijking met de mannen is echter slechts in beperkte mate sprake van een samenhang met (de ontevredenheid over) aspecten van de privé-situatie, en lijken bepaalde aspecten van het werk (leiding en organisatie, inspanning, en het "alcoholklimaat" op het werk) van meer betekenis voor het alcoholgebruik van de vrouwen in het algemeen.

Gekonstateerd kan worden dat ten aanzien van het al dan niet gebruiken van alcohol geen enkele korrelatie het niveau van een tendens overstijgt. Met andere woorden dat buiten de eventuele, reeds verdiskonteerde, effecten van leeftijd en geslacht, slechts in geringe mate sprake is van een samenhang van het al dan niet gebruiken van alcohol en de in dit onderzoek betrokken variabelen.

Ten aanzien van de feitelijke werksituatie blijken de niet-drinkende vrouwen, evenals de niet-drinkende mannen wat vaker alleen aan een taak of werkopdracht te werken.

Bij niet-drinkende vrouwen ontbreken verder wat vaker specifieke regels of voorschriften t.a.v. alcoholgebruik op het werk.

De vrouwen die wel alcohol gebruiken blijken wat vaker op een afdeling of in een groep te werken met vooral mannelijke werknemers.

Wat betreft de meer subjectieve aspecten van het werk blijken niet-drinkende vrouwen wat meer te klagen over de vooruitzichten van het werk, en over de veiligheid (enerzijds over het ontbreken van veiligheidsregels en anderzijds als ze er wel zijn over het feit dat ze in de praktijk niet goed nageleefd kunnen worden).

Dat ook bij de vrouwen naar mate de consumptie hoger ligt de kans op problemen met of tengevolge van het alcoholgebruik groter is, is op zich niet verwonderlijk. De korrelaties met psychologische afhankelijkheid (drinken voor meer zelfvertrouwen, of om zorgen en problemen te vergeten etc.) lijken echter meer geslachtspecifiek, aangezien deze bij de mannelijke respondenten niet voorkwamen.

In tegenstelling tot de situatie van de mannen lijkt (on)tevredenheid met aspecten van de privé-situatie slechts van marginale betekenis voor het alcoholgebruik van de vrouwelijke respondenten. Alleen ten aanzien van de frekwentie van het alcoholgebruik is sprake van samenhang met aspecten van (on)tevredenheid. Ontevredenheid over de kinderen, en ontevredenheid over de woonsituatie gaan samen met een wat hogere frekwentie van het alcoholgebruik. (NB: hierbij moet niet uit het oog worden verloren dat nog niet de helft van de werkende vrouwen in dit onderzoek kinderen heeft !)

Van de aspecten van het werk blijkt de inspanning van het werk, en met name de ervaren tijdsdruk, het meest relevant voor het alcoholgebruik in het algemeen.

Het geregeld onder tijdsdruk werken gaat bij de vrouwen samen met een wat hogere frekwentie, een hogere gemiddelde consumptie en ook een grotere omvang van het totaalgebruik. Onder de vrouwen die het werk geestelijk erg inspannend vinden, ligt de gemiddelde consumptie eveneens hoger, hetgeen in iets minder mate ook geldt voor de vrouwen die hebben aangegeven geregeld het gevoel te hebben onder druk te staan vanuit de werksituatie.

Daarnaast zijn ook aspecten van leiding en organisatie van belang (bijvoorbeeld werkt doorgaans niet onder goede directe leiding en werk doorgaans niet goed georganiseerd). Ook klachten op deze aspecten gaan samen met meer alcoholgebruik.

In paragraaf 3.2. is gekonstateerd dat een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk, of dit nu tot uitdrukking komt in het aantal gelegenheden waarop weleens alcohol op het werk gebruikt wordt, in de beschikbaarheid van alcohol op het werk, of meer concreet in de houding van de leiding van het bedrijf of de kollega's op het werk, onder andere samen gaat met een hogere (frekwentie en) totale omvang van dit gebruik op het werk. De gegevens over het alcoholgebruik van de vrouwen in het algemeen laten zien dat een dergelijk voor het alcoholgebruik op het werk positief klimaat ook tot uitdrukking komt in de totale omvang van het alcoholgebruik.

Respondenten met een afwijzende houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk, blijken een wat hogere gemiddelde consumptie in het algemeen te hebben, hetgeen opgevat zou kunnen worden als consumptie buiten het werk.

Kenmerken van de feitelijke werksituatie lijken slechts van beperkt belang voor het alcoholgebruik van de vrouwen in het algemeen. Naarmate het aantal uren dat de vrouwen voor het bedrijf of de organisatie werken hoger ligt (exklusief reistijd en overwerk), is echter wel sprake van een wat hogere frekwentie van het gebruik. Onregelmatige werktijden gaan bovendien samen met een wat geringere totaalconsumptie.

(NB: In het vorige hoofdstuk bleken onregelmatige werktijden bij de vrouwen juist samen te gaan met een wat hogere (!) totale omvang van het alcoholgebruik op het werk.)

Het onder behandeling zijn van een arts en medicijngebruik, gaan, evenals de neuro-vegetatieve klachten als soms een waas voor de ogen en weleens duizelig, veelal samen met een wat geringere consumptie.

Klachten over het geheugen, zoals vergeetachtigheid of de noodzaak om dingen op te schrijven om ze te kunnen onthouden, komen echter wat vaker voor bij hogere alcoholconsumpties.

Tussentijds samengevat lijkt gesteld te kunnen worden dat waar bij de mannen het alcoholgebruik in het algemeen vooral blijkt samen te hangen met de (on)tevredenheid die men met de verschillende aspecten van het leven heeft, bij de vrouwen de subjectieve ervaring van aspecten van het werk, zoals bijvoorbeeld inspanning, en leiding en organisatie deze plaats lijken in te nemen. Bo-

vendien komt bij de vrouwen ook het "alkoholklimaat" op het werk duidelijk tot uitdrukking in het alcoholgebruik in het algemeen.

Problemen in de gezondheid en dan met name de problemen waarvoor men medicijnen gebruikt en/of onder behandeling is van een arts of therapeut lijken bij de vrouwen een verlagend effect op het alcoholgebruik te hebben.

Ook bij de vrouwen is, met betrekking tot de met de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen samenhangende variabelen, een regressie-analyse uitgevoerd.

Uitgaande van een significantieniveau bij elke volgende stap van 5% ($PIN = .050$), kwamen uit deze analyse naar voren:

- stap 1: symptomatisch drinken
- stap 2: werkt geregeld onder tijdsdruk
- stap 3: in werk regelmatig door directe leiding gecontroleerd
- stap 4: in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen
- stap 5: houding leiding t.a.v. alcohol op werk
- stap 6: vergeetachtig

Deze variabelen verklaren bijna 40% van de variantie met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik bij de vrouwen in het algemeen ($\text{multiple } R^2 = .38$).

Meer gedetailleerde gegevens van de regressie-analyse, alsmede die hieraan ten grondslag liggende uitgebreide korrelatiematrix, zijn te vinden in bijlage G (tabel G.11 en G.12).

In tegenstelling tot de resultaten van de regressie-analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk, blijken op basis van de regressie-analyse met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen de subjectieve ervaringen van aspecten van het werk een meer zelfstandige rol te spelen. Aspecten van inspanning (met name het geregeld werk onder tijdsdruk) en van leiding en organisatie (met name de regelmatige controle van de directe leiding in het werk) komen nadrukkelijk uit de regressie-analyse naar voren. Verder ondersteunen de resultaten van deze analyse ook de eerder geconstateerde samenhang van de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen en het voorkomen van problemen rond het alcoholgebruik (met name symptomatisch drinken).

Bij de relatie tussen het "alkoholklimaat" op het werk en de omvang van het gebruik bij in het algemeen blijkt de houding van de leiding ten aanzien van alcoholgebruik op het werk het meest van belang.

4.3. Samenvatting

Vastgesteld kan worden dat de analyses van de mannen en van de vrouwen met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen voor een deel wel parallelle resultaten hebben opgeleverd, maar dat er ook duidelijke verschillen zijn.

Als voorbeeld van de analogie in de resultaten van de mannen en de vrouwen kan gewezen worden op de samenhang tussen de verschillende aspecten van het alcoholgebruik in het algemeen en de problemen rond het alcoholgebruik. Ook de konstateringen dat niet-drinkers vaker alleen aan een taak of werkopdracht te werken, en dat respondenten met een afwijzende houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk wat vaker een hogere (gemiddelde) consumptie van het alcoholgebruik in het algemeen hebben, gelden zowel de mannen als de vrouwen.

Aspecten van gezondheid korreleren eveneens zowel bij de mannen als bij de vrouwen met het alcoholgebruik in het algemeen, en vooral in die zin dat gezondheidsproblemen samengaan met een geringere alcoholconsumptie. Bij de mannen hebben deze aspecten veelal te maken met meer algemene en nerveuze klachten, terwijl het bij de vrouwen juist meer het gezondheidsgedrag betreft, zoals het onder behandeling zijn bij een arts of therapeut en medicijngebruik.

Tevredenheid met aspecten van de privé-situatie, de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alcoholklimaat" op het werk spelen eveneens bij beide geslachten een rol, maar verschillen nogal in hun betekenis voor het alcoholgebruik in het algemeen. Voor de mannen vormt de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie een van de meest belangrijke variabelen en spelen beide andere aspecten slechts een marginale rol. Bij de vrouwen ligt dit precies omgekeerd, en zijn de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alcoholklimaat" op het werk van meer belang voor het alcoholgebruik in het algemeen.

Tegenstrijdige resultaten komen slechts sporadisch voor. Dat geldt bijvoorbeeld wel voor de aspecten van inspanning, die bij de mannen samen gaan met een geringere consumptie en bij de vrouwen met hogere consumptie van alcohol. Hetzelfde geldt voor de ongunstige invloed van omstandigheden in het werk op het privéleven, hoewel de korrelaties van deze laatste variabele in het algemeen wat lager liggen.

Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat hoewel aspecten van het werk voor het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen veelal slechts een marginale rol lijken te spelen, hinder van de fysieke werkomstandigheden (stof en kou) als een zelfstandige faktor uit de bredere (regressie)analyse zijn gekomen. Hinder op deze aspecten in het werk gaat samen met meer alcoholgebruik in het algemeen.

5. Meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk

In dit hoofdstuk zal aandacht geschonken worden aan het meer dan incidenteel gebruik van alcohol op het werk en aan degenen die een dergelijk gebruik tijdens het interview hebben opgegeven. Verondersteld wordt dat meer inzicht in de achtergronden van een dergelijk gebruik van belang kan zijn voor de ontwikkeling van een beleid op het gebied van alcohol en werk.

In paragraaf 5.1. zal nader ingegaan worden op de meer dan incidentele *gebruikers* van alcohol op het werk en de samenhang van dit gebruik met aspecten van het werk en de gezondheid. Hiertoe zijn (bij de mannen) met de vorige hoofdstukken vergelijkbare analyses uitgevoerd (voor leeftijd gekontroleerde correlaties).

Werksituaties met een meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk worden behandeld in paragraaf 5.2. Nagegaan zal worden of er sprake is van een samenhang met bepaalde aspecten van het werk.

In paragraaf 5.3. zullen de bevindingen worden samengevat.

5.1. De gebruiker

Zoals in paragraaf 2.1. is aangegeven is om meer zicht te krijgen op de achtergronden van het meer dan incidentele alcoholgebruik op het werk de oorspronkelijke steekproef van het onderzoek aangevuld met een aantal (mannelijke) respondenten die een dergelijk alcoholgebruik in de eerste fase van het onderzoek hebben aangegeven. Als criterium voor dit meer dan incidenteel alcoholgebruik is in die eerste fase gehanteerd een frekwentie van het alcoholgebruik op het werk van twee dagen per week of meer, en/of een wekelijkse consumptie op het werk van minstens 5 glazen alcohol; beide met betrekking tot het gebruik in de week voorafgaande aan het interview.

Aangezien in de tweede fase van het onderzoek naar een maandelijkse consumptie van alcohol op het werk gevraagd is, is het hierbovengenoemde criterium aangepast in die zin dat van meer dan incidentele gebruikers van alcohol wordt gesproken bij een frekwentie van minstens 4 dagen per maand, en/of een maandelijkse consumptie op het werk van meer dan 10 glazen; beide in betrekking tot het gebruik in de maand voorafgaande aan het interview.

Het criterium is hierbij bewust wat lager gelegd, omdat de eerder genoemde wekelijkse consumptie niet zonder meer iedere week in dezelfde mate hoeft plaats te vinden, terwijl toch sprake zou kunnen zijn van meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk.

Aan dit (aangepaste) criterium bleken 27 mannen (6 uitsluitend op basis van de frekwentie, 1 uitsluitend op basis van de omvang van de consumptie, en 20 op basis van beide criteria) en 10 vrouwen (4 op basis van de frekwentie, en 6 op basis van beide criteria) te voldoen.

Ten aanzien van de meer dan incidentele gebruikers van het werk zijn voor de

mannen vergelijkbare analyses uitgevoerd als in de vorige hoofdstukken. De belangrijkste resultaten zijn vermeld in tabel 5.1. Voor een meer gedetailleerd overzicht van de korrelatiecoëfficiënten wordt verwezen naar bijlage F (tabel F.5).

(NB: Aangezien meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk bij de vrouwen slechts in geringe mate voorkomt zijn geen aparte analyses op de gegevens van de vrouwen uitgevoerd.)

Tabel 5.1: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).*

meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

- "alcoholklimaat" op het werk:*
- **aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt**
 - **houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk**
 - beschikbaarheid alcohol op werk
 - houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk

minder (klachten over):

- "alcoholklimaat" op het werk:*
- geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk
 - *onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk*

feitelijke werksituatie:

- **aantal uren overwerk**
- **totaal aantal werkuren (inclusief reistijd en overwerk)**

opbrengsten van het werk:

- **vindt overwerk voor zichzelf ongunstig**
- kan in werk niet aan eigen eisen voldoen
- *beloning niet in overeenstemming met het werk*

aspecten van de privé-situatie:

- **ontevreden met financiële mogelijkheden**
- *ontevreden met vrienden- of kennis-senkring*

* Zie noot op pagina 65.

Tabel 5.1 (vervolg)

meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

veiligheid van het werk:

- laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op het werk
- *op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels*

aspecten van inspanning:

- *werkt geregeld onder tijdsdruk*
- *geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit het werk*

Noot: De korrelatiecoëfficiënten van de *kursief* weergegeven variabelen liggen tussen .15 en .20 (gezien het aantal in de analyses betrokken respondenten komt dit overeen met een p-waarde tussen .02 en .05; een tendens); de korrelatiecoëfficiënten van de normaal weergegeven variabelen liggen tussen de .20 en .25 (overeenkomend met een p-waarde tussen .001 en .02); de korrelatiecoëfficiënten van de **vet** weergegeven variabelen liggen gelijk of hoger dan .25 (overeenkomend met een p-waarde van .001 of kleiner.).

Het uit het overzicht naar voren komende beeld vertoont grote gelijkenis met de resultaten van de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk van de mannen (zie paragraaf 3.1.). Ook het meer dan incidentele gebruik van alcohol op het werk blijkt vooral samen te hangen met het alcoholklimaat op het werk en enkele meer objectieve aspecten van het werk, zoals bijvoorbeeld overwerk en het totaal aantal uren dat men voor het bedrijf of de organisatie actief is. De korrelatie tussen het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk en de omvang van dit gebruik is dan ook navenant (.89).

Toch zijn er op enkele punten wel verschillen. Sommige tendensen zijn in vergelijking met de analyses van hoofdstuk 3 verdwenen en anderen tendensen zijn daarvoor in de plaats gekomen. Eén daarvan verdient meer aandacht. Zo is namelijk in de analyses met betrekking tot het meer dan incidenteel alcoholgebruik de tendens met betrekking tot de wat grotere consumptie van alcohol op het werk door leidinggevenden verdwenen. Dit zou kunnen betekenen dat leidinggevenden uiteindelijk toch wat voorzichtiger zijn met hun alcoholgebruik op het werk, omdat zij weliswaar in het algemeen wat meer alcohol op het werk gebruiken, maar dat dit niet direct samen lijkt te gaan met een eveneens wat vaker voorkomen van meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk. De overige verschillen lijken in dit verband wat minder van belang.

5.2. De werksituatie

De vragenlijst van de tweede fase van het onderzoek biedt niet alleen de mogelijkheid meer dan incidentele gebruikers van alcohol te onderscheiden, maar, aangezien ook gevraagd is naar een meer algemeen alcoholgebruik op het werk, ook de mogelijkheid om werksituaties met een meer dan incidenteel gebruik van alcohol op het werk te onderscheiden. Hiervoor is gebruik gemaakt van de vraag naar de gelegenheden waarbij men op de afdeling of in de groep van de respondent tijdens het werk of in aansluiting op het werk weleens alcohol gebruikt, ongeacht het feit of de respondent hieraan zelf meedoet of niet. De volgende gelegenheden zijn hierbij de respondent voorgelegd:

- recepties of verjaardagen,
- aan het eind van de week of de maand, bijvoorbeeld wekelijkse of maandelijkse afdelingsborrel,
- na afloop van het werk (op of buiten het werk: buiten een eventuele wekelijkse of maandelijkse afdelingsborrel om),
- tijdens de lunchpauze (op of buiten het werk),
- tijdens het werk bij de ontvangst van klanten, of gasten e.d.,
- tijdens het werk, om andere redenen nl.,
- bij andere gelegenheden, bijvoorbeeld bij feestavonden of sportactiviteiten van het werk.

Wanneer 3 of meer van de genoemde gelegenheden bevestigend beantwoord zijn (waarbij feestavonden of sportactiviteiten van het werk buiten beschouwing zijn gelaten), is uitgegaan van meer dan incidenteel alcoholgebruik in die betreffende werksituatie.

Bij 57 respondenten (34 mannen en 23 vrouwen) bleek dat het geval.

Ongeveer een derde van deze respondenten (14 mannen en 6 vrouwen) gebruikt zelf ook meer dan incidenteel alcohol op het werk. Dat wil dus zeggen dat ruim de helft van de meer dan incidentele gebruikers van alcohol op het werk in een werksituatie zit waarin zonder meer al bij verschillende gelegenheden alcohol op het werk gebruikt wordt, of dat deze werknemers eerder geneigd zijn hun werksituatie op deze wijze te presenteren.

Met behulp van, voor de eventuele invloed van leeftijd, gecontroleerde correlaties is vervolgens nagegaan of dit meer dan incidenteel alcoholgebruik samenhang met de volgende meer algemene aspecten van de werksituatie:

feitelijke werksituatie:

- onregelmatige werktijden
- ploegendienst
- geregeld wisselende kollega's
- werkt voornamelijk met mannen
- werkt voornamelijk met vrouwen

- werkt ongeveer evenveel met mannen als vrouwen
- telkens wisselende leidinggevenden

veiligheid van het werk:

- veiligheidsrisiko's in het werk
- op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels

"alkoholklimaat" op het werk:

- houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- sociale drinkdwang op het werk
- geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk

Natuurlijk zijn ook deze analyses apart voor vrouwen en mannen uitgevoerd. De belangrijkste resultaten van deze analyses staan in tabel 5.2 (wat betreft de mannen) en tabel 5.3 (wat betreft de vrouwen). Ook de meer gedetailleerde gegevens van deze analyses zijn vermeld in bijlage F (tabel F.6 en F.7).

Tabel 5.2: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot de werksituaties waar meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (mannen; n=151-152).*

meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

"alkoholklimaat" op het werk:

- **houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk**
- *sociale drinkdwang*

feitelijke werksituatie:

- *samenwerking met voornamelijk mannen*
-

* Zie noot tabel 5.1.

Tabel 5.3: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot de werksituaties waar meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=139-149).*

meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

"alcoholklimaat" op het werk:

- sociale drinkdwang
- houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk

feitelijke werksituatie:

- samenwerking met voornamelijk vrouwen

feitelijke werksituatie:

- samenwerking met voornamelijk mannen

"alcoholklimaat" op het werk:

- geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk

* Zie noot tabel 5.1.

Meer dan intensief alcoholgebruik op het werk blijkt, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, vooral voor te komen in werksituaties waar voornamelijk mannen werken, waar de leiding van het bedrijf een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk heeft, en waar tijdens het alcoholgebruik op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig" (sociale drinkdwang).

In werksituaties waar voornamelijk vrouwen werken lijkt daarentegen juist minder vaak meer dan intensief alcoholgebruik op het werk voor te komen, ofschoon ten aanzien van deze variabele alleen bij de vrouwen sprake is van een meer substantieel verband.

Ook is bij de vrouwen een samenhang met specifieke regels of voorschriften ten aanzien van alcoholgebruik op het werk. In werksituaties waar dit soort specifieke regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk bestaan, komt (bij de vrouwen) vaker(!) meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voor. In hoofdstuk 7 zal hierop worden terug gekomen.

5.3. Samenvatting

In dit hoofdstuk is aandacht geschonken aan het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk, zowel wat betreft de gebruikers als ten aanzien van de werksituaties waar een dergelijk gebruik voorkomt.

De analyses met betrekking tot de (mannelijke) gebruikers hebben weinig nieu-

we gegevens over het alcoholgebruik op het werk opgeleverd. Alleen ten aanzien van leidinggevenden is gekonstateerd dat hoewel zij in het algemeen wat meer en wat meer alcohol op het werk gebruiken, dit niet direkt bleek te betekenen dat ook het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk bij hen wat vaker voor zou komen.

Op basis van de analyses met betrekking tot de werksituaties is vastgesteld dat meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk vooral blijkt voor te komen in werksituaties waar voornamelijk mannen werken, waar de leiding van het bedrijf een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk heeft, en waar tijdens het alcoholgebruik op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig". In werksituaties waar voornamelijk vrouwen werken lijkt daarentegen juist minder vaak meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voor te komen.

6. De risikogroep voor alcoholproblematiek

In het vorige hoofdstuk is onder andere gekeken naar risikogedrag met betrekking tot alcoholgebruik in de werksituatie. Dit hoofdstuk heeft een min of meer vergelijkbare invalshoek, maar betreft in meer algemene zin het behoren tot een risikogroep voor alcoholproblematiek. Nagegaan zal worden in hoeverre er een samenhang is tussen het al dan niet behoren tot een dergelijke risikogroep enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds.

Bij de operationalisering is gebruik gemaakt van de door Garretsen (1983) ontwikkelde methode. Iemand is ingedeeld in de risikogroep wanneer hij of zij én problemen rond het alcoholgebruik (psychologische afhankelijkheid, symptomatisch drinken, problemen met de omgeving, ongevallen, dronkenschap/kater) én ook een redelijke alcoholconsumptie (minstens één of twee keer per week 6 glazen of meer, of minstens vier keer per week 4 of 5 glazen) gemeld heeft.

In tegenstelling tot Garretsen is bij degenen die aan dit criterium voldoen niet gesproken worden van "probleemdrinkers" maar zoals hierboven al is aangegeven van een "risikogroep voor alcoholproblematiek". Termen als "probleemdrinken" en "probleemdrinkers", hoe goed gedefinieerd dan ook, brengen onvermijdelijk het risico met zich mee verkeerd opgevat te worden, aangezien zij in het gewone spraakgebruik reeds een eigen (andere) betekenis hebben. Volgens Van Dale (1984) is probleemdrinken: veel alcohol drinken om de problemen te vergeten, en een probleemdrinker iemand die dat doet. Daarnaast hebben wij de indruk dat de door Garretsen ontwikkelde operationalisering erg ruim is (zie onder andere Gründemann, 1988: hoofdstuk 6). Een aanduiding als risikogroep voor alcoholproblematiek komt ons inziens aan beide bezwaren tegemoet.

Aan de hierbovengenoemde criteria voldeden 63 respondenten (46 mannen en 17 vrouwen), dat wil zeggen dat zij én aan alcohol gerelateerde problemen hebben aangegeven én een redelijke alcoholconsumptie. Deze respondenten worden daarmee beschouwd als een risikogroep voor alcoholproblematiek.

Ongeveer een kwart van de mannen in deze groep en ongeveer een achtste van de vrouwen gebruikt op het werk ook meer dan incidenteel alcohol. Het merendeel van de bij de risikogroep ingedeelde respondenten gebruikt op het werk dus hoogstens maar in beperkte mate alcohol. De helft van de mannen en ongeveer driekwart van de vrouwen zelfs in het geheel niet.

Een verdeling van de gemelde problemen is weergegeven in tabel 6.1.

Tabel 6.1: Het aantal gemelde problemen met of tengevolge van het alcoholgebruik onder degenen die tot de risikogroep voor alcoholproblematiek behoren naar geslacht.

problemen met of tengevolge van het alcoholgebruik	mannen	vrouwen	totaal
– psychologische afhankelijkheid	11	4	15
– symptomatisch drinken	14	8	22
– problemen met de omgeving	5	-	5
– problemen met de gezondheid			
– ongevallen	13	5	18
– dronkenschap/kater	45	17	62
totaal	88	34	122

Gekonstateerd kan worden dat "drunkenschap/kater" het belangrijkste probleemgebied betreft. Ruim de helft van de problemen valt in deze categorie. Het totaal aantal problemen bedraagt 122, dat wil zeggen gemiddeld bijna 2 problemen per respondent uit de risikogroep.

Ten aanzien van het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek zijn vergelijkbare analyses uitgevoerd als in hoofdstuk 3 en 4. Problemen met of tengevolge van het alcoholgebruik zijn natuurlijk wel buiten de analyses gehouden, aangezien het hebben van dit soort problemen als criterium bij de indeling van de respondenten in de risikogroep of niet, heeft meegespeeld.

In tabel 6.2 zijn de belangrijkste resultaten van de mannen vermeld. Voor een meer gedetailleerd overzicht van de bijbehorende korrelatiekoefficienten wordt verwezen naar bijlage F (tabel F.8).

Het beeld dat uit tabel 6.2 naar voren komt is nogal divers. De mannelijke respondenten die bij de risikogroep voor alcoholproblematiek zijn ingedeeld zijn minder tevreden over hun kinderen, en ook meer algemeen met het leven dat zij op het moment leiden, hebben meer hinder van de fysieke werkomstandigheden (vooral kou, maar ook vochtige lucht, regen en in wat mindere mate warmte), zijn minder tevreden over de afwisseling van het werk, hebben minder plezier in het werk, en zijn tenslotte ook minder te spreken over de mate waarin hun direkte chef rekening houdt met wat zij te zeggen te hebben.

Daarnaast werken zij wat vaker in een bedrijf waar geen speciale regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk zijn, en als die regels er wel zijn blijkt de leiding van het bedrijf er vaker niet zo op te letten dat deze regels of voorschriften ook worden nageleefd.

Van een duidelijke gezondheidsproblematiek lijkt bij deze respondenten niet direct sprake. Wel staan zij wat meer met een moe gevoel op en voelen zij zich wat vaker gejaagd. Ook hebben zij in het algemeen een hogere score ten aanzien van de psychische gesteldheid, met andere woorden lijken zij wat minder goed in staat moeilijke situaties het hoofd te bieden.

Opvallend is verder dat degenen die tot de risikogroep voor alcoholproblematiek behoren op geen enkel aspect duidelijk minder klachten scoren.

Al met al is er met betrekking tot het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek maar in beperkte mate sprake van een samenhang met aspecten van het werk bij de mannen.

Tabel 6.2: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).*

het behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

aspecten van de privé-situatie:

- **ontevreden over de kinderen**
- ontevreden met het huidige leven in het algemeen
- *ontevreden met financiële mogelijkheden*

fysieke werkomstandigheden:

- **veel hinder van kou in het werk**
- veel hinder van vochtige lucht, regen in het werk
- *veel hinder van warmte in het werk*

psychische gesteldheid etc.:

- **somscore psychische gesteldheid**
- *in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen*
- *soms het gevoel dat het leven zin- en doelloos is*

aspecten van de taak/functie:

- werk onvoldoende afwisselend
- *meestal geen plezier in werk*

* Zie noot op pagina 74.

Tabel 6.2 (vervolg)

het behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):

minder (klachten over):

aspecten van leiding en organisatie:

- leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt

"alcoholklimaat" op het werk:

- onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk
- *geen speciale regels t.a.v. alcohol-gebruik op werk*

aspecten van gezondheid:

- *geregeld met een moe gevoel opstaan*
- *vaak gejaagd*

Noot: De korrelatiecoëfficiënten van de *kursief* weergegeven variabelen liggen tussen .15 en .20 (gezien het aantal in de analyses betrokken respondenten komt dit overeen met een p-waarde tussen .02 en .05; een tendens); de korrelatiecoëfficiënten van de normaal weergegeven variabelen liggen tussen de .20 en .25 (overeenkomend met een p-waarde tussen .001 en .02); de korrelatiecoëfficiënten van de *vet* weergegeven variabelen liggen gelijk of hoger dan .25 (overeenkomend met een p-waarde van .001 of kleiner.).

De belangrijkste resultaten van de analyses van de vrouwen zijn opgenomen in tabel 6.3. Voor de hieraan ten grondslag liggende korrelatiecoëfficiënten wordt verwezen naar bijlage F (tabel F.9).

Bij de vrouwen blijkt nadrukkelijker dan de mannen sprake van een samenhang tussen het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek en aspecten van het werk (zie tabel 6.3). Opvallend is bovendien dat uit deze analyses veelal dezelfde aspecten van inspanning, en van leiding en organisatie naar voren komen als in de hoofdstukken 3 en 4. Het betreft het geregeld onder tijdsdruk werken, het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen, het doorgaans niet goed georganiseerd zijn van het werk en de ontevredenheid over de directe leiding. Daarnaast blijkt ook de houding van de respondent ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk van belang. De vrouwelijke respondenten die bij de risikogroep voor alcoholproblematiek zijn ingedeeld hebben veelal een tolerantere houding ten opzichte hiervan dan degenen die niet bij deze risikogroep zijn ingedeeld. Meer hinder van fysieke werkomstandigheden komt bij beide groepen respondenten voor. De vrouwen behorende tot de risikogroep, hebben evenals de hierbij ingedeelde mannen, wat meer hinder van vochtige lucht, regen, de vrouwen die buiten de risikogroep vallen hebben meer hinder gemeld van droge

lucht, en ook wat meer hinder van warmte. Hoe tenslotte de samenhang met de ontevredenheid met vrienden- en kennissenkring te duiden valt, daar zijn degenen die tot de risikogroep behoren minder ontevreden over, is niet direct duidelijk. Al met al kan worden vastgesteld dat ook ten aanzien van de resultaten van de analyses met betrekking tot het al dan niet behoren tot een risikogroep voor alcoholproblematiek, bij de vrouwen opnieuw de subjectieve ervaringen van het werk, zoals aspecten van inspanning, en van leiding en organisatie, naar voren zijn gekomen.

Tabel 6.3: Overzicht van de belangrijkste resultaten van de analyses met betrekking tot het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=119-126).*

het behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek (ja/nee) gaat samen met:

meer (klachten over):	minder (klachten over):
<i>"alcoholklimaat" op het werk:</i>	<i>aspecten van de privé-situatie:</i>
– houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op werk	– ontevreden met vrienden- of kennissenkring
<i>aspecten van leiding en organisatie:</i>	<i>fysieke werkomstandigheden:</i>
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	– veel hinder van droge lucht in het werk
– <i>werkt doorgaans niet onder goede directe leiding</i>	– <i>veel hinder van warmte in het werk</i>
<i>aspecten van inspanning:</i>	<i>psychische gesteldheid etc.:</i>
– werkt geregeld onder tijdsdruk	– <i>weleens duizelig</i>
– <i>zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen</i>	
<i>aspecten van de privé-situatie:</i>	
– <i>ervaart nadelige invloed van het privéleven op het werk</i>	
<i>opbrengsten van het werk:</i>	
– <i>beloning niet in overeenstemming met het werk</i>	
<i>fysieke werkomstandigheden:</i>	
– <i>veel hinder vochtige lucht, regen in het werk</i>	

* Zie noot tabel 6.2.

7. Samenvatting discussie

7.1. Het onderzoek in grote lijnen samengevat

Het ontbreken van systematische gegevens over het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking was voor het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aanleiding het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg (NIPG/TNO) te vragen de mogelijkheden van onderzoek op dit gebied te exploreren. Een en ander heeft geleid tot het onderhavige onderzoek. De doelstelling van dit onderzoek was meer inzicht te krijgen in het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking. De vraagstelling was tweeledig:

- a. Bij hoeveel procent van de Nederlandse beroepsbevolking komt veel alcoholgebruik voor? Bij welke beroepsgroepen/bedrijfsgroepen komt het veel/weinig voor?
- b. Wat zijn de oorzaken/omstandigheden die samengaan met alcoholgebruik tijdens het werk?

In verband met de tweeledige vraagstelling werd besloten het onderzoek in twee fasen uit te voeren. In de eerste fase is door middel van een grootschalig onderzoek onder een voor de Nederlandse beroepsbevolking representatieve groep werknemers inzicht gezocht in de vraag naar het voorkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking, ingedeeld naar bedrijfs- en beroepsklasse. Hierover is reeds eerder gepubliceerd (Gründemann, 1988). In de tweede fase van het onderzoek is door middel van persoonlijke interviews getracht inzicht te krijgen in de relatie tussen het alcoholgebruik en aspecten van het werk (en de gezondheid). Van deze tweede fase is in dit rapport verslag gedaan.

Het onderzoek naar het voorkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking (*de eerste fase*) heeft plaatsgevonden in 1987. Ten behoeve hiervan zijn 10.000 werkende Nederlanders geïnterviewd. De steekproef kan min of meer als representatief voor de Nederlandse beroepsbevolking worden gezien.

Ten aanzien van *alcoholgebruik in het algemeen* (dat wil zeggen het gebruik in de privé-situatie en op het werk bij elkaar genomen) is vastgesteld dat ruim 90% van de ondervraagden weleens een alcoholhoudende drank gebruikt zoals bier, jenever, wijn e.d.. Ongeveer 75% drinkt minstens 1x in de week alcohol; bijna een op de vijf zelfs dagelijks. Gemiddeld drinkt men 3 keer per week, en ligt de gemiddelde consumptie op ruim 9 glazen per week. Door de werkenden in de horeca, de bouwnijverheid, en in de industrie- en transportberoepen (zoals voedingsmiddelen- en drankenbereiders, machinisten en chauffeurs) bleek over het geheel genomen de meeste alcohol gedronken te worden, en door land- en tuinbouwers, de werkenden in de openbare nutsbedrijven en de wetenschappelijke vakspecialisten (met name de technische en medische vakspecialisten) het minst.

Ruim een derde van de ondervraagden bleek verder weleens *alkohol op het werk* te gebruiken, dat wil zeggen tijdens of direct in aansluiting op het werk, in de pauze's, of bij een receptie op het werk. 6% gaf te kennen ook in de week voorafgaande aan het interview alcohol op het werk gedronken te hebben. Gemiddeld hadden deze laatsten in die betreffende week ruim 5 glazen per persoon op het werk gedronken.

In de horeca, het bank- en verzekeringswezen, onder militairen en onder beleidvoerende en hogere leidinggevende functies bleek alcoholgebruik op het werk relatief het meest voor te komen, en onder de als zelfstandig ondernemer werkzame personen, onder de agrariërs, en onder het vrouwelijk huishoudelijk en verzorgend personeel relatief het minst. Ook onder de chauffeurs, die in het algemeen wel veel drinken, komt alcoholgebruik op het werk in verhouding minder voor.

Een uitgebreide samenvatting van de eerste fase van het onderzoek is opgenomen als bijlage A.

Het doel van de, in dit rapport beschreven, *tweede fase* van het onderzoek was inzicht te krijgen in de relatie tussen het alcoholgebruik en aspecten van het werk (en de gezondheid). Daartoe zijn circa 300 respondenten uit de eerste fase van het onderzoek geselecteerd voor een tweede interview. Bij de samenstelling van deze steekproef is onder andere rekening gehouden met het geslacht, de leeftijd en de omvang van het in de eerste fase opgegeven alcoholgebruik. Om meer zicht te krijgen op de achtergronden van het meer dan incidenteel alcoholgebruik is de steekproef verder aangevuld met een beperkt aantal (mannelijke) respondenten die een dergelijk alcoholgebruik in de eerste fase van het onderzoek hadden aangegeven.

Tijdens het veldwerk, dat in de periode november 1987 tot maart 1988 heeft plaatsgevonden, is in geval van non-respons steeds een nieuwe respondent geselecteerd die aan dezelfde criteria voldeed als de oorspronkelijke kandidaat. De uiteindelijke onderzoekspopulatie bedraagt 301 respondenten. Om dit aantal te bereiken zijn 413 respondenten benaderd. Het responspercentage ligt op 73%.

Evenals in de eerste fase van het onderzoek is zowel aandacht besteed aan het alcoholgebruik in het algemeen, als meer specifiek aan het alcoholgebruik op het werk.

Ten aanzien van de variabelen met betrekking tot het werk en de gezondheid zijn 12 categorieën onderscheiden, 8 met betrekking tot het werk en 4 met betrekking tot de gezondheid.

Daarnaast zijn ook enkele persoonskenmerken en enkele variabelen met betrekking tot de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie in de analyses opgenomen. Hoewel deze aspecten niet direct deel uitmaken van de relatie alcohol en werk, kunnen zij door hun eventuele samenhang met het alcoholgebruik (op het werk) wel het zicht op deze relatie verstoren.

Voor het leggen van een statistische basis voor bevindingen is gebruik gemaakt van, voor de eventuele invloed van leeftijd, gecontroleerde korrelaties. Aanvullend zijn de belangrijkste variabelen met betrekking tot het werk en de gezond-

heid in één grote (regressie)analyse in relatie tot het alcohol gebruik gebracht. Al de analyses zijn steeds voor mannen en vrouwen apart uitgevoerd.

Ten aanzien van het *alcoholgebruik op het werk* is vastgesteld dat de belangrijkste variabelen, zowel bij de mannen als de vrouwen, betrekking hebben op het "alcoholklimaat" op het werk. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan het aantal gelegenheden waarop men weleens alcohol op of om het werk gebruikt, de beschikbaarheid van alcohol op het werk, en de houding van de leiding en de kollega's ten aanzien van alcoholgebruik op het werk. Een uit deze variabelen naar voren komende tolerante houding ten aanzien van alcoholgebruik op het werk gaat samen met een verhoudingsgewijs groot aantal gebruikers van alcohol op het werk, en een hogere (frekwentie en) omvang van het dit gebruik. Hoewel een voor het alcoholgebruik op het werk gunstig klimaat als een voor de hand liggende oorzaak van het feitelijk alcoholgebruik op het werk gezien kan worden, kan niet worden uitgesloten dat dit gebruik van alcohol op het werk ook van invloed is geweest op het door de respondent gerapporteerde "alcoholklimaat" op het werk. Een nadeel van een transversaal onderzoek als het onderhavige is dat vaak moeilijk is uit te maken in welke richting een verband het best geïnterpreteerd kan worden.

Naast het "alcoholklimaat" op het werk blijken, eveneens zowel bij de mannen als bij de vrouwen, vooral de meer feitelijke aspecten van het werk van belang. Leidinggevend, zowel mannen als vrouwen, gebruiken (wat) vaker alcohol op het werk dan niet-leidinggevend. Eveneens meer algemeen geldt dat degenen die in het werk geen geregeld contact met anderen hebben, veelal wat minder vaak alcohol op het werk gebruiken.

Bij de vrouwen gaan verder onregelmatige werktijden en geregeld wisselende kollega's samen met een wat hogere alcoholconsumptie op het werk.

Meer specifiek voor de mannen geldt dat meer werkuren, en meer overwerk samen gaan met meer en frequenter alcoholgebruik op het werk. Natuurlijk speelt hierbij ook mee dat naar mate men meer uren op het werk verblijft, en zeker wanneer dit ook uren zijn waarop men buiten de werksituatie wat vaker een alcoholische drank gebruikt, de kans van alcoholgebruik op het werk ook wat groter zal zijn.

Meer reistijd, ten behoeve van het woon-werkverkeer, gaat bij de mannen juist samen met minder alcoholgebruik op het werk. Wanneer bovendien dit reizen tussen huis en werk als bezwaarlijk wordt ervaren, lijkt alcoholgebruik op het werk bij de mannen zelfs nog minder voor te komen.

Bij het alcoholgebruik op het werk van de vrouwen spelen deze aspecten geen enkele rol. Lange werkweken, overwerk en niet onaanzienlijke reistijden komen bij de vrouwen echter ook beduidend minder vaak voor. Zo heeft bijvoorbeeld nog geen 40% van de vrouwen een volledige baan (38 uur of meer).

De overige meer subjectieve aspecten van de werksituatie (onder andere aspek-

ten van inspanning) lijken wat sterker te spelen bij de vrouwen dan bij de mannen, hetgeen zich onder andere uit in een relatief groot aantal, niet al te sterke, verbanden (tendensen). Wanneer echter deze variabelen tezamen met de andere voor het alcoholgebruik op het werk van belang zijnde variabelen in één grote analyse met elkaar in verband worden gebracht, blijkt de uiteindelijke betekenis van deze subjektieve aspecten beperkt. Dit heeft ook te maken met het feit dat deze variabelen toch voor een deel samen gaan met meer feitelijke aspecten van het werk, waardoor de eigen bijdrage van deze variabelen in de analyses niet meer tot uitdrukking komt.

In het onderzoek is verder ook expliciet aandacht geschonken aan *het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk*, zowel wat betreft de gebruikers als ten aanzien van de werksituaties waar een dergelijk gebruik voorkomt.

De analyses met betrekking tot de (mannelijke) *gebruikers* hebben weinig nieuwe gegevens over het alcoholgebruik op het werk opgeleverd. Alleen ten aanzien van leidinggevendens is gekonstateerd dat hoewel zij in het algemeen wat meer alcohol op het werk gebruiken, dit niet direkt bleek te betekenen dat ook het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk bij hen wat vaker voor zou komen.

Op basis van de analyses met betrekking tot de *werksituaties* is vastgesteld dat meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk vooral blijkt voor te komen in werksituaties waar voornamelijk mannen werken, waar de leiding van het bedrijf een tolerante houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk heeft, en waar tijdens het alcoholgebruik op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig". In werksituaties waar voornamelijk vrouwen werken lijkt daarentegen juist minder vaak meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voor te komen.

Wat betreft het *alcoholgebruik in het algemeen* (het gebruik in de privé-situatie én op het werk tezamen) is voor een deel wel sprake van parallelle resultaten bij de mannen en de vrouwen, maar zijn ook duidelijke verschillen gekonstateerd.

Als voorbeeld van de analogie in de resultaten van de mannen en de vrouwen kan gewezen worden op de samenhang tussen de verschillende aspecten van het alcoholgebruik in het algemeen en de problemen rond het alcoholgebruik. Ook de konstateringen dat niet-drinkers vaker alleen aan een taak of werkopdracht te werken, en dat respondenten met een afwijzende houding ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk wat vaker een hogere (gemiddelde) consumptie van het alcoholgebruik in het algemeen hebben, gelden zowel de mannen als de vrouwen.

Aspecten van gezondheid korreleren eveneens zowel bij de mannen als bij de vrouwen met het alcoholgebruik in het algemeen, en vooral in die zin dat gezondheidsproblemen samengaan met een geringere alcoholconsumptie. Bij de mannen hebben deze aspecten veelal te maken met meer algemene en nerveuze klachten, terwijl het bij de vrouwen juist meer het gezondheidsgedrag betreft,

zoals het onder behandeling zijn bij een arts of therapeut en medicijngebruik.

Tevredenheid met aspecten van de privé-situatie, de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alkoholklimaat" op het werk spelen eveneens bij beide geslachten een rol, maar verschillen nogal in hun betekenis voor het alcoholgebruik in het algemeen.

Voor de mannen vormt de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie een van de meest belangrijke variabelen en spelen beide andere aspecten slechts een marginale rol.

Bij de vrouwen ligt dit precies omgekeerd, en zijn de beoordeling van aspecten van leiding en organisatie en het "alkoholklimaat" op het werk van meer belang voor het alcoholgebruik in het algemeen.

Tegenstrijdige resultaten komen slechts sporadisch voor. Dat geldt bijvoorbeeld wel voor aspecten van inspanning, die bij de mannen samen gaan met een geringere consumptie en bij de vrouwen met hogere consumptie van alcohol. Hetzelfde geldt voor de samenhang van de omvang van het alcoholgebruik met het ervaren van een ongunstige invloed van omstandigheden in het werk op het privéleven, hoewel de korrelaties van deze laatste variabele in het algemeen wat lager liggen.

Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat hoewel aspecten van het werk voor het alcoholgebruik van de mannen in het algemeen veelal slechts een marginale rol lijken te spelen, hinder van de fysieke werkomstandigheden (stof en kou) als een zelfstandige faktor uit de bredere (regressie)analyse zijn gekomen. Hinder op deze aspecten in het werk gaat samen met meer alcoholgebruik in het algemeen.

Evenals bij het alcoholgebruik op het werk nog specifiek aandacht besteed is aan het meer dan incidentele gebruik op het werk, is ten aanzien van het alcoholgebruik in het algemeen ook speciaal gekeken naar de respondenten die gezien de door hun gemelde (aan alcohol gerelateerde) problemen en consumptie als een *risikogroep* (voor alcoholproblematiek) beschouwd kunnen worden.

Bij de mannen blijkt met betrekking tot het al dan niet behoren tot een dergelijke risikogroep maar in beperkte mate sprake van een samenhang met aspecten van het werk. Wel werken mannen die bij de risikogroep zijn ingedeeld wat vaker in een bedrijf waar (volgens hen) geen speciale regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk gelden, en als die regels er wel zijn, blijkt de leiding van het bedrijf er vaker niet zo op te letten dat deze regels of voorschriften ook worden nageleefd. Het merendeel van de bij de risikogroep ingedeelde respondenten gebruikt overigens geen of maar in beperkte mate alcohol op het werk.

Verder blijken de mannen minder tevreden over hun kinderen, en ook meer algemeen met het leven dat zij op het moment leiden. Van een duidelijke gezondheidsproblematiek zijn echter geen aanwijzingen gevonden. Wel lijken zij in het algemeen wat minder goed in staat moeilijke situaties het hoofd te bieden.

Bij de vrouwen is daarentegen wel sprake van een samenhang tussen het al dan

niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek en aspecten van het werk. Opvallend is bovendien dat uit deze analyses veelal dezelfde (subjectieve) aspecten van inspanning, en van leiding en organisatie naar voren komen als met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk en in het algemeen. Over deze aspecten hebben de vrouwelijke respondenten die bij de risikogroep voor alcoholproblematiek zijn ingedeeld veelal meer klachten. Bovendien hebben deze vrouwen veelal een tolerantere houding ten opzichte van het alcoholgebruik op het werk dan degenen die niet bij deze risikogroep zijn ingedeeld.

Al met al blijkt bij de mannen het alcoholgebruik op het werk vooral gezien te moeten worden in samenhang met het "klimaat" op het werk ten aanzien van dit gebruik en met kenmerken van de feitelijke werksituatie, zoals bijvoorbeeld overwerk en het aantal uren dat men voor het bedrijf of de organisatie actief is. Voor het alcoholgebruik in het algemeen vormt bij de mannen de (on)tevredenheid met aspecten van de leefsituatie de belangrijkste faktor.

Bij de vrouwen is meer sprake van parallellen tussen het alcoholgebruik op het werk en in het algemeen. Een tolerant alcoholklimaat op het werk gaat bij de vrouwen zowel samen met een hogere consumptie op het werk als met een hogere consumptie in het algemeen. Een negatieve beleving van aspecten van het werk, zoals bijvoorbeeld aspecten van inspanning en aspecten van leiding en organisatie, komt bij de vrouwen ook zowel tot uitdrukking in het alcoholgebruik op het werk als in het alcoholgebruik in het algemeen.

Tenslotte is in de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk, alleen bij de vrouwen, enige samenhang aangetroffen met problemen rond het alcoholgebruik (dronkenschap/kater). Bij de analyses met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen echter leverden deze variabelen, zowel bij de mannen als de vrouwen de hoogste korrelaties. Op basis hiervan kan geconstateerd worden dat het alcoholgebruik op het werk op zich niet zo zeer samen lijkt te gaan met problemen met of tengevolge van dit gebruik.

7.2. Vergelijking met ander onderzoek

Voor dat in hoofdstuk 8 in meer konkluderende zin de resultaten van het onderzoek zullen worden behandeld, zal eerst nog worden nagegaan in hoeverre nu gesproken kan worden van risikofactoren in het werk die het alcoholgebruik (op het werk) zouden stimuleren. In het rapport van de eerste fase (Gründemann, 1988) is hier al enigszins op vooruitgelopen. Hierbij werd aangesloten bij de literatuurstudie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Boogaard e.a., 1986) die aan het huidige NIPG/TNO onderzoeksproject vooraf ging. In het verslag van deze studie zijn de volgende risikofactoren in het werk genoemd, die het alcoholgebruik zouden stimuleren:

1. de beschikbaarheid van alcohol op het werk,
2. spanning, stress, gevaar,
3. zwaar, warm of stoffig werk,

4. het bestaan van een sociale drinkdwang,
5. het verstoken zijn van normale sociale of seksuele relaties,
6. afwezigheid van supervisie,
7. ploegendienst, onregelmatige werktijden,
8. verveling, het verrichten van werkzaamheden die weinig eisen stellen, weinig verantwoordelijkheid mogen dragen.

Ad 1:

Op basis van het materiaal van de eerste fase is toen alleen voor een eventuele rol van *de beschikbaarheid van alcohol op het werk* enige ondersteuning gevonden. Hierbij is toen onder andere gewezen op het alcoholgebruik van de in de horeca werkende personen dat beduidend hoger lag dan in welke andere categorie dan ook, en op het alcoholgebruik onder de mannen in de voedings- en genotmiddelenindustrie dat eveneens relatief hoog lag.

De resultaten van de in dit rapport behandelde analyses ondersteunen opnieuw de rol van de beschikbaarheid van alcohol op het werk als risikofactor voor alcoholgebruik op het werk. Bij de vrouwen kwam deze variabele zelfs ook tot uitdrukking in het alcoholgebruik in het algemeen.

Ad 2:

De eventuele rol van *spanning, stress en gevaar* voor het alcoholgebruik (op het werk) is wat minder duidelijk.

De (geestelijke) inspanning van het werk gaat ook in het onderhavige onderzoek samen met meer alcoholgebruik op het werk, hoewel deze relatie bij de vrouwen wat duidelijk ligt dan bij de mannen. Ten aanzien van het alcoholgebruik in het algemeen, is bij de vrouwen min of meer sprake van een vergelijkbaar verband, maar blijkt bij de mannen deze 'spanning' juist samen te gaan met een wat geringere alcoholconsumptie.

Ook de gegevens met betrekking tot de veiligheid zijn niet erg eenduidig. Het ontbreken van speciale veiligheidsregels, terwijl er wel risico's in het werk ervaren worden, gaat bij de mannen samen met meer alcoholgebruik op het werk en bij de vrouwen met een geringere consumptie op het werk (zie tabel 7.1 en 7.2). Uit het onderhavige onderzoeksmateriaal kan echter niet worden opgemaakt of een dergelijk alcoholgebruik op het werk, zoals bij de mannen, aanleiding geeft tot gevaarlijke situaties.

Tabel 7.1: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar het voorkomen van risico's in het werk en de aanwezigheid van speciale regels of voorschriften ten aanzien van deze risico's op het werk (mannen).*

risiko's in het werk:	op het werk bestaan speciale regels i.v.m. deze risico's:		
	ja	nee	totaal
- ja	3.9 (59)	11.9 (26)	6.4 (85)
- nee	-	4.5 (54)	4.5 (54)
totaal	3.9 (59)	6.9 (80)	5.7 (139)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

Tabel 7.2: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar het voorkomen van risico's in het werk en de aanwezigheid van speciale regels of voorschriften ten aanzien van deze risico's op het werk (vrouwen).*

risiko's in het werk:	op het werk bestaan speciale regels i.v.m. deze risico's:		
	ja	nee	totaal
- ja	5.5 (26)	0.6 (16)	3.6 (42)
- nee	-	1.0 (85)	1.0 (85)
totaal	5.5 (26)	1.0 (101)	1.9 (127)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

Om meer inzicht te krijgen in de achtergrond van deze verschillen naar geslacht, zijn bovenstaande gegevens verder opgesplitst naar de aard van de ervaren risico's (tabel 7.3 en 7.4).

Tabel 7.3: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar de aard van de voorkomende risico's in het werk en de aanwezigheid van speciale regels of voorschriften ten aanzien van deze risico's op het werk (mannen).*

aard van de risico's:	op het werk bestaan speciale regels i.v.m. deze risico's:		
	ja	nee	totaal
– risico's van machines, gereedschappen etc.	4.7 (26)	14.2 (6)	6.5 (32)
– risico's van blootstelling aan toxische stoffen etc.	4.8 (19)	11.0 (9)	6.8 (28)
– risico's van deelname aan het verkeer	2.4 (13)	10.1 (13)	6.2 (26)
– risico's van omgaan met potentieel agressieve mensen	4.2 (9)	13.3 (3)	6.5 (12)
– overige risico's	5.9 (25)	50.0 (1)	7.6 (26)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

Tabel 7.4: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar de aard van de voorkomende risico's in het werk en de aanwezigheid van speciale regels of voorschriften ten aanzien van deze risico's op het werk (vrouwen).*

aard van de risico's:	op het werk bestaan speciale regels i.v.m. deze risico's:		
	ja	nee	totaal
– risico's van machines, gereedschappen etc.	1.0 (4)	0.0 (6)	0.4 (10)
– risico's van blootstelling aan toxische stoffen etc.	5.7 (11)	0.0 (3)	4.5 (14)
– risico's van deelname aan het verkeer	1.0 (5)	1.4 (7)	1.3 (12)
– risico's van omgaan met potentieel agressieve mensen	8.8 (8)	0.0 (2)	7.0 (10)
– overige risico's	4.3 (6)	0.0 (2)	3.3 (8)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

Uit deze tabellen kan worden opgemaakt dat ongeacht de aard van de risico's, mannen bij het ontbreken van veiligheidsregels meer alcohol op het werk gebruiken, maar vrouwen in een dergelijke situatie juist meer geneigd zijn hun al-

koholkonsumptie op het werk beperkt te houden.

In lijn met het hierboven gekonstateerde ligt bij de mannen die de afgelopen vijf jaar bij een ongeval op het werk betrokken zijn geweest, de (huidige) omvang van het alcoholgebruik op het werk eveneens hoger.

Gekonstateerd kan worden dat het onderhavige onderzoeksmateriaal een eventuele rol van spanning en stress als risikofactor voor alcoholgebruik (op het werk) bij de vrouwen lijkt te ondersteunen. Voor het alcoholgebruik van de mannen lijkt van een dergelijke rol eerder bij 'gevaar' (risiko's in het werk), in combinatie met een ontbreken van speciale regels of voorschriften ten aanzien van dit 'gevaar', gesproken te kunnen worden. Deze laatste faktor blijkt bij de vrouwen juist een tegengesteld effect te hebben.

Ad 3:

Wat betreft een mogelijk verhogend effect op het alcoholgebruik (op het werk) van *zwaar, warm en stoffig werk*, moet ten eerste opgemerkt worden dat ten aanzien van de lichamelijke belasting van het werk in het onderzoeksmateriaal in ieder geval geen enkele aanwijzing is gevonden. Wel zijn er enige verbanden gekonstateerd met fysieke werkomstandigheden, maar opnieuw lopen de resultaten van de mannen en de vrouwen nogal uiteen. Veel hinder in het werk van stof gaat bij de mannen samen met een wat hogere consumptie van alcohol in het algemeen. Deze variabele kwam uit de bredere (regressie)analyse zelfs als een zelfstandige faktor naar voren. Een relatie van deze variabele met het alcoholgebruik op het werk, ontbreekt echter, zowel bij de mannen als bij de vrouwen. Veel hinder van warmte komt verder wel wat vaker voor bij de mannelijke respondenten, die gezien de door hun gemelde problemen en consumptie als een risikogroep voor alcoholproblematiek beschouwd kunnen worden, en juist wat minder vaak bij de vergelijkbare groep vrouwen. Deze laatsten bleken in het algemeen ook minder te klagen over hinder in het werk van droge lucht.

Al met al lijkt alleen bij mannen van een verhogend effect van warm en stoffig werk op het alcoholgebruik gesproken te kunnen worden. Onduidelijk blijft vooralsnog waarom dit effect niet direct tot uitdrukking komt in het alcoholgebruik op het werk.

Ad 4:

Hoewel een '*sociale drinkdwang*' in het onderhavige onderzoek slechts incidenteel voorkomt, blijkt in werksituaties waar tijdens het alcoholgebruik op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig" wel vaker meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voor te komen. In deze zin lijkt het risico-aspekt van deze faktor door het onderhavige onderzoek bevestigd te worden.

Ad 5:

Over *het verstoken zijn van normale sociale of seksuele relaties* is op basis van het huidige onderzoek niet veel op te merken. De beroepen waar bij deze faktor vooral aan gedacht wordt, handelsreizigers, zeevarenden, leger- en marineperso-

neel, komen in dit meer algemeen onderzoek naar de samenhang van aspecten van het werk en het alcoholgebruik maar in zeer beperkte mate voor.

Wel is bijvoorbeeld vastgesteld dat in een werksituatie waar vooral mannen werken, alcoholgebruik op het werk wat meer voor de hand lijkt te liggen en dat in een dergelijke werksituatie ook vaker meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt, terwijl in werksituaties waar voornamelijk vrouwen werken dit laatste juist minder vaak blijkt voor te komen.

Onder degenen die geregeld alleen aan een taak of werkopdracht werken, blijken zich verder relatief wat meer niet-drinkers te bevinden, terwijl degenen hiervan die wel drinken meestal weer wat minder vaak alcohol op het werk blijken te gebruiken.

Ad 6:

Over de *afwezigheid van supervisie* zijn op basis van het onderhavige onderzoek eveneens moeilijk uitspraken te doen. Als voorbeelden van beroepen worden in het rapport van Boogaard e.a. (1986) bij deze faktor genoemd directeuren, advocaten, artsen en anderen met vrije, zelfstandige beroepen. Het onderhavige onderzoek heeft zich echter bewust beperkt tot werknemers. Onder leidinggeven is in het algemeen wel een wat hoger en frekwenter alcoholgebruik op het werk vastgesteld. Zoals hierboven al is aangegeven, gebruiken respondenten die in het werk vrijwel geen kon takt met anderen hebben, daarentegen meestal weer wat minder vaak alcohol op het werk.

Ook het materiaal van de eerste fase van het onderzoek, waar zelfstandigen wel bij waren betrokken, gaf geen duidelijke ondersteuning ten aanzien van deze faktor. Kleine zelfstandigen, zoals detailhandelaren en land- en tuinbouwers bleken zelfs juist minder vaak alcohol op het werk te drinken. Onder de vrouwen die zelfstandig een beroep of bedrijf uitoefenen kwam alcoholgebruik op het werk echter wel relatief vaak veel voor. Door directeuren en bedrijfsleiders uit de detailhandel werd wel relatief veel alcohol gedronken, maar lag de consumptie op het werk niet hoger dan gemiddeld.

Ad 7:

Ploegendienst blijkt in het onderhavige onderzoek niet en *onregelmatige werktijden* juist wel samen te hangen met alcoholgebruik (op het werk), echter alleen bij de vrouwen. Onregelmatige werktijden gaan samen met wat meer alcoholgebruik op het werk, maar wat minder alcoholgebruik in het algemeen. Het lijkt erop dat het werken op uren waarop buiten de werksituatie ook wat vaker een alcoholische drank gebruikt wordt, hetgeen bij onregelmatige werktijden toch al gauw het geval zal zijn, de kans van alcoholgebruik op het werk ook wat groter maakt. In dit verband kan bijvoorbeeld ook gewezen worden op de samenhang bij de mannen van overwerk en alcoholgebruik op het werk. In het geval van de onregelmatige werktijden van de vrouwen is bovendien opvallend dat dit samen gaat met een wat lagere consumptie van alcohol in het algemeen. Met andere woorden ondanks het wat hogere alcoholgebruik op het werk wordt door deze vrouwen in het totaal juist wat minder gedronken.

Ad 8:

Als laatste faktor noemen Boogaard e.a. (1986) *verveling, het verrichten van werkzaamheden die weinig eisen stellen, weinig verantwoordelijkheid mogen dragen*. Deze aspecten blijken in het onderhavige onderzoek echter veelal samen te gaan met wat minder alcoholgebruik, zowel wat betreft de consumptie op het werk, als de consumptie in het algemeen. Deze aspecten spelen overigens in het algemeen bij de vrouwen wat duidelijker dan bij de mannen.

In tabel 7.5 worden de resultaten van de discussie ten aanzien van de risikofactoren samengevat.

Tabel 7.5: Overzicht van de konklusies ten aanzien van de risikofactoren in het werk, die het alcoholgebruik zouden stimuleren.

risikofactoren:	konklusies op basis van het onderhavige onderzoek
1. de beschikbaarheid van alcohol op het werk	bevestigd
2. spanning, stress, gevaar	deels bevestigd
3. zwaar, warm of stoffig werk	deels bevestigd
4. het bestaan van een sociale drinkdwang	bevestigd
5. het verstoken zijn van normale sociale of seksuele relaties	niet bevestigd
6. afwezigheid van supervisie	niet bevestigd
7. ploegdienst, onregelmatige werktijden	deels bevestigd
8. verveling, het verrichten van werkzaamheden die weinig eisen stellen, weinig verantwoordelijkheid mogen dragen	niet bevestigd

Twee van de acht risikofactoren worden in het onderhavige onderzoek zonder meer bevestigd. Het betreft de beschikbaarheid van alcohol op het werk en het bestaan van een "sociale drinkdwang" (geoperationaliseerd door de vraag of wanneer er alcohol op het werk gebruikt wordt er een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig"). Beide aspecten maken deel uit van een breder concept dat in het onderhavige onderzoek is aangeduid als het "alcoholklimaat" op het werk, en dat in dit onderzoek de belangrijkste faktor voor het alcoholgebruik op het werk bleek.

Ten aanzien van drie andere factoren is sprake van een gedeeltelijke bevestiging, namelijk spanning en stress, en onregelmatige werktijden als risikofactoren voor de vrouwen, en gevaar, en warm en stoffig werk als risikofactoren voor de mannen. Wat betreft de laatste faktor (warm en stoffig werk) is bovendien vooralsnog niet duidelijk waarom deze wel samengaat met meer alcoholgebruik in het algemeen, maar de relatie met het alcoholgebruik op het werk ontbreekt.

Als aanvulling op de lijst met risikofactoren kunnen op basis van het onderhavige onderzoek genoemd worden:

- overwerk, lange werkdagen/weken (vooral voor mannen),
- leidinggeven (zowel voor mannen als voor vrouwen),
- negatieve beoordeling van leiding en organisatie (vooral voor vrouwen).

Verder is gekonstateerd dat in werksituaties waar specifieke regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk bestaan, de consumptie van alcohol op het werk bij de mannen veelal wat hoger ligt. Dit geldt ook voor de werksituaties waar (de respondenten hebben aangegeven dat) de leiding toeziet op het naleven van de regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk. Beide gegevens worden in samenhang gepresenteerd in tabel 7.6.

Op zich is het uit deze tabel naar voren komende beeld een verrassend resultaat. Men zou immers verwacht hebben dat het bestaan van regels en of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op werk, samen zou gaan met een geringere consumptie.

Hetzelfde geldt voor de controle van de leiding ten aanzien van het naleven van deze regels. Uit tabel 7.6 blijkt in een dergelijke situatie nu juist gemiddeld de hoogste consumptie van alcohol op het werk voor te komen. Aan te nemen valt dat dergelijke regels of voorschriften juist zijn opgesteld om het bestaande alcoholgebruik op het werk te reguleren. Het is ook mogelijk dat in werksituaties waar geen alcohol op het werk voorkomt, de respondenten niet op de hoogte zijn van het eventuele bestaan van dergelijk regels, en op een vraag hiernaar zonder meer ontkennend antwoorden.

Tabel 7.6: De gemiddelde consumptie van alcohol op het werk, in aantal glazen per maand, naar de aanwezigheid van speciale regels ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk en het toezicht daarop van de leiding van het bedrijf (mannen).*

in het bedrijf bestaan speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk:	de leiding van het bedrijf ziet toe op naleving van deze regels:		
	ja	nee	totaal
- ja	10.3 (40)	5.0 (31)	8.3 (64)
- nee	-	3.4 (75)	3.4 (75)
totaal	10.3 (40)	3.8 (106)	5.7 (139)

* Tussen haakjes is het aantal respondenten vermeld waarop het gemiddelde betrekking heeft.

In ieder geval kan gekonstateerd worden dat het bestaan van regels of voorschriften ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk, niet zonder meer hoeft te betekenen dat er geen alcohol op het werk meer gebruikt wordt. Ook De Zwart (1987) kwam in haar onderzoek naar werkervaringen van mensen met alcoholproblemen tot een dergelijke konklusie. In het onderhavige onderzoek bleek slechts bij een op de drie respondenten, die het bestaan van regels of voorschriften ten aanzien hiervan hadden gemeld, een absoluut verbod te gelden.

Tenslotte dient nog opgemerkt te worden dat het onderhavige onderzoek breed is opgezet, waarmee vooral meer algemeen optredende verbanden tussen het alcoholgebruik en het werk (en de gezondheid) naar voren zijn gekomen. Dit betekent dat de resultaten van dit onderzoek niet zonder meer van toepassing zullen zijn op iedere werksituatie. Het is bijvoorbeeld niet uit te sluiten dat bepaalde relaties die in dit onderzoek niet gevonden zijn, in meer specifieke situaties wel gelden; of omgekeerd dat in dergelijke situaties de in dit onderzoek gevonden relaties juist niet van toepassing zijn.

7.3. De resultaten van de tweede fase in het licht van de konklusies van de eerste fase

Als laatste onderdeel van deze samenvatting en discussie zal getracht worden de resultaten van de tweede fase te plaatsen in het licht van de konklusies van de eerste fase. Een en ander moet beschouwd worden als een eerste exploratie, aangezien de steekproef van de tweede fase maar in beperkte mate geschikt is voor een dergelijke vergelijking. Bij de samenstelling van de steekproef voor de tweede fase van het onderzoek is, in verband met de doelstelling van dit deel van het onderzoek, niet gestreefd naar een evenredige verdeling over de verschillende bedrijfs- en beroepstakken (zie hoofdstuk 2). Mede ten gevolge hiervan loopt het aantal respondenten per bedrijfs- en beroepstak sterk uiteen (zie bijlage E). In verband hiermee kunnen ook niet alle bedrijfs- en beroepstakken bij de verdere analyses worden betrokken. Uitgaande van een ondergrens van 5 respondenten (per cel) resteren bij de mannen 6 van de 9 bedrijfstakken (wegvallen zijn: landbouw en visserij, delfstoffenwinning en openbare nutsbedrijven) en 6 van de 8 beroepstakken (wegvallen zijn: agrarische beroepen, vissers e.d. en militairen). Bij de vrouwen is nog één bedrijfstak (bouwnijverheid) en één beroepstak (beleidvoerende en hogere leidinggevende functies) meer afgefallen. Met name het wegvallen van de agrarische sektor valt te betreuren, aangezien de werkenden in deze sector als de meest matige gebruikers van alcohol (op het werk) uit de analyses van de eerste fase naar voren zijn gekomen (zie bijlage A).

Vervolgens is nagegaan hoe de, volgens dit onderzoek, voor de relatie alcohol en werk meest belangrijke variabelen verdeeld zijn over de resterende bedrijfs- en beroepstakken, en in hoeverre deze gegevens aansluiten bij de konklusies van de eerste fase ten aanzien van het voorkomen van alcoholgebruik op het werk. De belangrijkste resultaten zullen in het hiernavolgende worden behandeld.

Voor de gedetailleerde gegevens wordt verwezen naar de tabellen in bijlage H.

Wat betreft de variabelen met betrekking tot het "alkoholklimaat" op het werk zijn alleen significante verschillen geconstateerd ten aanzien van het voorkomen van een absoluut alcoholverbod op het werk, en dan nog alleen bij de mannen. Een dergelijk verbod blijkt onder andere relatief veel voor te komen onder beleidvoerende en hogere leidinggevende functies (zie bijlage H, tabel H.2). In hoeverre een dergelijk verbod ook voor deze leidinggevenden zelf geldt, mag worden betwijfeld. Het percentage gebruikers van alcohol op het werk onder de werkende mannen in deze beroepstak ligt juist relatief hoog, zoals in de eerste fase is geconstateerd. De lange werkweken en het niet onaanzienlijk aantal uren overwerk onder de werkenden in beleidvoerende en hogere leidinggevende functies korresponderen echter wel goed hiermee.

De gegevens over het voorkomen van een absoluut alcoholverbod bij de mannen lijken verder ook meer duidelijkheid te bieden over het ontbreken van de relatie tussen de hinder in het werk van stof en alcoholgebruik op het werk, waar deze wel bestond met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen (zie paragraaf 7.2.). In de industrie, en in de ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies, komt namelijk zowel betrekkelijk veel hinder van stof in het werk voor, als verhoudingsgewijs ook vaak een absoluut alcoholverbod op het werk (zie bijlage H, tabel H.1 en H.2). Misschien dat mede tengevolge van een alcoholverbod op het werk, de consumptie in de betreffende bedrijfs- en beroepstak eerder buiten de directe werksituatie plaats vindt.

In de ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies en de dienstverlenende functies blijken verder ook relatief vaak werksituaties met voornamelijk mannen voor te komen. Eerder is vastgesteld dat in een dergelijke werksituatie alcoholgebruik op het werk wat meer voor de hand lijkt te liggen, en ook vaker meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt. Uit de gegevens van de eerste fase blijkt echter het percentage gebruikers van alcohol op het werk (onder de mannen) in deze beroepstakken op een min of meer gemiddeld niveau te liggen. Ook hierbij zou ten aanzien van de werkenden mannen in de ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies, het vaker voorkomen van een totaal alcoholverbod, een verstorende rol kunnen spelen.

Bij de vrouwen blijkt ontevredenheid over de directe leiding relatief veel voor te komen in transport-, opslag- en communicatiebedrijven en onder wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars, en relatief weinig onder de werkenden in commerciële functies (zie bijlage H, tabel H.3 en H.4). Met uitzondering van de transport-, opslag- en communicatiebedrijven sluiten deze gegevens aan bij die van de eerste fase, waar onder wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars eveneens betrekkelijk veel, en onder de werkenden in de commerciële functies verhoudingsgewijs weinig gebruikers van alcohol zijn gesignaleerd. Onder de vrouwen in de transport-, opslag- en communicatiebedrijven werd in de eerste fase een min of meer gemiddeld percentage gebruikers van alcohol op het werk aangetroffen.

Voor het overige zijn er geen duidelijke verschillen geconstateerd tussen de in de analyses betrokken bedrijfs- en beroepstakken. Al met al blijkt dus slechts in beperkte mate sprake van significante verschillen. De onevenredige verdeling van de steekproef over de verschillende bedrijfs- en beroepstakken, en het wegvallen uit de analyses van de (in hun alcoholgebruik afwijkende) werkenden uit de agrarische sektor, spelen hierbij echter zonder meer een rol.

8. Konklusies en aanbevelingen

Als belangrijkste konklusies van het onderzoek kunnen worden genoemd:

- * Het vóórkomen van alcoholgebruik op het werk, alsmede de frekwentie en de omvang hiervan, worden vooral bepaald door het klimaat ten aanzien van dit gebruik op het werk. Hoewel niet uitgesloten kan worden dat gebruikers van alcohol op het werk wat eerder geneigd zullen zijn een wat positiever beeld hiervan te schetsen, is ook onvermijdelijk het omgekeerde het geval, namelijk dat een positief klimaat ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk van invloed is op het feitelijk gebruik op het werk.

De aspecten die hierbij genoemd kunnen worden zijn het aantal gelegenheden waarop men weleens alcohol gebruikt (bijvoorbeeld recepties, verjaardagen, een wekelijkse of maandelijkse borrel, alcoholgebruik in de pauze's, of direkt in aansluiting op het werk, en alcoholgebruik tijdens het werk bij de ontvangst van gasten of om andere redenen), de beschikbaarheid van alcohol op het werk en de houding van de leiding en de kollega's.

Ook ten aanzien van een meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk is een samenhang gekonstateerd met een tolerante houding van de leiding van het bedrijf ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk en indirekt van de houding van de kollega's, in die zin dat wanneer op het werk een sfeer hangt van "wie niet meedrinkt, doet ongezellig" vaker sprake is van meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk.

- * Overwerk en lange werkweken hebben in het algemeen een verhogend effect op de frekwentie en de omvang van het alcoholgebruik op het werk.
- * De voorbeeldfunctie van leidinggevenden komt veelal juist tot uitdrukking in een wat hogere alcoholkonsumptie op het werk, hoewel dit niet direkt bleek te betekenen dat leidinggevenden ook wat vaker tot de 'meer dan incidentele gebruikers van alcohol op het werk' zouden behoren.
- * Het ervaren van risico's in het werk heeft bij de mannen, wanneer specifieke regels of voorschriften daarvoor ontbreken, een verhogend effect op het alcoholgebruik op het werk. Bij de vrouwen ligt dit juist omgekeerd. Zij blijken in een dergelijke situatie juist eerder geneigd hun konsumptie van alcohol op het werk beperkt te houden.
- * Bij de vrouwen komen (subjektieve) aspecten van het werk en de werksituatie echter wel meer systematisch tot uitdrukking in het alcoholgebruik in het algemeen (dat wil zeggen het gebruik in de privé-situatie en op het werk bij elkaar genomen). Deze aspecten hebben onder andere betrekking op de onvrede over de leiding en de organisatie van het werk, en de (geestelijke) belasting van het werk.

Het alcoholklimaat op het werk is natuurlijk in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zelf, van de werkgevers en de werknemers. Zij dienen te zorgen voor een goed en adequaat alcoholbeleid in de onderneming.

Wat betreft het alcoholgebruik op het werk in situaties waar door de betrokkenen zelf veiligheidsrisiko's worden ervaren (en dan met name bij het ontbreken van specifieke regels ten aanzien van deze risico's), lijkt ook de verantwoordelijkheid van de overheid in het geding. Hoewel niet bekend is of een dergelijk alcoholgebruik op het werk aanleiding geeft tot gevaarlijke omstandigheden, zou het instellen van een absoluut alcoholverbod in dergelijke situaties overwogen dienen te worden.

Daarnaast zou de overheid in de voorwaardenscheppende sfeer een bijdrage kunnen leveren. Dit zou bijvoorbeeld ook kunnen betekenen dat in het kader van het nationale alcoholprogramma aandacht besteed zou worden aan het alcoholgebruik op het werk en de aspecten die hierbij een rol spelen. Ook zou de overheid in dit verband voorlichting kunnen geven aan intermediare kaders als bedrijfsartsen, bedrijfsverpleegkundigen, bedrijfsmaatschappelijke werkers en alle anderen die zich bezighouden met de gezondheid(svoorlichting en opvoeding) van de werkende bevolking, en meer in het algemeen deskundigheidsbevordering op dit gebied kunnen stimuleren. Dit zou er onder andere toe kunnen bijdragen dat het voorkomen van alcoholproblemen onder de beroepsbevolking in een vroeg stadium onderkend zou kunnen worden.

Tenslotte is in de eerste fase van het onderzoek vastgesteld dat, met uitzondering van een relatief kleine groep meer dan incidentele gebruikers van alcohol op het werk, in het algemeen slechts een gering deel van de alcoholconsumptie van de Nederlandse beroepsbevolking op het werk plaats vindt (zie bijlage A). Dit betekent echter niet dat men op het werk ook gevrijwaard zal blijven voor de effecten van het alcoholgebruik buiten het werk. In dit verband heeft naast de overheid, ook het bedrijfsleven belang bij een vroege signalering van alcoholproblemen onder de werkende bevolking, en meer in algemene zin bij een adequate voorlichting over een verantwoord omgaan met alcohol, zowel op het werk als in de privé-situatie.

Uiteindelijk moet niet uit het oog worden verloren dat arbeidsongeschiktheid ten gevolge van alcoholgebruik, naast het persoonlijke leed van de direkt betrokkenen, ook voor de samenleving in het algemeen niet onaanzienlijke kosten met zich meebrengt.

Literatuur

Adriaanse, H., M.J. Drop, R. Halfens & H. Philipsen
Leeft Nederland Oké? Maastricht, RU, 1981.

Amerongen R. van
'Drankzucht en baatzucht'. Waarom een alcoholpreventieprogramma in het bedrijfsleven. Arb.omstandigh. 63 (1987) 500 - 5.

Berg A. van den
Werken onder invloed. Intermediair 23 (1987) 15 - 7.

Bie de S.E
Naar een standaard-definitie van de responsfractie in personensteekproeven. Kwant.Meth. 24 (1987) 67 - 73.

Boogaard J., F. Glastra & P.P.A. Peters
Alkohol en arbeidsomstandigheden, een literatuur onderzoek. 's-Gravenhage, DGA, 1986.

CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek)
Standaard-bedrijfsindeling (s.b.i. 1974): deel 2: systematische bedrijfsindeling. Voorburg, CBS, 1974.

CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek)
Beroepenclassificatie 1984. Voorburg, CBS, 1984.

CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek)
Arbeidskrachtentelling 1985. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij/CBS-publikatie, 1987.

Dale van
Groot woordenboek der Nederlandse taal. Van Dale lexicografie, Utrecht/Antwerpen, 1984 (11de herziene druk).

Draaisma D., R.W.M. Gründemann & H. Hoolboom
Taak, gezondheid en welbevinden van uitvoerders in het bouwbedrijf. Leiden NIPG/TNO, 1985.

Drenthen T., B. Tax, E. ter Heine
Alkoholconsumptie en gezondheidsproblemen. T.soc.Gezondheidsz. 65 (1987) 158 - 64.

Dijkstra A., M.P. van der Grinten, M.J.Th. Schaltmann & C.R. de Winter
Funktioneren in de arbeidssituatie; uitgangspunten, ontwerp en handleiding voor onderzoek onder werknemers naar gezondheid, werk en werkomstandigheden. Leiden, NIPG/TNO, 1981.

Ekkers C.L.

Onderzoek naar de gezondheidsrisiko's van beroepsmatige blootstelling in de verfindustrie. Deelrapport B: Het vragenlijstonderzoek. Leiden, NIPG/TNO, 1982 (vertrouwelijk).

Garretsen H.F.L.

Probleemdrinken. Prevalentiebepaling, beïnvloedende factoren en preventiemogelijkheden. Theoretische overwegingen en onderzoek in Rotterdam. Lisse, Swets & Zeitlinger bv, 1983 (diss.).

Garretsen H.F.L. & R.A. Knibbe

Alkoholprevalentie onderzoek Rotterdam/Limburg; landelijk eindrapport. Leidschendam, Min. WVC, 1983.

Garretsen H.F.L. & R.A. Knibbe

Drinkproblemen; onderlinge verbanden en samenhang met consumptieniveau. T.soc.Gezondheidsz. 63 (1985) 366 - 70.

Gründemann R.W.M.

Onderzoeksvoorstel Alcohol en Werk. Leiden, NIPG/TNO, 1986.

Gründemann R.W.M.

Alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking. Vervolgonderzoek alkohol en werk: deel I. Min. SoZaWe, Den Haag, 1988.

Gründemann R.W.M.

Alkoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking. T.Soc.Gezondheidsz. 67 (1989) 61 - 6.

Gründemann R.W.M., M.M. van der Klaauw & M. Schlatmann

Alkohol en werk; verslag van twee proefonderzoekingen. Leiden, NIPG/TNO, 1986 (vertrouwelijk).

Hingson R., Th. Magione & J. Barrett

Job characteristics and drinking practices in the Boston metropolitan area. J. Stud. Alcohol 42 (1981) 725 - 38.

Knibbe, R.A.

Probleemdrinken in Limburg. Maastricht, RUL, 1982.

Knibbe, R.A., M.J. Drop, J. van Reek & G. Saenger

The development of alcohol consumption in the Netherlands: 1958-1981. *British Journal of Addiction* 80 (1985), 411-9.

Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

Alcohol en samenleving. Ontwerp-nota over een samenhangend alcoholmatigingsbeleid. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1985.

Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

Alcohol en samenleving. Nota over een samenhangend alcoholmatigingsbeleid. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1987.

Ormel, J.

Moeite met leven of een moeilijk leven? Groningen, Konstapel, 1980 (diss.).

Pedhazur, E.J.

Multiple regression in behavior research; explanation and prediction. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1982, 2nd edition.

Putten, D.J. van, J. Beeren, K. Oei, T. Veenhof & C.J. West

De vragenlijst voor periodiek bedrijfsgezondheidskundig onderzoek I. Achtergronden van de vragenlijst en het gebruik ervan bij een periodiek onderzoek voor bouwvakkers. *T. Soc.Gezondheidsz.* 66 (1988) 3 - 8.

Raat, H.

Alkoholproblematiek en hulpverlening. Amsterdam, VU, 1987.

Reek, J. van, R.A. Knibbe & M.J. Drop

Ontwikkelingen in alcoholgebruik in Nederland tussen 1958 en 1981. *T.soc. Gezondheidsz.* 64 (1983) 954 - 9.

Smulders, P.G.W.

Discussienota voor het Directoraat-Generaal van Arbeid (DGA/AAZ) over mogelijk onderzoek inzake alcohol en werk. Leiden, NIPG/TNO, 1985a.

Smulders, P.G.W.

Voorstel betreffende twee proefonderzoeken inzake alcohol en werk. Leiden, NIPG/TNO, 1985b.

Standhardt, W.G.

Alkoholmisbruik als oorzaak van arbeidsongeschiktheid. *T.soc.Gezondheidsz.* 62/A&SV 22 (1984) 741 - 9.

Sytema, S. & J. Ormel

Vergelijkbaarheid in het alcoholonderzoek: methodologische problemen. T.soc. Gezondheidsz. 64 (1986) 527 - 31.

Vrij-Standhardt, W.G., G.C. Vijverberg & S.G. Hekkert

Signalering van alcoholproblematiek in de verzekeringsgeneeskunde. Resultaten van een onderzoek bij enkele GAK-kantoren en een BGD in Drenthe. Amsterdam, SWOAD, 1987.

Walburg, J.A.

Aard en omvang van de alcoholproblematiek in 1987. In: Dokumentatiemap symposium "werken onder invloed" d.d. 28 april 1987. Vlaardingen, NSC, 1987.

Wilde, G.J.S.

Neurotische labiliteit gemeten volgens de vragen lijstmethode. Amsterdam, Van Rossum, 1970 (diss.).

Ziekemeijer, M.A.

Evaluatie van de campagne alcohol en werk Zuid-Holland. Amsterdam, NIA, 1988.

Zwart, W.M. de

Alcohol, tabak en drugs; een statistisch rapport. Amsterdam, SWOAD, 1985.

Zwart, W.M. de

Werkervaringen van mensen met alcoholproblemen. Utrecht, SWOAD, 1987.

Bijlagen

Bijlage A.	Samenvatting van het onderzoek naar het voorkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking (fase I)	101
Bijlage B.	De verdelingen van de alcoholvariabelen en hun onderlinge samenhang	115
Bijlage C.	Overzicht van de variabelen met betrekking tot de werksituatie, de gezondheid, de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie	121
Bijlage D.	De bij de samenstelling van de steekproef gehanteerde streefaantallen voor mannen en vrouwen, naar leeftijd en het niveau van alcoholgebruik	127
Bijlage E.	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	129
Bijlage F.	Korrelatiecoëfficiënten met betrekking tot het alcoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd	141
Bijlage G.	Gegevens met betrekking de regressie-analyses van het alcoholgebruik (op het werk) enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds	153
Bijlage H.	De gemiddelde scores van de respondenten op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar bedrijfs- en beroepstak	165

Bijlage A

Samenvatting van het onderzoek naar het voorkomen van het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking (fase I)*:

Aanleiding tot het onderzoek

Met het verschijnen van de ontwerp-nota 'Alcohol en Samenleving' (ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1985), heeft de Nederlandse overheid zich duidelijk uitgesproken voor een matiging van het alcoholgebruik in Nederland. In verband hiermee wordt de Nederlandse bevolking sinds 1986 door middel van campagnes gewezen op de risico's en nadelige gevolgen van overmatig alcoholgebruik. Als voorbeelden hiervan kunnen genoemd worden de campagnes "Drank maakt meer kapot dan je lief is" en "Alcohol mondjesmaat". Zowel in de ontwerp-nota (1985), als in de onlangs verschenen definitieve nota (1987), wordt als centrale doelstelling van het alcoholmatigingsbeleid, het voorkómen van gezondheidsrisiko's en maatschappelijke problemen voortvloeiend uit het alcoholgebruik, genoemd.

Ten aanzien van de werkende bevolking wordt gepleit voor interventie via de werksituatie, aangezien in de buitenlandse praktijk gebleken is dat een dergelijke aanpak een relatief hoge kans op succes heeft. Over het alcoholgebruik in de werksituatie wordt in de nota's overigens opgemerkt dat hierover in Nederland nog weinig gegevens beschikbaar zijn.

Het ontbreken van systematische gegevens over het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking was voor het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aanleiding het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg (NIPG/TNO) te vragen de mogelijkheden van onderzoek op dit gebied te exploreren. Een en ander heeft tenslotte geleid tot het hierbeschreven onderzoek.

Globale opzet

Om inzicht te krijgen in het voorkomen van alcoholgebruik onder de beroepsbevolking, ingedeeld naar bedrijfs- en beroepsklasse, is het nodig een omvangrijke, en voor de Nederlandse beroepsbevolking representatieve groep werknemers te benaderen. Representatief in die zin dat deze groep werknemers een afspiegeling vormt van de totale beroepsbevolking, waarbij de opbouw naar geslacht en leeftijd, bedrijfs- en beroepsklasse en dergelijke ongeveer evenredig is met die van de totale beroepsbevolking. Als in deze samenvatting over representativiteit gesproken wordt, dient dat in deze zin gezien te worden. Een dergelijk opzet is uitvoerbaar en kostenbesparend als wordt aangesloten bij een van de vele periodiek plaatsvindende telefonische omnibusenquêtes van professionele onderzoek

* Deze bijlage is, in enigszins gewijzigde vorm, eerder gepubliceerd in het tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg/Gezondheid en samenleving (Gründemann, 1989).

bureaus. [In een omnibusenquête worden de respondenten, voor verschillende opdrachtgevers tegelijk, over uiteenlopende onderwerpen vragen voorgelegd.]

Een dergelijke werkwijze heeft ook nadelen:

- de duur van het veldwerk is afhankelijk van de intensiteit en de omvang van de omnibusenquête;
- een gedeelte van de benaderden is niet (meer) werkzaam en is dus vanuit het gezichtspunt van de onderzoeksvraagstelling niet interessant. Dit is te overvragen door het onderzoeksbureau de vragen alleen te laten stellen als er van een werkende sprake is;
- de presentatie van de vragen naar het alcoholgebruik in een vragenlijst waarin ook andere onderwerpen aan bod komen, kan de respons en de beantwoording van de vragen beïnvloeden.
Dit kan echter ook een gunstig effect hebben (zie voordelen);
- het aantal vragen dat in een telefonische omnibusenquête kan worden opgenomen is beperkt.

Daarnaast staan echter enige uitgesproken voordelen:

- het onderzoeksbureau heeft ervaring met het samenstellen van representatieve steekproeven;
- de vraagstelling vindt buiten de werkomgeving plaats waardoor een waarheidsgetrouwer beeld van het alcoholgebruik in de werksituatie verkregen kan worden. Door deze benaderingswijze heeft de respondent immers geen reden om beducht te zijn voor terugkoppeling van de informatie naar de werksituatie;
- de presentatie van de vragen naar het alcoholgebruik in een vragenlijst waarin ook andere onderwerpen aan bod komen kan de voor een onderzoek naar alcohol (en werk) specifieke non-respons verminderen. Tevens zal de kans op onderrapportage hierdoor kunnen afnemen.

In overleg met het onderzoeksbureau is uiteindelijk besloten de vragen naar het alcoholgebruik niet te combineren met vragen van andere opdrachtgevers. In plaats daarvan is gekozen voor een bredere presentatie van het onderzoek, namelijk als een onderzoek naar het gebruik van genotmiddelen, onder de Nederlandse beroepsbevolking. Daartoe zijn enige vragen toegevoegd over het gebruik van koffie en over roken. Op deze wijze is getracht een vergelijkbare situatie te creëren als bij een onderzoek met meer derelike opdrachtgevers, echter niet met alle nadelen die aan een dergelijke werkwijze verbonden zijn.

Veldwerk en respons

Het veldwerk heeft plaatsgevonden in de periode van 23 maart tot 15 juni 1987. Ten behoeve van het onderzoek is door de PTT een steekproef getrokken uit de telefoongidsen van Nederland, waarbij gestreefd is naar een optimale landelijke spreiding. Deze methode zou representativiteit garanderen naar provincie, urbanisatiegraad en gemeentegrootte. Met andere woorden: onder voorbehoud van telefoonbezit zou de steekproef een redelijke afspiegeling moeten vormen van de Nederlandse huishoudens.

In het eerste contact met de telefoonbezitter is het aantal personen van 15 jaar en ouder in het huishouden, geïnventariseerd, alsmede het aantal daarvan dat werkzaam is. Voor dit laatste is aangesloten bij de definitie van het CBS: "personen die arbeid verrichten op basis van loon of salaris – werknemers –, personen die geen loon of salaris ontvangen doch voor eigen rekening en/of risico een beroep of bedrijf uitoefenen, en personen die meewerken bij het voor eigen rekening en/of risico uitoefenen van een beroep of bedrijf van één of meerdere leden van het gezin waartoe zij behoren" (CBS, 1986).

Na inventarisatie van het aantal werkende personen in het betreffende huishouden is door middel van loting bepaald wie van deze werkende personen ondervraagd zou worden. Er is per huishouden slechts 1 persoon ondervraagd. Indien de betreffende persoon niet thuis bleek te zijn, is een afspraak gemaakt. De gesprekken hebben zowel overdag als 's avonds plaatsgevonden.

Als standaard is een adres met "geen gehoor" of "respondent niet thuis" drie keer gebeld. Deze procedure zou een groot deel van de selektiviteit moeten opvangen die ontstaat door de grotere contactkans van personen die veel thuis zijn.

Om een uiteindelijke respons van ± 10.000 personen te bereiken zijn bijna 34.000 adressen benaderd (zie tabel 1).

Van een deel van de steekproef is bekend of de benaderde huishoudens tot de doelgroep behoorden of niet (non-respons-kategorie 3 en 4, en de respons); van een ander deel echter niet (non-respons-kategorie 1 en 2). Gesteld dat in dat laatste deel in ongeveer gelijke mate adressen voorkomen die niet aan de steekproefcriteria voldoen, als in de rest van de bruto-steekproef, dan komt het responspercentage op 57% (1).

Tabel 1: Overzicht respons – non-respons.

Bruto steekproef	33.950
af:	
(1) geen contact	1.635
(2) non-respons, waarvan niet bekend is of het wel of niet tot de doelgroep behoort	8.142
(3) non-respons, niet behorend tot de doelgroep	11.420
(4) non-respons, wel behorend tot de doelgroep	2.583
Totale non-respons	23.780
Respons	10.170

Om na te gaan of er sprake is van selektiviteit in de respons zijn de beschikbare achtergrondgegevens van de responderende en non-responderende huishoudens met elkaar vergeleken. Van alle benaderde huishoudens waren de urbanisatiegraad, de gemeentegrootte en de provincie bekend; en van de huishoudens die

pas in tweede instantie afvielen de gezinsgrootte, het aantal werkzame personen in het huishouden en het rangnummer van de geselecteerde respondent.

Vastgesteld is dat respons en non-respons nauwelijks verschillen ten aanzien van urbanisatiegraad, gemeentegrootte en provincie. Wel is er sprake van een ondervertegenwoordiging van personen uit huishoudens met meerdere (werkzame) personen. Uit nadere analyse blijkt echter dat er in het algemeen slechts in beperkte mate sprake is van een verband van dit achtergrondkenmerk en het alcoholgebruik.

Tenslotte is ook nagegaan hoe de verdeling van de uiteindelijke steekproef van dit onderzoek zich verhoudt tot gegevens van de Arbeidskrachtentelling van het CBS (CBS, 1986). Deze gegevens bieden een goede mogelijkheid om inzicht te krijgen in de representativiteit van de steekproef voor de Nederlandse beroepsbevolking. Mede in verband hiermee zijn in het onderhavige onderzoek variabelen als de aard van het bedrijf, de positie in het bedrijf en het beroep, op eenzelfde wijze geoperationaliseerd als in de Arbeidskrachtentellingen. Bovendien is een zelfde definitie van "werkenden" gehanteerd.

Vastgesteld is dat de steekproef van het onderzoek in het algemeen in redelijke afspiegeling lijkt te vormen van de Nederlandse beroepsbevolking. Wel is sprake van een geringe ondervertegenwoordiging in de lagere (15 t/m 24 jaar) en in de hogere (45 jaar en ouder) leeftijdskategorieën en blijft ook het aantal meewerkende gezinsleden achter bij de verwachtingen op basis van de Arbeidskrachtentelling. De oorzaak van de ondervertegenwoordiging van ouderen in de steekproef is vooralsnog onduidelijk. Het geringer aantal jongeren en meewerkende gezinsleden in de steekproef hangt samen met de eerder gesignaleerde ondervertegenwoordiging van personen uit huishoudens met meerdere (werkzame) personen.

Resultaten

Voor het leggen van een statistische basis voor bevindingen is gebruik gemaakt van (meervoudige) variantie-analyses. Als motivering kan hierbij genoemd worden dat de uitkomsten van deze analyses inzichtelijk zijn, en natuurlijk het feit dat deze analyses hier ter zake zijn. Andere regressiemethoden, zoals die welke alleen gebruik maken van lineaire componenten van samenhang, zouden niet stroken met de (niet-lineaire) patronen die bijvoorbeeld voor de samenhang van de omvang van het alcoholgebruik en leeftijd zijn gevonden (zie tabel 3) en ook verder slecht aansluiten bij de aard van de overige onafhankelijke variabelen (veelal nominaal, en wat betreft bedrijfs- en beroepsklasse met een groot aantal categorieën).

De analyses met de kenmerken van de werksituatie als onafhankelijke variabelen zijn steeds voor mannen en vrouwen apart uitgevoerd. Bovendien is leeftijd (onderverdeeld in 3 niveaus) steeds in de analyses meegenomen. De achtergrond hiervan vormen de grote verschillen die deze twee persoonskenmerken in relatie met het alcoholgebruik opleveren.

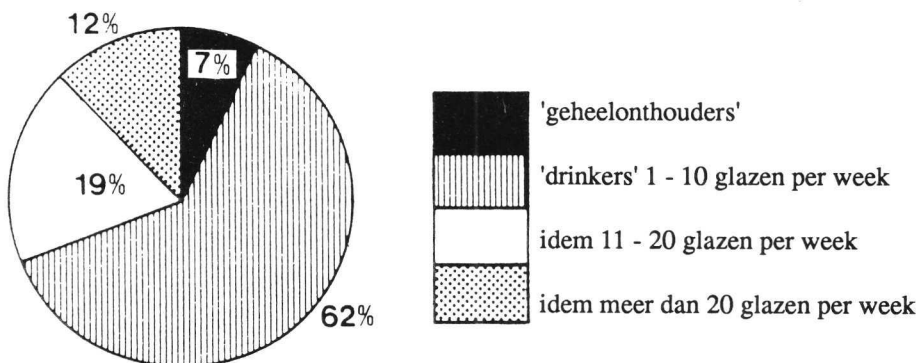
De resultaten van de variantie-analyses zullen steeds bij de bespreking van de afzonderlijke resultaten vermeld worden.

Alkoholgebruik in het algemeen

In de vragenlijst is de respondenten, ten aanzien van het alkoholgebruik, in eerste instantie gevraagd naar het aantal dagen dat zij in de week voorafgaande aan het interview een alkoholhoudende drank, zoals bier, jenever, wijn e.d hadden gedronken. Vervolgens is degenen die één of meer dagen van de betreffende week alkohol gebruikt hadden, gevraagd naar het totaal aantal gedronken glazen alkohol in die week. Zij die te kennen gaven in de betreffende week geen alkohol gebruikt te hebben, is vervolgens gevraagd of zij in het jaar voorafgaande aan het interview weleens alkohol gedronken hadden. Degenen die hier ontkenkend op geantwoord hebben, worden verder in het artikel als geheelonthouders aangeduid. De keuze voor een inventarisatie van het alkoholgebruik gedurende de week voorafgaande aan het interview, in plaats van het gemiddelde gebruik, komt voort uit de overweging dat hierdoor de kans, dat de antwoorden een redelijke afspiegeling van de werkelijkheid vormen, zou toenemen.

In figuur 1 wordt de verdeling van het alkoholgebruik in het algemeen (dat wil dus zeggen het alkoholgebruik in de privé-situatie en op het werk tezamen) weergegeven.

Figuur 1: Verdeling van het alkoholgebruik in het algemeen, in procenten (n = 10.170).

Gekonstateerd kan worden dat 93% van de respondenten in het jaar voorafgaande aan het interview weleens een alkoholhoudende drank heeft gebruikt. Ongeveer 75% heeft ook in de week voorafgaande aan het interview alkohol gedronken. Bijna een op de drie respondenten heeft opgegeven meer dan 10 glazen alkohol in de betreffende week gedronken te hebben, en ongeveer een op de acht respondenten heeft een konsumptie van minstens 20 glazen gemeld.

Ongeveer een op de vijf respondenten heeft dagelijks wel enige alkohol genuttigd. Het gemiddeld aantal dagen ligt voor de gehele steekproef op bijna 3 dagen per week.

In het totaal hebben alle respondenten (n = 10.170) bij elkaar ruim 95.000 glazen alkohol gedronken in de week voorafgaande aan het interview. Dat is ge-

middeld 9 à 10 glazen per persoon (inklusief de 'geheelonthouders').

Geslacht

Onder de vrouwen ligt het percentage 'geheelonthouders' bijna twee keer zo hoog als onder de mannen (resp. 10.4% en 5.5%). Daarnaast ligt ook de omvang van het gebruik (het totaal aantal glazen dat in de week voorafgaande aan het interview gedronken is), de frekwentie (het aantal dagen dat in die week alcohol gebruikt is) en de gemiddelde konsumptie (het gemiddeld aantal glazen dat in de betreffende week per gebruiksday gedronken is) bij de mannen beduidend hoger dan bij de vrouwen. Met andere woorden mannen gebruiken vaker alcohol, drinken gemiddeld meer glazen per keer, en hebben dientengevolge ook een hogere totaal-konsumptie (zie tabel 2).

Tabel 2: Alkoholgebruik in het algemeen naar geslacht.

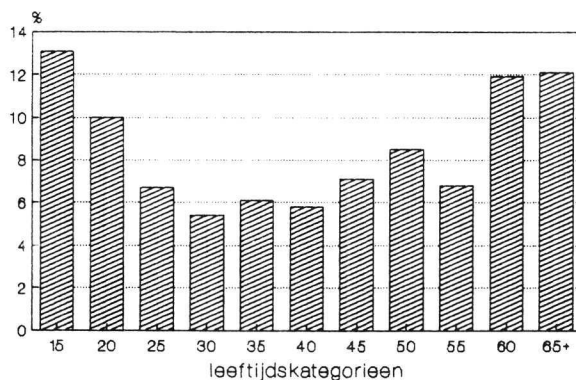
	omvang gebruik	frekw. gebruik	gemiddeld kons. per gebruiksday	(n)
geslacht	M_g	$\bar{x}$	$\bar{x}$	
– mannen	9.77	3.91	3.13	(5.624)
– vrouwen	5.37	3.17	2.28	(2.118)
totaal	8.32	3.71	2.90	(7.742)

NB: De gegevens over de frekwentie van het gebruik en de gemiddelde konsumptie per gebruiksday betreffen het rekenkundig (arithmetrisch) gemiddelde (aangeduid als $\bar{x}$). Bij de omvang van het gebruik is, in verband met de scheefheid van de verdeling, met het meetkundig (geometrisch) gemiddelde gewerkt (aangeduid als M_g).

Leeftijd

Het alkoholgebruik verschilt niet alleen naar geslacht, maar ook naar leeftijd. In de laagste en in de hoogste leeftijdskategorieën ligt het percentage 'geheelonthouders' het hoogst (zie figuur 2).

Figuur 2: Percentage 'geheelonthouders' naar leeftijd (mannen en vrouwen).

Bovendien ligt in deze leeftijdskategorieën ook de omvang van het alcoholgebruik van de "drinkers" het laagst. Jongeren drinken echter in het algemeen wel minder vaak, maar gemiddeld meer glazen per keer dan ouderen. Naarmate de respondenten ouder zijn ligt de frekwentie van het alcoholgebruik hoger, maar de gemiddelde consumptie lager). De piek van het alcoholgebruik ligt tussen 30 en 45 jaar (zie tabel 3).

De variantie-analyses geven voor al deze variabelen, zowel voor de mannen als voor de vrouwen, een significant hoofdeffect van leeftijd ($p < .01$).

Tabel 3: Alcoholgebruik in het algemeen naar leeftijd (mannen en vrouwen).

	omvang gebruik	frekw. gebruik	gemiddeld kons. per gebruiks- dag	(n)
leeftijd	M_g	$\bar{x}$	$\bar{x}$	
- 15 - 19 jaar	5.62	2.28	3.28	(148)
- 20 - 24 jaar	7.08	2.67	3.28	(749)
- 25 - 29 jaar	7.94	3.31	3.13	(1.339)
- 30 - 34 jaar	9.12	3.76	3.02	(1.346)
- 35 - 39 jaar	9.12	4.02	2.91	(1.390)
- 40 - 44 jaar	8.91	4.08	2.76	(1.039)
- 45 - 49 jaar	8.32	4.10	2.59	(634)
- 50 - 54 jaar	7.59	3.97	2.53	(487)
- 55 - 59 jaar	7.59	4.30	2.37	(380)
- 60 - 64 jaar	6.76	4.02	2.17	(126)
- 65 jaar en ouder	9.33	4.77	2.53	(43)
totaal	8.32	3.71	2.90	(7.681)

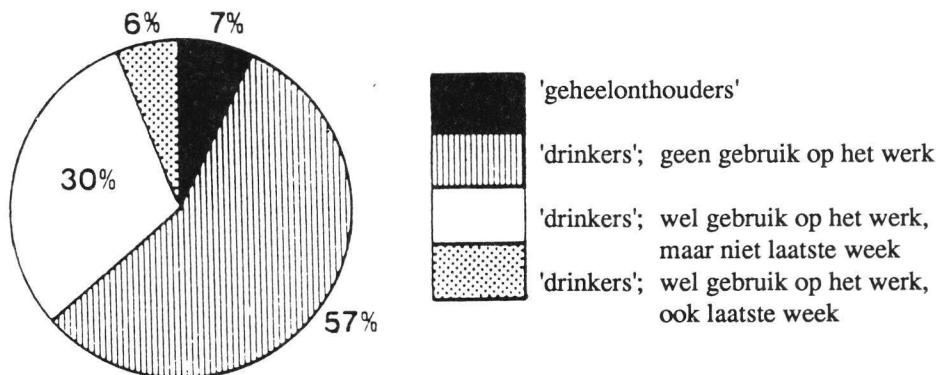
Alkoholgebruik op het werk

Naast de vragen over het alkoholgebruik in het algemeen, is in de vragenlijst ook specifiek gevraagd naar het gebruik van alkohol op werk. Aan degenen die hadden aangegeven in de week voorafgaande aan het interview alkohol gedronken te hebben, is gevraagd: "Heeft u de afgelopen week op het werk alkohol gedronken, ik bedoel bijvoorbeeld in de pauzes, bij een receptie, of aansluitend op het werk?" Indien deze vraag bevestigend beantwoord werd is doorgevraagd naar het aantal dagen dat men in de betreffende week alkohol op het werk gedronken had en naar het aantal glazen dat men daarbij in het totaal gebruikt had. Degenen die de betreffende week geen alkohol gedronken hadden (en geen geheelonthouders waren), is, evenals degenen die de eerste vraag ontkennend beantwoord hadden, een meer algemene vraag over het alkoholgebruik op het werk voorgelegd: "Gebruikt u weleens alkohol op het werk, bijvoorbeeld in de pauzes, bij verjaardagen, recepties of aansluitend op het werk? (dus ongeacht de laatste week)".

Ruim een derde van de respondenten blijkt weleens alkohol op het werk te gebruiken. Bij 6% vond ook alkoholgebruik op het werk plaats in de week voorafgaande aan het interview (zie figuur 3). Gemiddeld hebben deze respondenten in de betreffende week ruim 5 glazen per persoon op het werk gedronken.

In de steekproef zijn in die week bij elkaar ruim 3.000 glazen alkohol op het werk gedronken, oftewel ongeveer 3% van de totale alkoholkonsumptie in de betreffende week.

Figuur 3: Verdeling van het alkoholgebruik op het werk, in procenten (n = 10.170).

Geslacht

Uit de vergelijking van het alkoholgebruik op het werk naar geslacht blijkt dat vrouwen niet alleen minder alkohol drinken dan mannen, maar ook duidelijk minder vaak alkohol in relatie tot hun werk gebruiken (zie tabel 4).

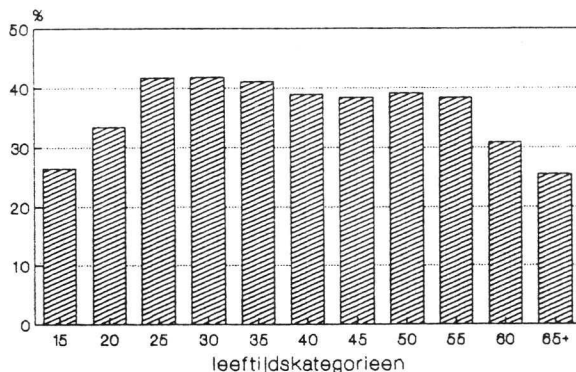
Tabel 4. Verdeling van het alcoholgebruik op het werk onder de "drinkers" naar geslacht.

geslacht	drinkt niet op werk		drinkt op werk (niet laatste week)		drinkt op werk (laatste week)		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– mannen	3.708	(57.2)	2.283	(35.2)	488	(7.5)	6.479	(100.0)
– vrouwen	2.049	(69.0)	789	(26.9)	122	(4.1)	2.969	(100.0)
totaal	5.757	(60.9)	3.081	(32.6)	610	(6.5)	9.448	(100.0)

Leeftijd

De jongste (15 t/m 24 jaar) en de oudste (vanaf 60 jaar) respondenten gebruiken minder vaak alcohol op het werk. De overige leeftijdskategorieën ontlopen elkaar op deze variabele vrijwel niet (zie figuur 4). Toch geven de variantie-analyses met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk, zowel bij de vrouwen als bij de mannen, een significant hoofdeffect van leeftijd aan ($p < .01$).

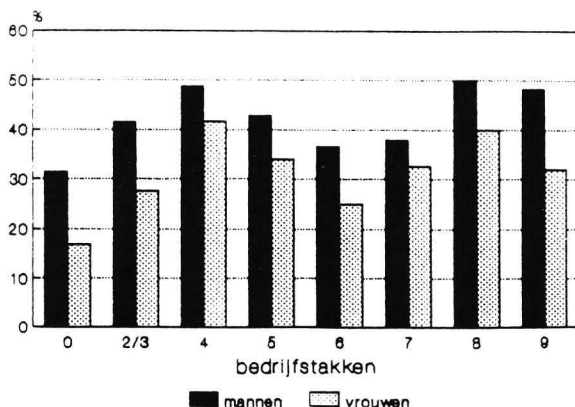
Figuur 4: Percentage gebruikers van alcohol op het werk naar leeftijd (mannen en vrouwen).

Bedrijfs- en beroepstak

In figuur 5 en 6 is aangegeven in welke mate alcoholgebruik op het werk voorkomt in de verschillende bedrijfs- en beroepstakken.

Figuur 5: Percentage gebruikers van alcohol op het werk naar geslacht en bedrijfstak (n = 10.170).

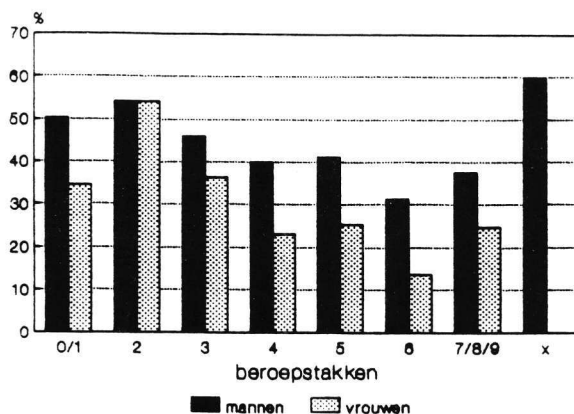
0. landbouw en visserij	7. transport-, opslag-, en kom-
2.3. industrie	munikatiebedrijven
4. openbare nutsbedrijven	8. bank- en verzekeringswezen,
5. bouwnijverheid en -installatie-	zakelijke dienstverlening
bedrijven	9. overige dienstverlening
6. handel-, hotel- en restaurant-	
wezen, reparatiebedrijven voor	
gebruiksgoederen	

Bij het bank- en verzekeringswezen (bedrijfstak 8) en de openbare nutsbedrijven (bedrijfstak 4) komt alcoholgebruik op het werk het meest voor. Dit geldt zowel voor de mannen als voor de vrouwen. Ook in de overige dienstverlening (bedrijfstak 9) komt relatief veel alcoholgebruik op het werk voor, echter vooral bij de mannen.

In de bedrijfstak handel-, hotel- en restaurantwezen, reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen (bedrijfstak 6) ligt het percentage gebruikers van alcohol op het werk op een min of meer gemiddeld niveau. Desondanks komen in deze bedrijfstak relatief veel personen voor die hebben opgegeven in de week voorafgaande aan het interview alcohol op het werk gebruikt te hebben. Uit nadere analyse blijkt dit vooral veroorzaakt te worden door de werkenden in de horeca. In de landbouw en visserij (bedrijfstak 0) komt relatief weinig alcoholgebruik in relatie tot het werk voor.

De hierboven gesignaleerde verschillen zijn significant ($p < .01$), dat wil zeggen dat er ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, sprake is van een significant effect van bedrijfstak, onafhankelijk van leeftijd.

Figuur 6: Percentage gebruikers van alcohol op het werk naar geslacht en beroepstak (n = 10.170).

0/1. wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars	5. dienstverlenende functies
2. beleidvoerende en hogere leidinggevende functies	6. agrarische beroepen, vissers e.d.
3. administratieve functies	7/8/9. ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies
4. commerciële functies	x. militairen

Bij de vergelijking naar beroepstak komen eveneens de in de agrarische beroepen werkzame personen, en vissers e.d. (beroepstak 6) als de meest matige gebruikers van alcohol op het werk naar voren. Opvallend is verder de hoge score van de in beleidvoerende en hogere leidinggevende functies werkzame vrouwen (beroepstak 2). Hoewel alcoholgebruik op het werk onder vrouwen in het algemeen minder vaak voorkomt dan onder mannen (28% ten opzichte van 40%) ligt het percentage gebruikers van alcohol op het werk onder de mannen en de vrouwen in deze beroepstak op een zelfde hoge niveau, namelijk ruim 50%. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verloren dat het aantal in beleidvoerende en hogere leidinggevende functies werkzame vrouwen in dit onderzoek, ondanks de verhoudingsgewijs omvangrijke steekproef, gering is (n = 38). Alcoholgebruik op het werk komt bij de vrouwen verder relatief veel voor onder de wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars (beroepstak 0/1) en onder de in administratieve functies werkzame personen (beroepstak 3), en bij de mannen onder de militairen (beroepstak x).

Ook ten aanzien van beroepstak is wat betreft het alcoholgebruik op het werk, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, sprake van een significant effect van deze variabele, onafhankelijk van leeftijd ($p < .01$).

Voor de meer gedetailleerde gegevens van het alcoholgebruik naar bedrijfs- en beroepsklasse wordt verwezen naar het rapport van het onderzoek (Gründemann, 1988).

Vergelijking met ander onderzoek

Als de resultaten vergeleken worden met de gegevens van ander onderzoek op dit gebied in Nederland, kan allereerst worden gekonstateerd dat het percentage geheelonthouders in de steekproef (7.1%) aan de lage kant is. In het onderzoek van Knibbe (1982) naar probleemdrinken in Limburg, ligt het percentage geheelonthouders op 16.5%, en in het vergelijkbare onderzoek van Garretsen (1983) in Rotterdam op 19.5%. Deze onderzoeken hebben echter betrekking op de totale populatie in de betreffende gebieden en niet alleen op werkenden. Ook andere populatiegerichte onderzoeken komen veelal met een hoger percentage geheelonthouders (bijvoorbeeld Adriaanse e.a., 1981).

In het rapport van het Rotterdamse onderzoek (Garretsen, 1983) wordt opgemerkt dat onder personen die werken in verhouding minder geheelonthouders voorkomen. Omdat deze publikatie hierover echter geen nadere cijfermatige informatie verschaft, is niet na te gaan in hoeverre dit de verschillen kan verklaren.

Bij de vergelijking moet verder in het oog worden gehouden dat in de steekproef van het onderhavige onderzoek sprake is van een ondervertegenwoordiging van jongeren (15 t/m 24 jaar) en ouderen (45 jaar en ouder), leeftijdskategorieën waarin het percentage geheelonthouders juist hoger ligt. Bovendien is het aantal mannen in de Nederlandse beroepsbevolking ongeveer twee keer zo groot als het aantal vrouwen. Terwijl zich onder de vrouwen eveneens meer geheelonthouders bevinden.

Vergelijking van het percentage geheelonthouders naar leeftijd en geslacht leidt echter niet tot wijziging van de konklusie dat het percentage geheelonthouders in het onderhavige onderzoek lager is dan in de eerder vermelde onderzoeken.

Garretsen en Knibbe (1983) hebben als operationele definitie van geheelonthouding aangehouden dat de respondenten minstens een half jaar voorafgaande aan het vraaggesprek geen alcoholhoudende drank gebruikt hadden. In het onderhavige onderzoek is pas van geheelonthouders gesproken als de betreffende respondenten minstens één jaar geen alcohol gebruikten. Ook dit zou de verschillen voor een deel kunnen verklaren. Helaas kan echter niet nagegaan worden in welke mate dit het geval is.

Tenslotte zou ook de wijze van benadering van de respondenten een rol gespeeld kunnen hebben. Garretsen en Knibbe hebben hun onderzoek aan de respondenten gepresenteerd als een onderzoek naar meningen over gezondheidszaken en drinkgewoonten. In het onderhavige onderzoek is er juist voor gekozen het on-

derzoek op een bredere wijze te presenteren, in een poging de voor een onderzoek naar alcohol (en werk) specifieke non-respons te verminderen.

Als dit effect inderdaad is opgetreden zou dit echter ook tot uitdrukking moeten komen in hogere konsumptiecijfers.

Deze vergelijking is niet direkt mogelijk met de onderzoeken van Knibbe (1982) en Garretsen (1983), omdat men in de rapportages hierover geen totaal cijfers voor de consumptie presenteert. Als alternatief zijn gegevens van een landelijk onderzoek uit 1981 beschikbaar (Knibbe e.a., 1985). Het nadeel is echter dat het een breder onderzoek naar leefgewoonten betreft, waar ook aandacht is besteed aan het alcoholgebruik. Ook hier zou dus sprake kunnen zijn van een voor een onderzoek naar alcohol geringere specifieke non-respons. Bij gebrek aan ander (landelijk) materiaal, zal de vergelijking toch met deze gegevens van 1981 gedaan moeten worden. Uit deze gegevens blijkt dat 15.7% van de mannen en 2.4% van de vrouwen in 1981 een consumptie had van 22 glazen of meer per week. In het onderhavige onderzoek liggen deze percentages op voor de mannen en de vrouwen respectievelijk op 13.6% en 2.5%.

Het percentage mannen met een alcoholconsumptie van meer dan 22 glazen per week ligt in dit onderzoek dus lager. Gezien het feit dat in beide onderzoeken sprake is van een bredere presentatie van het onderzoek is er geen reden te veronderstellen dat in het onderhavige onderzoek sprake zou zijn van een grotere specifieke non-respons, of van een grotere onderrapportage onder mannelijke drinkers; temeer daar vergelijkbare effecten bij de vrouwelijke respondenten ontbreken. Het ligt in dit verband meer voor de hand om op basis van deze gegevens te konstaten dat een alcoholgebruik van 22 glazen per week of meer verhoudingsgewijs minder voor lijkt te komen onder werkende mannen.

In het hier besproken onderzoek is echter wel sprake van een meer algemene onderrapportage van het alcoholgebruik. Verkoopcijfers wijzen op een consumptie van ± 17 glazen alcohol per week onder de Nederlandse bevolking van 14 jaar en ouder (Van Reek e.a., 1983). In het onderhavige onderzoek ligt de gemiddelde alcoholconsumptie, uitgaande van de totale steekproef (inklusief geheelonthouders), op 9.5 glazen per week (11.3 voor de mannen en 5.0 voor de vrouwen). In het eerder genoemde landelijk onderzoek uit 1981 (Knibbe e.a., 1985) lagen deze cijfers voor de mannen en de vrouwen respectievelijk op 10.8 en 4.3 glazen per week.

Nabeschouwing

Als nu naar de betekenis van het onderzoek voor de ontwikkeling een beleid ten aanzien van het alcoholgebruik op het werk gekeken wordt, kan allereerst worden opgemerkt dat slechts een gering deel van de alcoholconsumptie genuttigd lijkt te worden op het werk, namelijk ongeveer 3% van de totale alcoholconsumptie. Hoewel de eerder gesignaleerde onderrapportage ook op dit gegeven van invloed kan zijn, alcoholgebruik op het werk wordt immers in het algemeen niet als sociaal wenselijk gedrag gezien, is het niet aannemelijk dat dit percentage in de praktijk aanzienlijk hoger zal liggen. Dit betekent dat het "droogleggen"

van het werk, bijvoorbeeld in het kader van een alcoholmatigingsbeleid, slechts een geringe invloed zal hebben op de totale alcoholconsumptie in Nederland. Bovendien kan hieruit worden opgemaakt dat – wil men het alcoholgebruik onder de Nederlandse beroepsbevolking in omvang terugbrengen – het nodig zal zijn op de een of andere wijze aandacht te besteden aan het alcoholgebruik buiten de werksituatie.

Een en ander betekent echter niet dat maatregelen, gericht op het terugdringen van alcoholgebruik op het werk, zonder meer zinloos zijn. Zo liggen bijvoorbeeld de consumptiegegevens voor de relatief kleine groep meer dan incidentele gebruikers van alcohol op het werk, duidelijk anders dan voor de totale steekproef. Deze respondenten gebruiken bijna de helft van hun alcoholconsumptie (44%) direct op of om hun werk. Voor deze respondenten zou een verbod van alcohol op het werk, wanneer dit buiten het werk niet gecompenseerd zou worden, tot een drastische vermindering van het gebruik leiden.

(1) De Bie (1987) geeft voor dit type situatie de volgende formule:

$$F_r = \frac{R}{B} \cdot \frac{D_v + O_v}{D_v}$$

De betekenis van de letters is als volgt:

- R de voltooide gesprekken
- B de bruto steekproef
- D_v degenen waarvan bekend wordt dat ze tot de doelgroep behoren
- O_v degenen waarvan bekend wordt dat ze *niet* tot de doelgroep behoren
- F_r de responsfractie

De berekening van de responsfractie is dan vervolgens:

$$F_r = \frac{10.170}{33.950} \cdot \frac{12.753 + 11.420}{12.753} = .57$$

Bijlage B

De verdelingen van de alcoholvariabelen en hun onderlinge samenhang:

Tabel B.1: Verdeling van de steekproef naar het gebruik van alcohol (ja/nee) en geslacht.

alcoholgebruik (ja/nee)	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– ja	140	(92.1)	127	(85.2)	267	(88.7)
– nee	12	(7.9)	22	(14.8)	34	(11.3)
totaal	152	(100.0)	149	(100.0)	301	(100.0)

Tabel B.2: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar de frekwentie van het alcoholgebruik in het algemeen en geslacht.

frekwentie van het alcoholgebruik in het algemeen	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– < één dag per week	14	(10.0)	17	(13.4)	31	(11.6)
– één dag per week	13	(9.3)	23	(18.1)	36	(13.5)
– twee dagen per week	12	(8.6)	19	(15.0)	31	(11.6)
– drie dagen per week	20	(14.3)	15	(11.8)	35	(13.1)
– vier dagen per week	13	(9.3)	9	(7.1)	22	(8.2)
– vijf dagen per week	19	(13.6)	16	(12.6)	35	(13.1)
– zes dagen per week	13	(9.3)	3	(2.4)	16	(6.0)
– zeven dagen per week	36	(25.7)	25	(19.7)	61	(22.8)
totaal	140	(100.0)	127	(100.0)	267	(100.0)

Tabel B.3: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar de gemiddelde consumptie van het alcoholgebruik in het algemeen per gebruiksday en geslacht.

alcoholgebruik in het algemeen, gemiddelde consumptie per gebruiksday	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- één glas	11	(8.7)	34	(30.9)	45	(19.1)
- twee glazen	26	(20.6)	37	(33.6)	63	(26.7)
- drie glazen	25	(19.8)	14	(12.7)	39	(16.5)
- vier glazen	19	(15.1)	7	(6.4)	26	(11.0)
- vijf glazen	12	(9.5)	3	(2.7)	15	(6.4)
- ≥ zes glazen	33	(26.2)	15	(13.6)	48	(20.3)
totaal	126	(100.0)	110	(100.0)	236	(100.0)
onbekend (frekwentie < één day per week)	14		17		31	

Tabel B.4: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen en geslacht.

omvang van het alcoholgebruik in het algemeen	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- < 1 glas per week	14	(10.0)	17	(13.4)	31	(11.6)
- 1 - 5 glazen per week	14	(10.0)	35	(27.6)	49	(18.4)
- 6 - 10 glazen per week	25	(17.9)	23	(18.1)	48	(18.0)
- 11 - 15 glazen per week	14	(10.0)	25	(19.7)	39	(14.6)
- 16 - 20 glazen per week	18	(12.9)	10	(7.9)	28	(10.5)
- 21 - 25 glazen per week	13	(9.3)	4	(3.1)	17	(6.4)
- 26 - 35 glazen per week	18	(12.9)	6	(4.7)	24	(9.0)
- > 35 glazen per week	24	(17.1)	7	(5.5)	31	(11.6)
totaal	140	(100.0)	127	(100.0)	267	(100.0)

Tabel B.5: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar het gebruik van alcohol op het werk (ja/nee) en geslacht.

alcoholgebruik op het werk	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– ja	107	(76.4)	75	(59.1)	182	(68.2)
– nee	33	(23.6)	52	(40.9)	85	(31.8)
totaal	140	(100.0)	127	(100.0)	267	(100.0)

Tabel B.6: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar de frekwentie van het alcoholgebruik op het werk en geslacht.

frekwentie van het alcoholgebruik op het werk	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– < 1x per maand	55	(51.4)	44	(58.7)	99	(54.4)
– 1x per maand	14	(13.1)	13	(17.3)	27	14.8)
– 2 à 3x per maand	12	(11.2)	8	(10.7)	20	(11.0)
– 4 à 5x per maand	10	(9.3)	4	(5.3)	14	(7.7)
– > 5x per maand	16	(15.0)	6	(8.0)	22	(12.1)
totaal	107	(100.0)	75	(100.0)	182	(100.0)
n.v.t. (gebruikt geen alcohol op werk)	33		52		85	

Tabel B.7: Verdeling van de steekproef (met uitzondering van de niet-drinkers) naar de omvang van het alcoholgebruik op het werk en geslacht.

omvang van het alcoholgebruik op het werk	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- < 1 glas per maand	55	(51.4)	44	(58.7)	99	(54.4)
- 1 - 5 glazen per maand	18	(16.8)	20	(26.7)	38	(20.9)
- 6 - 10 glazen per maand	12	(11.2)	5	(6.7)	17	(9.3)
- 11 - 20 glazen per maand	8	(7.5)	4	(5.3)	12	(6.6)
- > 20 glazen per maand	13	(12.1)	2	(2.7)	15	(8.2)
totaal	107	(100.0)	75	(100.0)	182	(100.0)
n.v.t. (gebruikt geen alcohol op werk)	33		52		85	

Tabel B.8: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de onderscheiden alcoholvariabelen (mannen; n=139).

A. alcoholgebruik in het algemeen:

	1		
1. frekwentie	x	2	
2. gemiddelde consumptie	.38	x	3
3. totaal gebruik	.64	.76	x

B. alcoholgebruik op het werk:

				4		
4. ja/nee	.29	.19	.18	x	5	
5. frekwentie	.20	.16	.17	.75	x	6
6. totaal gebruik	.17	.20	.18	.73	.93	x

Tabel B.9: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de onderscheiden alcoholvariabelen (vrouwen; n=126).

A. alcoholgebruik in het algemeen:						
	1					
1. frekwentie	x	2				
2. gemiddelde consumptie	.36	x	3			
3. totaal gebruik	.68	.76	x			
B: alcoholgebruik op het werk:						
				4		
4. ja/nee	.31	.17	.28	x	5	
5. frekwentie	.20	.16	.29	.71	x	6
6. totaal gebruik	.21	.21	.36	.72	.93	x

Tabel B.10: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de onderscheiden alcoholvariabelen (mannen en vrouwen; n=265).

A. alcoholgebruik in het algemeen:						
	1					
1. frekwentie	x	2				
2. gemiddelde consumptie	.45	x	3			
3. totaal gebruik	.68	.75	x			
B: alcoholgebruik op het werk:						
				4		
4. ja/nee	.33	.16	.20	x	5	
5. frekwentie	.22	.15	.19	.74	x	6
6. totaal gebruik	.21	.18	.22	.72	.93	x

Bijlage C

Overzicht van de variabelen met betrekking tot de werksituatie, de gezondheid, de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie:

A. Variabelen met betrekking tot de werksituatie:

1. feitelijke kenmerken van de werksituatie

- aantal werkuren (exklusief reistijd en overwerk)
- aantal reisen
- aantal uren overwerk
- totaal aantal werkuren (inklusief reistijd en overwerk)
- voltijd-/deeltijdwerk
- onregelmatige werktijden
- ploegendienst
- geregeld wisselende kollega's
- werkt voornamelijk met mannen
- werkt voornamelijk met vrouwen
- werkt ongeveer evenveel met mannen als vrouwen
- werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht
- geen contact met anderen tijdens het werk
- telkens wisselende leidinggevenden

2. aspecten van de taak/functie

- leidinggevend
- vooral leidinggevende taken
- vooral uitvoerende taken
- vooral administratieve taken
- vooral overige taken
- voor werk onvoldoende scholing
- voor werk teveel scholing
- voor werk onvoldoende ervaring
- voor werk teveel ervaring
- in werk onvoldoende zelfstandig
- werk onvoldoende afwisselend
- werk meestal niet boeiend
- meestal geen plezier in werk
- werk te eenvoudig
- regelmatig taken onder niveau

3. aspecten van inspanning

- werk lichamelijk erg inspannend

- werk geestelijk erg inspannend
- werkt geregeld onder tijdsdruk
- geregeld problemen met tempo of drukte van het werk
- zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doe
- geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit het werk
- laatste 6 maanden spanning weleens bijna te groot geweest

4. fysieke werkomstandigheden

- veel hinder van kou in het werk
- veel hinder van warmte in het werk
- veel hinder van wisseling van temperatuur in het werk
- veel hinder van droge lucht in het werk
- veel hinder van vochtige lucht, regen in het werk
- veel hinder van gebrek aan frisse lucht in het werk
- veel hinder van stof in het werk
- veel hinder van stank in het werk
- veel hinder van lawaai in het werk

5. aspecten van leiding en organisatie

- onderlinge sfeer op het werk meestal niet goed
- ergert zich vaak aan anderen op het werk
- werkt doorgaans niet onder goede directe leiding
- in het werk regelmatig door directe leiding gecontroleerd
- leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt
- werk doorgaans niet goed georganiseerd
- kan niet voldoende overleggen over werk
- krijgt onvoldoende kans werk zo goed mogelijk te doen
- werk vaak belemmerd door onverwachte situaties
- geregeld in het werk gehinderd door gebreken van anderen
- werk vaak bemoeilijkt door afwezigheid van anderen

6. veiligheid van het werk

- veiligheidsrisiko's in het werk
- op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels
- veiligheidsregels kunnen niet goed nageleefd worden
- veiligheidsregels worden onvoldoende nageleefd
- veiligheid niet in orde op werk
- laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk

7. opbrengsten van het werk

- kan in werk niet aan eigen eisen voldoen
- voelt zich in bedrijf onvoldoende gewaardeerd

- werkkring biedt onvoldoende zekerheid
- beloning niet in overeenstemming met werk
- vooruitzichten bij huidige werkgever niet goed
- geen vaste aanstelling
- vindt overwerk voor zichzelf ongunstig
- vindt reistijd bezwaarlijk
- ervaart nadelige invloed van het werk op het privéleven

8. "alkoholklimaat" op het werk

- houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- beschikbaarheid alcohol op het werk
- aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt
- geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk
- onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk
- laatste 5 jaar ervaring met alcoholproblematiek op het werk

B. Variabelen met betrekking tot de gezondheid:

1. aspecten van gezondheid

- laatste tijd gezondheidsklachten
- weleens maagklachten
- geregeld hoofdpijn
- weleens misselijk
- vaak gespannen
- vaak nerveus
- vaak gejaagd
- vaak moedeloos
- vaak moe
- na werk meestal te moe om nog iets anders te doen
- slecht slapen
- geregeld met een moe gevoel opstaan
- geen goede eetlust

2. gezondheidsgedrag

- laatste 6 maanden naar de dokter geweest
- momenteel onder behandeling van een arts
- medicijngebruik
- verzuim (nee/ja)
- verzuimfrekwentie
- verzuimduur

3. psychische gesteldheid en effecten op het centraal zenuwstelsel

- somskore psychische gesteldheid
- voelt zich vaak eenzaam
- voelt zich weleens "doodongelukkig", zonder te weten waarom
- soms het gevoel dat het leven zin- en doelloos is
- soms het gevoel uiteindelijk alleen in de wereld te staan
- hartkloppingen
- weleens duizelig
- soms een waas voor de ogen
- zweet gauw zelfs als het fris is
- vaak moeite met konsentreren
- in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen
- vergeetachtig
- moet vaak dingen opschrijven om te onthouden
- merkt vaak dat hand beeft, als hij/zij wat wil doen
- moeite met knoopjes bij het aankleden
- nogal eens kleine ongevallen

4. problemen met of ten gevolge van het alcoholgebruik

- psychologische afhankelijkheid
- symptomatisch drinken
- problemen met de omgeving
- problemen met de gezondheid, ongevallen
- dronkenschap/kater
- somskore drankproblemen

C. Variabelen met betrekking tot de persoon en de tevredenheid met aspecten van de privé-situatie:

1. persoonskenmerken

- geslacht
- leeftijd
- kinderen (nee/ja)
- woonsituatie
- opleidingsniveau

2. tevredenheid met aspecten van de privé-situatie

- ontevreden met woonsituatie
- ontevreden met financiële mogelijkheden
- ontevreden met maatschappelijke positie

- ontevreden met gezondheid
- ontevreden met vrienden- of kennissenkring
- ontevreden over de relatie met de partner
- ontevreden over de kinderen
- ontevreden met het huidige leven in het algemeen
- ervaart nadelige invloed van het privéleven op het werk

Bijlage D

De bij de samenstelling van de steekproef gehanteerde streefaantallen voor mannen en vrouwen, naar leeftijd en het niveau van alcoholgebruik:

Tabel D.1: De bij de samenstelling van de steekproef gehanteerde streefaantallen naar leeftijd en het niveau van het alcoholgebruik bij de mannen.

LEEFTIJD	ALKOHOLGEBRUIK: AANTAL GLAZEN PER WEEK								TOTAAL
	0	<1	1-5	6-10	11-15	16-25	26-35	>35	
15-19 jaar	1	1	1	2	1	1	1	1	9
20-24 jaar	1	2	2	2	2	2	1	1	13
25-29 jaar	2	2	3	4	3	2	2	2	20
30-34 jaar	2	3	3	4	3	3	2	2	22
35-39 jaar	2	3	3	4	3	3	2	2	22
40-44 jaar	2	2	3	3	3	2	2	1	18
45-49 jaar	1	2	2	2	2	2	1	1	13
50-54 jaar	1	2	2	2	2	2	1	1	13
55-59 jaar	1	1	2	2	2	2	1	1	12
60-64 jaar	1	1	1	1	1	1	1	1	8
totaal	14	19	22	26	22	20	14	13	150

Tabel D.2: De bij de samenstelling van de steekproef gehanteerde streeftaantallen naar leeftijd en het niveau van het alcoholgebruik bij de vrouwen.

LEEFTIJD	ALKOHOLGEBRUIK: AANTAL GLAZEN PER WEEK							TOTAAL
	0	<1	1-5	6-10	11-15	16-25	>25	
15-19 jaar	1	2	3	2	2	1	1	12
20-24 jaar	3	4	4	4	3	2	2	22
25-29 jaar	3	4	4	4	3	2	2	22
30-34 jaar	3	4	4	4	3	2	2	22
35-39 jaar	2	4	4	3	2	2	2	19
40-44 jaar	2	3	3	3	2	1	1	15
45-49 jaar	1	2	3	2	1	1	1	11
50-54 jaar	1	2	2	2	1	1	1	10
55-59 jaar	1	2	2	2	1	1	1	10
60-64 jaar	1	2	2	2	1	1	-	9
totaal	18	29	31	28	19	14	13	152

Bijlage E

Beschrijving van de onderzoeksgroep:

In deze bijlage worden de kenmerken van de uiteindelijke onderzoeksgroep beschreven. Hierbij wordt zowel aandacht besteed aan de persoonskenmerken, zoals geslacht, leeftijd, woonsituatie en opleidingsniveau als aan de kenmerken van de werksituatie.

Voor zover mogelijk zullen deze gegevens ook vergeleken worden met die van de Nederlandse beroepsbevolking, zoals die tot uitdrukking komen in de Arbeidskrachtentelling van 1985 (CBS,1987). Op deze wijze kan worden nagegaan in welke mate en op welke aspecten de steekproef van dit onderzoek afwijkt van de Nederlandse beroepsbevolking, hetgeen van belang is voor een eventuele bredere interpretatie van het onderzoek.

Persoonskenmerken

In tabel E.1. is de verdeling van de steekproef naar leeftijd en geslacht weergegeven.

Tabel E.1: Verdeling van de steekproef naar leeftijd en geslacht.

leeftijd	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- 15 - 19 jaar	7	(4.6)	10	(6.7)	17	(5.6)
- 20 - 24 jaar	11	(7.2)	20	(13.4)	31	(10.3)
- 25 - 29 jaar	22	(14.5)	22	(14.8)	44	(14.6)
- 30 - 34 jaar	23	(15.1)	22	(14.8)	45	(15.0)
- 35 - 39 jaar	22	(14.5)	18	(12.1)	40	(13.3)
- 40 - 44 jaar	16	(10.5)	16	(10.7)	32	(10.6)
- 45 - 49 jaar	14	(9.2)	11	(7.4)	25	(8.3)
- 50 - 54 jaar	17	(11.2)	10	(6.7)	27	(9.0)
- 55 - 59 jaar	12	(7.9)	11	(7.4)	23	(7.6)
- 60 - 64 jaar	8	(5.3)	9	(6.0)	17	(5.6)
totaal	152	(100.0)	149	(100.0)	301	(100.0)

Gekonstateerd kan worden dat, ten gevolge van de bij de samenstelling van de steekproef gevolgde strategie (zie paragraaf 2.1.), de verdeling van de leeftijd bij de mannen en de vrouwen in de steekproef slechts op enkele marginale punten van elkaar verschilt.

Tabel E.2: Verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar leeftijd en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

leeftijd	mannen	vrouwen
– 15 - 24 jaar	15.3	28.4
– 25 - 44 jaar	57.2	52.8
– 45 - 64 jaar	26.9	18.4
– ≥ 65 jaar	0.7	0.3
totaal¹	3.414.300	1.730.100

¹ Inclusief leeftijd onbekend.

Uit tabel E.2 blijkt dat de leeftijdsverdeling van de mannen bovendien ook redelijk overeenkomt met die van de Nederlandse beroepsbevolking. In vergelijking hiermee zijn bij de vrouwen in de steekproef de jongeren (dat wil zeggen tot 25 jaar) ondervertegenwoordigd en de ouderen (dat wil zeggen 45 jaar en ouder) oververtegenwoordigd. Ook dit is een gevolg van de bij de samenstelling van de steekproef gevolgde strategie.

Tabel E.3 geeft de verdeling van de steekproef naar woonsituatie en geslacht. Hieruit blijkt dat de mannen en de vrouwen in dit onderzoek duidelijke verschillen naar hun woonsituatie. De mannen zijn vaker samenwonend (met hun partner). De vrouwen wonen vaker alleen. Ongeveer 10% van de respondenten woont (nog) bij de ouders.

Tabel E.3: Verdeling van de steekproef naar woonsituatie en geslacht.

woonsituatie	mannen	vrouwen	totaal
	abs. (perc.)	abs. (perc.)	abs. (perc.)
– alleenwonend	9 (5.9)	38 (25.5)	47 (15.6)
– samenwonend	143 (94.1)	111 (74.5)	254 (84.4)
samenwonend met:			
– partner	125 (82.2)	96 (64.4)	221 (73.4)
– ouders	17 (11.2)	12 (8.1)	29 (9.6)
– anderen	1 (0.7)	3 (2.0)	4 (1.3)
totaal	152 (100.0)	149 (100.0)	301 (100.0)

In tabel E.4 wordt weergegeven in hoeverre de mannen en de vrouwen in de steekproef van dit onderzoek al dan niet kinderen hebben.

Tabel E.4: Verdeling van de steekproef naar het hebben van kinderen en geslacht.

kinderen	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– wel kinderen	103	(67.8)	78	(52.3)	181	(60.1)
– geen kinderen	49	(32.2)	71	(47.7)	120	(39.9)
totaal	152	(100.0)	149	(100.0)	301	(100.0)

Uit deze tabel blijkt dat de vrouwen in dit onderzoek niet alleen vaker alleenwonend zijn, maar ook minder vaak kinderen hebben dan de mannen. Bijna 10% van de vrouwen (12 vrouwen) heeft wel kinderen, maar woont alleen. Hetzelfde geldt voor 2 mannen. Bij de vrouwen lijkt het vooral personen te betreffen waarvan, gezien de leeftijd verondersteld kan worden dat, de kinderen niet meer thuis wonen; 10 van de genoemde 12 vrouwen zijn 45 jaar of ouder en 5 zelfs ouder dan 54 jaar.

Tabel E.5 biedt nadere informatie over het opleidingsniveau van de respondenten.

Tabel E.5: Verdeling van de steekproef naar opleiding en geslacht.

opleidingsniveau	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– lager onderwijs	11	(7.4)	6	(4.0)	17	(5.7)
– LBO	36	(24.3)	28	(18.8)	64	(21.5)
– MAVO, MULO	16	(10.8)	31	(20.8)	47	(15.8)
– MBO	28	(18.9)	29	(19.5)	57	(19.2)
– HAVO, Atheneum etc.	10	(6.8)	17	(11.4)	27	(9.1)
– HBO	34	(23.0)	31	(20.8)	65	(21.9)
– universiteit	13	(8.8)	7	(4.5)	20	(6.7)
totaal	148	(100.0)	149	(100.0)	297	(100.0)
onbekend	4		-		4	

Slechts een beperkt deel van de respondenten heeft alleen de lagere school bezocht. Bijna een kwart van de mannen en een vijfde van de vrouwen heeft een lagere beroepsopleiding gevolgd.

Een MULO, MAVO, HAVO of Atheneumopleiding als hoogste niveau komt bij de vrouwelijke respondenten twee keer zo vaak voor als bij de mannelijke respondenten. Bijna een derde van de mannen heeft echter een HBO of universitaire opleiding, ten opzichte van ongeveer een kwart van de vrouwen.

Ook de gegevens met betrekking tot de opleiding zijn vergeleken met die van de Nederlandse beroepsbevolking (zie tabel E.6). In het algemeen blijkt het opleidingsniveau in de steekproef wat hoger te liggen dan onder de Nederlandse beroepsbevolking. Het is niet zonder meer te zeggen waar dit verschil aan te wijten zou kunnen zijn.

Tabel E.6: Verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar opleiding en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

opleiding	mannen	vrouwen
– lager onderwijs	14.5	12.9
– LBO	21.3	20.0
– MAVO, MULO	5.7	10.9
– MBO	35.9	32.5
– HAVO, Atheneum etc.	4.0	5.9
– HBO	12.7	15.1
– universiteit	5.9	2.7
totaal ¹	3.414.300	1.730.100

¹ Inklusief opleiding onbekend.

Kenmerken van de werksituatie

De verdeling van de mannen en de vrouwen in de steekproef van dit onderzoek naar bedrijfstak wordt gegeven in tabel E.7.

Tabel E.7: Verdeling van de steekproef naar bedrijfstak en geslacht.

bedrijfstak	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
0 landbouw en visserij	3	(2.0)	1	(0.7)	4	(1.3)
1 delfstoffenwinning	-		-		-	
2/3 industrie	40	(26.5)	13	(8.8)	53	(17.7)
4 openbare nutsbedrijven	1	(0.7)	-		1	(0.3)
5 bouwnijverheid en -installatiebedrijven	13	(8.6)	2	(1.4)	15	(5.0)
6 handel, hotel- en res- taurantwezen, reparatie- bedrijven voor gebruiks- goederen	16	(10.6)	28	(18.9)	44	(14.7)
7 transport-, opslag- en kommunikatiebedrijven	14	(9.3)	7	(4.7)	21	(7.0)
8 bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening	17	(11.3)	15	(10.1)	32	(10.7)
9 overige dienstverlening	47	(31.1)	82	(55.4)	129	(43.1)
totaal	151	(100.0)	148	(100.0)	299	(100.0)
onbekend	1		1		2	

Tabel E.8: Verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar bedrijfstak en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

bedrijfstak		mannen	vrouwen
0	landbouw en visserij	2.5	0.7
1	delfstoffenwinning	0.3	0.1
2/3	industrie	26.8	10.6
4	openbare nutsbedrijven	1.3	0.3
5	bouwnijverheid en -installatiebedrijven	11.2	1.3
6	handel, hotel- en res- taurantwezen, reparatie- bedrijven voor gebruiks- goederen	14.1	18.8
7	transport-, opslag- en kommunikatiebedrijven	8.8	3.1
8	bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening	8.7	10.0
9	overige dienstverlening	26.3	55.1
totaal ¹		3.414.300	1.730.100

¹ Inklusief bedrijf onbekend.

Uit tabel E.7 kan worden opgemaakt dat meer dan de helft van de vrouwen in de onderzoeksgroep werkzaam is in de overige dienstverlening (bedrijfstak 9); voor de mannen geldt dit voor iets minder dan een derde. Daarnaast is voor de mannen in dit onderzoek ook de industrie (bedrijfstak 2/3) een belangrijke werkgever, en in wat mindere mate voor zowel de mannen als de vrouwen, de bedrijfstakken handel, hotel- en restaurantwezen, reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen (bedrijfstak 6) en bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening (bedrijfstak 8).

Uit tabel E.8 blijkt dat deze verdeling naar bedrijfstak in grote mate overeenkomt met die van de Nederlandse beroepsbevolking.

Wat betreft de verdeling van de vrouwen in de steekproef naar beroepstak (tabel E.9) is sprake van een grotere spreiding dan bij de zo juist besproken verdeling naar bedrijfstak. Toch is ongeveer driekwart van de vrouwen werkzaam in drie beroepstakken, nl. wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars (beroepstak 0/1), administratieve functies (beroepstak 3), en dienstverlenende functies (beroepstak 5).

Ook bij de mannen zijn beide eerstgenoemde beroepstakken relatief populair.

Het percentage mannen dat in dienstverlenende functies werkzaam is, bedraagt echter slechts ongeveer een derde van dat van de vrouwen. De meeste mannen in de steekproef zijn werkzaam in ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies (beroepstak 7/8/9).

Uit tabel E.10 blijkt dat onder de Nederlandse beroepsbevolking een vergelijkbaar beeld naar beroepstak is terug te vinden.

Tabel E.9: Verdeling van de steekproef naar beroepstak en geslacht.

beroepstak	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
0/1 wetenschappelijke e.a. vak- specialisten, kunstenaars	30	(19.9)	37	(25.0)	67	(22.4)
2 beleidvoerende en hogere leidinggevende functies	5	(3.3)	2	(1.4)	7	(2.3)
3 administratieve functies	30	(19.9)	41	(27.7)	71	(23.7)
4 commerciële functies	13	(8.6)	14	(9.5)	27	(9.0)
5 dienstverlenende functies	13	(8.6)	41	(27.7)	54	(18.1)
6 agrarische beroepen, vissers e.d.	1	(0.7)	1	(0.7)	2	(0.7)
7/8/9 ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies	56	(37.1)	12	(8.1)	68	(22.7)
x militairen	3	(2.0)	3	(1.0)		
totaal	151	(100.0)	148	(100.0)	299	(100.0)
onbekend	1		1		2	

Tabel E.10: Verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar beroepstak en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

beroepstak	mannen	vrouwen
0/1 wetenschappelijke e.a. vak- specialisten, kunstenaars	20.7	26.0
2 beleidvoerende en hogere leidinggevende functies	4.4	0.6
3 administratieve functies	15.5	31.3
4 commerciële functies	7.7	10.2
5 dienstverlenende functies	5.6	25.0
6 agrarische beroepen, vissers e.d.	2.9	0.6
7/8/9 ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies	40.2	6.2
x militairen	2.9	0.0
totaal ¹	3.414.300	1.730.100

¹ Inklusief beroep onbekend.

De vrouwen in de steekproef van dit onderzoek werken in het algemeen in wat kleinere bedrijven dan de mannen (zie tabel E.11). Ruim een derde van de vrouwen is bijvoorbeeld werkzaam in bedrijven met minder dan 35 werknemers; bij de mannen geldt dit voor ongeveer een vijfde.

Tabel E.11: Verdeling van de steekproef naar bedrijfsgrootte en geslacht.

beroepstak	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- < 10 werknemers	17	(11.3)	25	(17.9)	42	(14.4)
- 10 - 34 werknemers	14	(9.3)	27	(19.3)	41	(14.1)
- 35 - 99 werknemers	41	(27.2)	25	(17.9)	66	(22.7)
- 100 - 499 werknemers	37	(24.5)	33	(23.6)	70	(24.1)
- ≥ 500 werknemers	42	(27.8)	30	(21.4)	72	(24.7)
totaal	151	(100.0)	140	(100.0)	291	(100.0)
onbekend	1		9		10	

Ook in de beroepsbevolking (zie tabel E.12) is iets vergelijkbaars te konstaten, echter minder sterk dan in de steekproef van dit onderzoek. Bovendien ligt in de steekproef, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, het percentage werknemers in grotere bedrijven (≥ 100 werknemers) wat lager, en het percentage werknemers in middelgrote bedrijven (10 - 99 werknemers) wat hoger dan in de beroepsbevolking. De verschillen tussen de verdelingen zijn echter niet significant. Bij de mannen ligt de chi-kwadraat op 1.996 ($df=2$; $p>.05$), en bij de vrouwen op 3.009 ($df=2$; $p>.05$).

Tabel E.12: Verdeling van de in loondienst werkzame Nederlandse beroepsbevolking naar bedrijfsgrootte en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

	mannen	vrouwen
bedrijfsgrootte		
– < 10 werknemers	12.7	17.8
– 10 - 49 werknemers	20.5	20.8
– 50 - 99 werknemers	10.5	10.1
– ≥ 100 werknemers	56.3	51.3
totaal ¹	3.013.000	1.550.000

¹ Inklusief bedrijfsgrootte onbekend.

Deeltijdarbeid komt bij de vrouwen in de steekproef beduidend vaker voor dan onder de mannen (zie tabel E.13). Dit sluit echter volledig aan bij de gegevens van de Nederlandse beroepsbevolking (zie tabel E.14), ofschoon een werkweek van 40 uur of meer, sinds 1985 wat minder vaak lijkt voor te komen.

Tabel E.13: Verdeling van de steekproef naar aantal werkuren per week (exklusief reistijd en overwerk) en geslacht.

aantal werkuren per week	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- < 20 uur	8	(5.5)	35	(23.8)	43	(14.7)
- 20 - 29 uur	5	(3.4)	36	(24.5)	41	(14.0)
- 30 - 34 uur	5	(3.4)	15	(10.2)	20	(6.8)
- 35 - 39 uur	49	(33.6)	24	(16.3)	73	(24.9)
- ≥ 40 uur	79	(54.1)	37	(25.2)	116	(39.6)
totaal	146	(100.0)	147	(100.0)	293	(100.0)
onbekend	6		2		8	

Tabel E.14: Verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar arbeidsduur per week en geslacht in percentages (op basis van de Arbeidskrachtentelling 1985, CBS 1987).

arbeidsduur per week	mannen	vrouwen
- < 20 uur	2.3	26.0
- 20 - 29 uur	4.3	19.9
- 30 - 34 uur	2.2	8.2
- 35 - 39 uur	19.3	9.3
- ≥ 40 uur	72.0	36.6
totaal ¹	3.013.000	1.550.000

¹ Inklusief arbeidsduur per week onbekend.

Onregelmatige werktijden komen in de steekproef bij de mannen en de vrouwen ongeveer even vaak voor, namelijk bij ongeveer een kwart van de respondenten. Ploegdienst echter ruim twee keer zo vaak bij de mannen (9%) als bij de vrouwen (4%).

Tabel E.15 tenslotte geeft, eveneens apart voor mannen en vrouwen, een overzicht van de verdeling van de steekproef naar de samenwerking naar geslacht.

Tabel E.15: Verdeling van de steekproef naar samenwerking en geslacht.

samenwerking	mannen		vrouwen		totaal	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
– vooral met mannen	116	(76.3)	27	(18.6)	143	(48.1)
– vooral met vrouwen	14	(9.2)	83	(57.2)	97	(32.7)
– gemengd	22	(14.5)	35	(24.1)	57	(19.2)
totaal	152	(100.0)	145	(100.0)	297	(100.0)
onbekend	-		4		4	

Ongeveer driekwart van de mannelijke respondenten werkt vooral met andere mannen in de groep of op de afdeling, en ruim de helft van de vrouwelijke respondenten vooral met andere vrouwen. De vrouwen werken bovendien vaker in een werkomgeving die door de andere sexe in aantal gedomineerd wordt dan de mannen. Daarnaast werken vrouwelijke respondenten ook vaker in een naar sexe gemengde werkomgeving.

Tenslotte kan nog worden opgemerkt dat zich onder de vrouwelijke respondenten beduidend minder leidinggevendenden bevinden dan onder de mannelijke respondenten. Uitgaande van de vraag naar het al dan niet geven van leiding aan andere werknemers ligt het aantal leidinggevendenden onder de mannen (49%) twee keer zo hoog als onder de vrouwen (24%). Ook wanneer als criterium gehanteerd wordt dat minstens de helft van de tijd aan leidinggevende taken wordt besteed komen bij de mannen (17%) ongeveer twee keer zoveel leidinggevendenden voor als bij de vrouwen (8%).

Bijlage F

Korrelatiecoëfficiënten met betrekking tot het alcoholgebruik enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd:

Tabel F.1: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd, (mannen; n=123-139).

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik op het werk nee /ja
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.35
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.25
– beloning niet in overeenstemming met werk	+ 0.24
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	+ 0.21
– vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	+ 0.20
– ontevreden over de relatie met de partner	+ 0.20 ²
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.18
– werk vaak belemmerd door onverwachte situaties	+ 0.18
– werkt voornamelijk met mannen	+ 0.16
– aantal reizen	- 0.22
– werk onvoldoende afwisselend	- 0.19
– vindt reistijd bezwaarlijk	- 0.18
– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op werk	- 0.18
– veel hinder van wisseling van temperatuur in het werk	- 0.17
– geen contact met anderen tijdens het werk	- 0.16
– werk te eenvoudig	- 0.15
– werkt ongeveer evenveel met mannen als met vrouwen	- 0.15
– momenteel onder behandeling van een arts	- 0.15
aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik op het werk omvang van het gebruik
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.43
– aantal uren overwerk	+ 0.40
– totaal aantal werkuren (inclusief reistijd en overwerk)	+ 0.34
– houding collega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.31
– vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	+ 0.28
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.22
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.22

Tabel F.1 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik op het werk omvang van het gebruik
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.22
– laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk	+ 0.21
– op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels	+ 0.20
– werk geestelijk erg inspannend	+ 0.17
– leidinggevend	+ 0.16
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.16
– kan in werk niet aan eigen eisen voldoen	+ 0.15
– ontevreden met vrienden- of kennissenkring	+ 0.15
– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.16
– zweet gauw, zelfs als het fris is	- 0.16
– onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk	- 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

² Aangezien deze vraag alleen gesteld is aan degenen die op dat moment een partner hadden, ligt de n hier lager, namelijk op 124.

Tabel F.2: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en de gezondheid anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd, (vrouwen; n=119-126).

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik op het werk nee /ja
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.50
– vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	+ 0.25
– werk vaak bemoeilijkt door afwezigheid van anderen	+ 0.23
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.21
– opleidingsniveau	+ 0.20
– dronkenschap/kater	+ 0.20
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.19
– vaak moe	+ 0.19
– zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	+ 0.18
– houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.17

Tabel F.2 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik op het werk nee /ja
– werk geestelijk erg inspannend	+ 0.16
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.16
– slecht slapen	- 0.28
– op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels	- 0.27
– verzuimduur	- 0.26
– in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen	- 0.21
– voor werk te veel ervaring	- 0.21
– voor werk onvoldoende ervaring	- 0.19
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	- 0.18
– ontevreden over maatschappelijke positie	- 0.17
– kan in werk niet aan eigen eisen voldoen	- 0.17
– laatste tijd gezondheidsklachten	- 0.16
– in werk onvoldoende zelfstandig	- 0.16
– problemen met de omgeving	- 0.16
– veel hinder van stank in het werk	- 0.15
– verzuim (nee/ja)	- 0.15
– werk meestal niet boeiend	- 0.15
aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik op het werk omvang van het gebruik
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.39
– vooral leidinggevende werkzaamheden	+ 0.25
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.24
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.24
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.24
– houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.23
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	+ 0.19
– laatste 6 maanden spanning weleens bijna te groot geweest	+ 0.17
– zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	+ 0.17
– leidinggevend	+ 0.16
– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	+ 0.16
– onregelmatige werktijden	+ 0.16
– dronkenschap/kater	+ 0.16
– geregeld wisselende kollega's	+ 0.15

Tabel F.2 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik op het werk omvang van het gebruik
– werk meestal niet boeiend	- 0.19
– werk te eenvoudig	- 0.18
– veel hinder van stank in het werk	- 0.17
– in het werk ontbreken speciale veiligheidsregels	- 0.17
– geregeld hoofdpijn	- 0.17
– momenteel onder behandeling van een arts	- 0.17
– verzuimfrekwentie	- 0.15
– verzuim (nee/ja)	- 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

Tabel F.3: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139)².

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen nee /ja
– werk vaak belemmerd door onverwachte situaties	+ 0.21
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.16
– krijgt onvoldoende kans werk zo goed mogelijk te doen	+ 0.15
– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	+ 0.15
– voelt zich in het bedrijf onvoldoende gewaardeerd	- 0.24
– weleens duizelig	- 0.22
– heeft voor werk teveel scholing	- 0.19
– werkt voornamelijk met vrouwen	- 0.17
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	- 0.16

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen frekwentie gebruik
– dronkenschap/kater	+ 0.26
– somscore drankproblemen	+ 0.25
– ontevreden met maatschappelijke positie	+ 0.25
– problemen met de gezondheid, ongevallen	+ 0.22

Tabel F.3 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen frekwentie gebruik
– symptomatisch drinken	+ 0.20
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.19
– ontevreden met het huidige leven in het algemeen	+ 0.18
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.16
– veiligheidsregels worden onvoldoende nageleefd	+ 0.15
– moet vaak dingen opschrijven om te onthouden	+ 0.15
– heeft nogal eens kleine ongevallen	- 0.24
– geen contact met anderen tijdens het werk	- 0.19
– houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.17
aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen gemiddelde consumptie per gebruiksday
– dronkenschap/kater	+ 0.39
– somscore drankproblemen	+ 0.35
– symptomatisch drinken	+ 0.32
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	+ 0.21
– problemen met de gezondheid, ongevallen	+ 0.20
– ontevreden over kinderen	+ 0.18 ³
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.17
– beschikbaarheid alcohol op het werk	+ 0.17
– ontevreden met maatschappelijk positie	+ 0.16
– veiligheid niet in orde op werk	+ 0.15
– veel hinder van stof in het werk	+ 0.15
– voor werk onvoldoende scholing	+ 0.15
– laatste tijd gezondheidsklachten	- 0.26
– ontevreden met gezondheid	- 0.20
– vooral overige werkzaamheden	- 0.19
– laatste 6 maanden spanning weleens bijna te groot geweest	- 0.19
– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	- 0.18
– voelt zich vaak gejaagd	- 0.18
– voelt zich vaak gespannen	- 0.16
– zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	- 0.15
– merkt vaak dat hand heeft, als hij wat wil doen	- 0.15

Tabel F.3 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen totale omvang gebruik
– dronkenschap/kater	+ 0.35
– symptomatisch drinken	+ 0.34
– somscore drankproblemen	+ 0.34
– problemen met de gezondheid, ongevallen	+ 0.25
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.23
– ontevreden met maatschappelijke positie	+ 0.20
– ontevreden over kinderen	+ 0.20 ³
– veel hinder van stof in het werk	+ 0.19
– veel hinder van kou in het werk	+ 0.18
– ontevreden over relatie met de partner	+ 0.18 ⁴
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	+ 0.16
– veiligheidsrisiko's in werk	+ 0.15
– laatste tijd gezondheidsklachten	- 0.16
– geregeld hoofdpijn	- 0.16
– ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	- 0.16
– telkens wisselende leidinggevenden	- 0.15
– werk geestelijk erg inspannend	- 0.15
– houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

² Bij de analyses m.b.t. het alcoholgebruik in het algemeen (ja/nee), waar ook de niet-drinkers bij betrokken zijn, ligt de n hoger, namelijk minstens 136 en ten hoogste 151.

³ Aangezien deze vraag alleen gesteld is aan degenen die op dat moment kinderen hadden, ligt de n hier lager, namelijk op 93.

⁴ Aangezien deze vraag alleen gesteld is aan degenen die op dat moment een partner hadden, ligt de n hier lager, namelijk op 124.

Tabel F.4: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het alcoholgebruik in het algemeen enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=119-126)².

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik in het algemeen nee /ja
– werkt voornamelijk met mannen	+ 0.15
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	- 0.18
– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.17
– op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels	- 0.16
– veiligheidsregels kunnen niet goed nageleefd worden	- 0.15
– vooruitzichten bij huidige werkgever niet goed	- 0.15
aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alcoholgebruik in het algemeen frekwentie gebruik
– dronkenschap/kater	+ 0.26
– somscore drankproblemen	+ 0.20
– ontevreden over kinderen	+ 0.20 ³
– symptomatisch drinken	+ 0.19
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	+ 0.19
– aantal werkuren (exklusief reistijd en overwerk)	+ 0.17
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.17
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.17
– ontevreden met woonsituatie	+ 0.16
– onderlinge sfeer op het werk meestal niet goed	+ 0.16
– ergert zich vaak aan anderen op het werk	+ 0.15
– moet vaak dingen opschrijven om te onthouden	+ 0.15
– hartkloppingen	+ 0.15
– momenteel onder behandeling van arts	- 0.18
– medicijngebruik	- 0.17
– voelt zich in bedrijf onvoldoende gewaardeerd	- 0.17
– veel hinder van kou in het werk	- 0.17
– krijgt onvoldoende kans werk zo goed mogelijk te doen	- 0.16
– in werk onvoldoende afwisseling	- 0.15

Tabel F.4 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen gemiddelde consumptie per gebruiksday
– dronkenschap/kater	+ 0.38
– symptomatisch drinken	+ 0.31
– somscore drankproblemen	+ 0.29
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.29
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.28
– werk geestelijk erg inspannend	+ 0.25
– beloning niet in overeenstemming met werk	+ 0.23
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	+ 0.19
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	+ 0.18
– zweet gauw zelfs als het fris is	+ 0.17
– geregeld in het werk gehinderd door gebreken van anderen	+ 0.16
– psychologische afhankelijkheid	+ 0.16
– vergeetachtig	+ 0.15
– geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit werk	+ 0.15
– soms een waas voor de ogen	- 0.20
– weleens duizelig	- 0.19
– werk te eenvoudig	- 0.18
– houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.18
– medicijngebruik	- 0.17
– in algemeen moeite kranten en boeken goed te begrijpen	- 0.17
– momenteel onder behandeling van arts	- 0.15
aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen totale omvang gebruik
– symptomatisch drinken	+ 0.37
– dronkenschap/kater	+ 0.37
– somscore drankproblemen	+ 0.35
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.29
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.24
– psychologische afhankelijkheid	+ 0.23
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.21
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.20
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	+ 0.18
– ervaart een nadelige invloed van het privéleven op het werk	+ 0.16
– in werk regelmatig door directe leiding gecontroleerd	+ 0.16
– beschikbaarheid van alcohol op het werk	+ 0.16

Tabel F.4 (vervolg)

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten alkoholgebruik in het algemeen totale omvang gebruik
– laatste 5 jaar ervaring met alcoholproblematiek op werk	+ 0.16
– problemen met de gezondheid, ongevallen	+ 0.16
– vergeetachtig	+ 0.15
– beloning niet in overeenstemming met het werk	+ 0.15
– houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.15
– onregelmatige werktijden	- 0.17
– in algemeen moeite kranten en boeken goed te begrijpen	- 0.17
– soms een waas voor de ogen	- 0.15
– momenteel onder behandeling van arts	- 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

² Bij de analyses m.b.t. het alcoholgebruik in het algemeen (ja/nee), waar ook de niet-drinkers bij betrokken zijn, ligt de n hoger, namelijk minstens 141 en ten hoogste 148.

³ Aangezien deze vraag alleen gesteld is aan degenen die op dat moment kinderen hadden, ligt de n hier lager, namelijk op 67.

Tabel F.5: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk nee /ja
– aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	+ 0.44
– aantal uren overwerk	+ 0.37
– houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.29
– vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	+ 0.29
– beschikbaarheid alcohol op werk	+ 0.24
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.23
– totaal aantal werkuren (inklusief reistijd en overwerk)	+ 0.23
– kan in werk niet aan eigen eisen voldoen	+ 0.21
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.20
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.19
– op het werk ontbreken speciale veiligheidsregels	+ 0.19
– geregeld het gevoel onder druk te staan vanuit het werk	+ 0.19
– ontevreden met vrienden- of kennissenkring	+ 0.15
– beloning niet in overeenstemming met werk	+ 0.15
– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.21
– laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk	- 0.19
– onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk	- 0.17

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

Tabel F.6: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot de werksituaties waar meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt enerzijds en aspecten van het werk anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (mannen; n=151-152).

aspecten van het werk	korrelatiecoëfficiënten
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.27
– samenwerking met voornamelijk mannen	+ 0.19
– sociale drinkdwang	+ 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van aan 0.15 en groter zijn vermeld.

Tabel F.7: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot de werksituaties waar meer dan incidenteel alcoholgebruik op het werk voorkomt enerzijds en aspecten van het werk anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=139-149).

aspecten van het werk	korrelatiecoëfficiënten
– sociale drinkdwang	+ 0.35
– samenwerking met voornamelijk mannen	+ 0.34
– houding leiding t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+ 0.32
– samenwerking met voornamelijk vrouwen	- 0.24
– geen speciale regels t.a.v. alcoholgebruik op het werk	- 0.17

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

Tabel F.8: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gekontroleerd voor leeftijd (mannen; n=123-139).

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten behorend tot de risikogroep nee /ja
– ontevreden over de kinderen	+ 0.32 ²
– veel hinder van kou in het werk	+ 0.25
– somscore psychische gesteldheid	+ 0.25
– werk onvoldoende afwisselend	+ 0.23
– leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	+ 0.22
– ontevreden met het huidige leven in het algemeen	+ 0.21
– onvoldoende controle naleven regels t.a.v. alcohol op werk	+ 0.21
– veel hinder van vochtige lucht, regen in het werk	+ 0.20
– geen speciale regels t.a.v. alcohol op werk	+ 0.19
– in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen	+ 0.18
– soms het gevoel dat het leven zin- en doelloos is	+ 0.18
– meestal geen plezier in werk	+ 0.18
– ontevreden met financiële mogelijkheden	+ 0.17
– geregeld met een moe gevoel opstaan	+ 0.17
– veel hinder van warmte in het werk	+ 0.16
– vaak gejaagd	+ 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

² Aangezien deze vraag alleen gesteld is aan degenen die op dat moment kinderen hadden, ligt de n hier lager, namelijk op 93.

Tabel F.9: Korrelatiecoëfficiënten¹ met betrekking tot het al dan niet behoren tot de risikogroep voor alcoholproblematiek enerzijds en aspecten van het werk en gezondheid anderzijds, gecontroleerd voor leeftijd (vrouwen; n=119-126).

aspecten van het werk en de gezondheid	korrelatiecoëfficiënten behorend tot de risikogroep nee /ja
– houding respondent t.a.v. alcoholgebruik op werk	+ 0.27
– werk doorgaans niet goed georganiseerd	+ 0.21
– werkt geregeld onder tijdsdruk	+ 0.20
– ervaart nadelige invloed van het privéleven op het werk	+ 0.19
– beloning niet in overeenstemming met het werk	+ 0.19
– zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	+ 0.19
– veel hinder vochtige lucht, regen in het werk	+ 0.16
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding	+ 0.16
– ontevreden met vrienden- of kennissenkring	- 0.21
– veel hinder van droge lucht in het werk	- 0.21
– veel hinder van warmte in het werk	- 0.16
– weleens duizelig	- 0.15

¹ Uitsluitend de korrelatiecoëfficiënten van 0.15 en groter zijn vermeld.

Tabel G.2 (vervolg)

	1	2	3	4	5	6	7	8
	x	x	x	x	x	x	x	x
17 werkt ongeveer evenveel met mannen als met vrouwen	-.03	-.05	-.23	-.14	+.15	-.01	+.09	-.11
18 momenteel onder behandeling	-.07	-.01	-.01	+.17	-.09	+.02	-.05	-.05
alkoholgebruik op het werk (ja/nee)	+.35	+.25	+.24	+.21	+.20	+.20	+.18	+.18
9								
9 werkt voornamelijk met mannen	x	10						
10 aantal reisen	+.03	x	11					
11 werk onvoldoende afwisselend	+.08	+.02	x					
12 vindt reistijd bezwaarlijk	+.07	+.19	+.12	12				
13 geen specifieke regels t.a.v. alcohol- gebruik op werk	+.00	+.16	-.02		x			
14 veel hinder van wisseling van tempera- tuur in het werk	+.16	+.05	+.13	+.01	-.10	x	14	
15 geen contacten tijdens het werk	+.15	-.07	+.26	-.05	+.08	+.24	x	
16 werk te eenvoudig	+.02	-.02	+.31	+.04	+.15	+.13	+.06	16
17 werkt ongeveer evenveel met mannen als met vrouwen	-.77	-.02	-.10	-.09	+.11	-.13	-.14	+.04
18 momenteel onder behandeling	-.05	+.02	+.09	-.09	+.11	+.06	-.02	+.10
alkoholgebruik op het werk (ja/nee)	+.16	-.22	-.18	-.18	-.17	-.16	-.15	-.15
17								
17 werkt ongeveer evenveel met mannen als met vrouwen	x	18						
18 momenteel onder behandeling arts	-.01	x						
alkoholgebruik op het werk (ja/nee)	-.15	-.15	x					

Tabel G.3: Resultaten van de regressie-analyse bij de mannen met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik op het werk, bij een significantieniveau voor opname van 5%.

stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt ($\beta = .34$)	
stap 2: aantal uren overwerk ($\beta = .33$)	
stap 3: ontevreden met financiële mogelijkheden ($\beta = .27$)	
stap 4: laatste 5 jaar betrokken bij ongeval op werk ($\beta = -.22$)	

multiple R: .61; R²: .37; adj. R²: .35; sign.: .00 (alles na de 4de stap).

[illegible]

Tabel G.4 (vervolg)

	9	10	11	12	13	14	15	16
	x	x	x	x	x	x	x	x
17 zweet gauw, zelfs als het fris is	+ .17	+ .01	- .23	- .07	+ .09	- .05	+ .23	+ .07
18 onvoldoende controle naleven regels								
t.a.v. alcohol op werk	- .20	- .02	- .14	- .07	+ .08	+ .11	+ .14	+ .61
omvang van het alcoholgebruik op het werk	+ .20	+ .17	+ .16	+ .16	+ .15	+ .15	- .21	- .16
17 zweet gauw, zelfs als het fris is	17							
18 onvoldoende controle naleven regels	x	18						
t.a.v. alcohol op werk		- .03	x					
omvang van het alcoholgebruik op het werk	- .16	- .15	x					

Tabel G.5: Resultaten van de regressie-analyse bij de vrouwen met betrekking tot het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk, bij een gehanteerd significantieniveau voor opname van 5%.

stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	($\beta = .51$)
stap 2: slecht slapen	($\beta = -.22$)
stap 3: dronkenschap/kater	($\beta = .33$)
stap 4: ontevredenheid over maatschappelijke positie	($\beta = -.18$)
stap 5: beschikbaarheid alcohol op werk	($\beta = -.18$)
stap 6: werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	($\beta = -.21$)
stap 7: voor werk onvoldoende ervaring	($\beta = -.22$)
stap 8: verzuimduur	($\beta = -.17$)

multiple R: .73; R²: .53; adj.R²: .49; sign.: .00 (alles na de 8ste stap).

Tabel G.6: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de bij de regressie-analyse met betrekking tot het al dan niet gebruiken van alcohol op het werk (bij de vrouwen) betrokken variabelen.

1 aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	1							
	x							
2 vindt overwerk voor zichzelf ongunstig	+ .21	2						
3 werk vaak bemoeilijkt door afwezigheid van anderen		x	3					
	+ .24	+ .22	x	4				
4 werkt geregeld onder tijdsdruk	+ .17	+ .26	- .00	x	5			
5 opleidingsniveau	+ .29	+ .31	+ .24	+ .06	x	6		
6 dronkenschap/kater	+ .04	- .07	+ .10	+ .18	+ .05	x		

Tabel G.6 (vervolg)

	1	2	3	4	5	6	7	8
	x	x	x	x	x	x	x	
7 beschikbaarheid op het werk	+.55	+.12	+.16	+.10	+.16	+.08	x	8
8 vaak moe	+.04	+.07	-.09	+.26	-.02	+.05	+.03	x
9 zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	+.24	+.07	+.23	+.32	+.19	+.13	+.02	+.18
10 houding collega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+.34	+.07	+.02	-.03	+.19	+.10	+.20	+.05
11 werk geestelijk erg inspannend	+.12	+.28	+.03	+.31	+.16	+.02	+.04	+.13
12 werk doorgaans niet goed georganiseerd	+.26	+.02	+.15	+.17	+.07	+.15	+.02	+.02
13 slecht slapen	-.04	-.09	+.00	-.04	-.20	+.13	-.16	+.01
14 op het werk ontbreken speciale veilig- heidsregels	-.11	-.11	-.19	+.05	-.18	+.03	+.04	-.06
15 verzuimduur	-.09	-.14	+.09	-.13	-.06	+.07	-.05	-.10
16 in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen	-.04	-.04	-.14	+.04	-.17	-.08	+.06	-.09
17 voor werk te veel ervaring	+.03	-.19	-.04	-.12	-.15	+.00	-.13	-.00
18 voor werk onvoldoende ervaring	-.17	-.01	+.00	+.02	-.01	-.00	-.01	-.06
19 werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	+.15	-.17	-.27	+.07	+.08	+.04	+.13	-.06
20 ontevreden maatschappelijke positie	-.13	-.20	-.12	-.00	-.06	+.21	-.10	-.13
21 kan niet aan eigen eisen voldoen	-.14	+.00	-.01	+.05	+.09	-.04	-.12	+.00
22 laatste tijd gezondheidsklachten	-.04	-.15	+.18	-.14	+.00	-.14	+.12	-.02
23 in werk onvoldoende zelfstandig	-.14	-.12	+.00	+.13	+.07	-.05	-.11	+.01
24 problemen met de omgeving	-.10	-.09	-.06	-.10	-.14	+.28	-.08	-.12
25 veel hinder van stank in het werk	-.11	+.07	+.03	+.02	-.16	-.17	-.12	+.05
26 verzuim (nee/ja)	-.05	-.05	+.01	+.04	-.04	-.00	-.04	+.07
27 werk meestal niet boeiend	-.02	-.11	-.05	-.15	-.12	+.09	-.10	+.03
alcoholgebruik op werk (ja/nee)	+.50	+.25	+.23	+.21	+.20	+.20	+.19	+.19
9 zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	9							
10 houding collega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	x	10						
11 werk geestelijk erg inspannend	-.03	x	11					
12 werk doorgaans niet goed georganiseerd	+.08	-.05	x	12				
13 slecht slapen	+.18	+.16	+.08	x				
14 op het werk ontbreken speciale veilig- heidsregels	+.09	-.04	+.06	+.09	13			
15 verzuimduur					x	14		
16 in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen	-.06	-.06	+.21	+.13	+.07	x	15	
17 voor werk teveel ervaring	+.08	-.10	+.10	+.10	+.22	-.06	x	16
	+.02	+.10	+.07	+.03	+.19	+.03	+.24	x
	+.09	-.00	-.19	+.06	+.16	-.14	+.44	+.03

Tabel G.6 (vervolg)

	9	10	11	12	13	14	15	16
	x	x	x	x	x	x	x	x
18 voor werk onvoldoende ervaring	+.03	+.02	-.03	+.20	+.12	+.27	-.07	+.17
19 werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	-.01	+.11	-.25	+.01	-.05	+.09	+.01	+.04
20 ontevreden maatschappelijke positie	+.02	+.00	-.10	+.11	+.21	+.09	+.03	+.05
21 kan niet aan eigen eisen voldoen	+.13	+.12	+.07	+.16	+.28	+.06	+.26	+.19
22 laatste tijd gezondheidsklachten	+.22	+.02	-.10	+.21	+.05	+.05	+.41	+.02
23 in werk onvoldoende zelfstandig	+.14	+.10	-.15	+.05	+.05	-.10	+.19	-.06
24 problemen met de omgeving	+.11	+.09	-.03	+.07	+.42	-.06	+.23	+.27
25 veel hinder van stank in het werk	+.07	-.19	+.08	+.08	+.13	+.13	+.12	+.13
26 verzuim (nee/ja)	-.01	-.01	+.13	+.05	+.09	+.10	+.50	+.09
27 werk meestal niet boeiend	+.02	+.20	-.37	-.03	+.27	-.03	+.04	+.12
alkoholgebruik op werk (ja/nee)	+.18	+.17	+.16	+.16	-.28	-.27	-.26	-.21
	17							
17 voor werk teveel ervaring	x							
18 voor werk onvoldoende ervaring	-.07	18						
19 werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht	+.09	-.19	x	19	20			
20 ontevreden maatschappelijke positie	+.25	+.00	+.02	x	21			
21 kan niet aan eigen eisen voldoen	+.31	+.17	-.02	+.17	x	22		
22 laatste tijd gezondheidsklachten	+.31	+.11	-.00	+.21	+.26	x	23	
23 in werk onvoldoende zelfstandig	+.35	-.04	+.07	+.14	+.36	+.25	x	24
24 problemen met de omgeving	+.19	+.35	-.11	+.27	+.29	+.22	-.06	x
25 veel hinder van stank in het werk	-.07	+.18	-.10	+.02	-.12	-.02	-.09	-.04
26 verzuim (nee/ja)	+.17	-.08	+.12	+.10	+.22	+.15	+.05	-.03
27 werk meestal niet boeiend	+.25	-.02	+.16	+.25	-.13	+.16	+.13	+.20
alkoholgebruik op werk (ja/nee)	-.21	-.19	-.18	-.17	-.17	-.16	-.16	-.16
	25							
25 veel hinder van stank in het werk	x	26						
26 verzuim (nee/ja)	-.04	x	27					
27 werk meestal niet boeiend	-.09	+.03	x					
alkoholgebruik op werk (ja/nee)	-.15	-.15	-.15	x				

Tabel G.7: Resultaten van de regressie-analyse bij de vrouwen met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik op het werk, bij een significantieniveau voor opname van 5%.

stap 1: het aantal gelegenheden waarop alcohol op het werk voorkomt	(B= .32)
stap 2: vooral leidinggevende werkzaamheden	(B= .23)
stap 3: onregelmatige werktijden	(B= .20)
stap 4: veel hinder van stank in het werk	(B= -.19)
stap 5: geregeld wisselende collega's	(B= .17)

multiple R: .53; R²: .28; adj.R²: .25; sign.: .00 (alles na de 5de stap).

Tabel G.8: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de bij de regressie-analyse met betrekking tot **de omvang van het alcoholgebruik op het werk** (bij de vrouwen) betrokken variabelen.

[illegible]

Tabel G.8 (vervolg)

	1	2	3	4	5	6	7	8
	x	x	x	x	x	x	x	x
19 geregeld hoofdpijn	+06	-.09	+.02	+.10	-.08	+.06	-.02	+.19
20 momenteel onder behandeling arts	+06	-.07	-.02	+.05	-.14	-.01	-.15	+.02
21 verzuimfrekwentie	-.12	-.09	-.02	-.11	+.08	-.06	+.11	-.02
22 verzuim (nee/ja)	-.07	-.05	-.03	-.06	+.13	-.04	+.05	+.02
omvang van het alcoholgebruik op het werk	+.39	+.25	+.24	+.24	+.24	+.23	+.19	+.17
9 zou het in het werk eigenlijk kalmer aan moeten doen	9 x							
10 leidinggevend	-.02	10						
11 ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven		x	11					
12 onregelmatige werktijden	+.14	-.00	x	12				
13 dronkenschap/kater	+.23	-.02	+.21	x	13			
14 geregeld wisselende collega's	+.14	+.02	+.12	+.19	x	14		
15 werk meestal niet boeiend	+.05	+.07	+.11	+.10	-.07	x	15	
16 werk te eenvoudig	+.01	-.11	+.07	+.01	+.10	-.10	x	16
17 veel hinder van stank in het werk	-.07	-.11	+.04	-.12	-.03	+.02	+.42	x
18 in het werk ontbreken speciale veilig- heidsregels	+.10	-.09	-.11	+.06	-.09	+.06	-.04	-.05
19 geregeld hoofdpijn	-.00	-.12	+.05	+.24	+.11	-.04	+.02	-.01
20 momenteel onder behandeling arts	+.10	-.13	+.13	-.16	-.19	+.01	+.07	+.07
21 verzuimfrekwentie	+.13	-.17	-.04	+.00	-.17	+.06	+.12	+.12
22 verzuim (nee/ja)	-.02	-.04	+.22	+.08	+.06	-.02	+.13	+.05
omvang van het alcoholgebruik op het werk	+.05	-.08	+.17	-.01	+.01	+.09	+.03	+.05
17 veel hinder van stank in het werk	+.17	+.16	+.16	+.16	+.16	+.15	-.19	-.18
18 in het werk ontbreken speciale veilig- heidsregels	17 x	18						
19 geregeld hoofdpijn	+.19	x	19					
20 momenteel onder behandeling arts	+.08	+.02	x	20				
21 verzuimfrekwentie	+.16	+.02	+.29	x	21			
22 verzuim (nee/ja)	-.06	+.04	+.04	+.06	x	22		
omvang van het alcoholgebruik op het werk	-.03	+.12	+.05	+.12	+.80	x		
	-.17	-.17	-.17	-.17	-.15	-.15	x	

Tabel G.9: Resultaten van de regressie-analyse bij de mannen met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen, bij een significantieniveau voor opname van 5%.

stap 1: dronkenschap/kater	($\beta = .25$)
stap 2: veel hinder van stof in het werk	($\beta = .22$)
stap 3: ontevreden met financiële mogelijkheden	($\beta = .19$)
stap 4: symptomatisch drinken	($\beta = .20$)
stap 5: geregeld hoofdpijn	($\beta = -.15$)
stap 6: ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	($\beta = -.21$)
stap 7: veel hinder van kou in het werk	($\beta = .18$)

multiple R: .58; R²: .34; adj. R²: .30; sign.: .00 (alles na de 7de stap).

*Tabel G.10: Korrelatiecoëfficiënten (gecontroleerd voor leeftijd) van de bij de regressie-analyse met betrekking tot **de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen** (bij de mannen) betrokken variabelen.*

	1																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																				
--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tabel G.10 (vervolg)

	9	
9 veel hinder van kou in het werk	x	
10 ontevreden relatie met de partner	+.03	10
11 leiding houdt onvoldoende rekening met wat R. zegt	x	11
12 veiligheidsrisiko's in werk	+.32 +.09	x 12
13 laatste tijd gezondheidsklachten	+.15 +.07 -.02	x 13
14 geregeld hoofdpijn	+.19 +.10 +.14 -.09	x
15 ervaart een nadelige invloed van het werk op het privéleven	-.03 +.14 -.20 +.04 +.01	14
16 telkens wisselende leidinggevend	x	15
17 werk geestelijk erg inspannend	+.29 +.15 +.26 +.06 +.31 -.02	x 16
18 houding respondent t.a.v. alcohol-gebruik op het werk	+.16 +.03 +.13 +.08 -.04 +.30 -.01	x
omvang alcoholgebruik in het algemeen	+.03 +.03 +.10 -.04 -.01 +.11 +.23 -.05	
	-.00 +.15 +.06 +.06 -.11 +.10 -.04 -.08	
	+.18 +.18 +.16 +.15 -.16 -.16 -.16 -.15	
17 werk geestelijk erg inspannend	17	
18 houding respondent t.a.v. alcohol-gebruik op het werk	x	18
omvang alcoholgebruik in het algemeen	+.12	x
	-.15 -.15	x

Tabel G.11: Resultaten van de regressie-analyse bij de vrouwen met betrekking tot de omvang van het alcoholgebruik in het algemeen, bij een significantieniveau voor opname van 5%.

stap 1: symptomatisch drinken	(β = .32)
stap 2: werkt geregeld onder tijdsdruk	(β = .32)
stap 3: in werk regelmatig door directe leiding gecontroleerd	(β = .20)
stap 4: in algemeen moeite boeken en kranten goed te begrijpen	(β = -.27)
stap 5: houding leiding t.a.v. alcohol op werk	(β = .20)
stap 6: vergeetachtig	(β = .19)

multiple R: .61; R²: .38; adj.R²: .34; sign.: .00 (alles na de 6de stap).

[illegible]

Tabel G.12 (vervolg)

	9	10	11	12	13		
	x	x	x	x	x	14	
14 problemen met gezondheid, ongevallen	+06	+27	-.11	-.06	+.28	x	15
15 vergeetachtig	-.03	+.21	-.10	+.26	+.03	+.03	x 16
16 beloning niet in overeenstemming werk	+.04	+.13	+.02	-.12	+.02	+.11	+.02 x
17 houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	+.10	-.01	+.21	+.18	+.20	+.07	-.02 -.16
18 onregelmatige werktijden	+.12	+.03	-.12	+.08	-.04	-.07	-.20+.24
19 in algemeen moeite kranten en boeken goed te begrijpen	-.06	-.08	-.02	+.06	+.26	+.14	+.25 -.14
20 soms een waas voor de ogen	-.04	-.09	-.03	-.05	-.05	+.17	-.05 -.02
21 momenteel onder behandeling van arts	-.09	+.15	-.04	+.08	+.13	+.06	+.07 -.10
omvang alcoholgebruik in het algemeen	+.18	+.16	+.16	+.16	+.16	+.16	+.15+.15
17 houding kollega's t.a.v. alcoholgebruik op het werk	17						
	x	18					
18 onregelmatige werktijden	-.08	x					
19 in algemeen moeite kranten en boeken goed te begrijpen	+.10	+.03		19			
			x	20			
20 soms een waas voor de ogen	+.14	-.08	+.13	x	21		
21 momenteel onder behandeling van arts	+.01	+.00	+.16	+.25	x		
omvang alcoholgebruik in het algemeen	+.15	-.17	-.17	-.15	-.15	x	

NB: Uit de in deze bijlage gepresenteerde tabellen blijkt dat sommige (onafhankelijke) variabelen onderling sterk correleren. Tengevolge hiervan zouden in de regressie-analyses onbetrouwbaarheden in de schattingen van de regressiegewichten opgetreden kunnen zijn (multicollineariteit, zie bijvoorbeeld Pedhazur, 1982). In verband hiermee zijn de analyses enkele malen overgedraaid, waarbij van de sterk samenhangende variabelen steeds maar één in de afzonderlijke analyses is opgenomen. De resultaten hiervan bleken echter in het algemeen redelijk overeen te komen met de hier gepresenteerde gegevens. Daarom worden deze aanvullende analyses in dit rapport niet gepresenteerd.

Bijlage H

De gemiddelde scores van de respondenten op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar bedrijfs- en beroepstak:

Tabel H.1: De gemiddelde scores van de mannen op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar bedrijfstak.

variabelen (range)	bedrijfstakken*						Tot.	p
	2/3	5	6	7	8	9		
'alcoholklimaat' op het werk:								
– aantal gelegenheden waarop alcohol op werk voorkomt (0-6)	1.6	1.8	1.5	1.9	2.3	1.7	1.7	>.10
– beschikbaarheid alcohol op werk (nee-ja; 0-1)	.28	.38	.38	.29	.47	.30	.33	>.10
– houding leiding t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	4.0	3.3	3.9	3.6	3.6	3.4	3.6	>.10
– houding collega's t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.5	3.0	3.6	3.1	3.1	3.3	3.3	>.10
– totaalverbod t.a.v. alcoholgebruik op werk (nee/ja; 0-1)	.33	.08	.19	.21	.00	.09	.16	≤.01
feitelijke werksituatie:								
– aantal uren overwerk	2.8	2.2	5.2	6.8	7.4	4.9	4.6	>.10
– totaal aantal werkuren (inclusief reistijd en overwerk)	43.4	46.0	48.7	48.7	50.8	44.6	46.1	>.10
– werkt vnl. met mannen (nee/ja; 0-1)	.83	1.00	.81	.93	.65	.62	.76	≤.01
– werkt vnl. met vrouwen (nee/ja; 0-1)	.08	.00	.06	.07	.00	.19	.09	>.10
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht (nee/ja; 0-1)	.38	.31	.69	.36	.47	.32	.39	>.10
veiligheid van het werk:								
– wel risico's, maar veiligheidsregels ontbreken (nee-ja; 0-1)	.20	.00	.38	.29	.06	.15	.18	≤.10
fysieke werkomstandigheden:								
– veel hinder van stof in het werk (nee/ja; 0-1)	.23	.46	.00	.07	.12	.04	.14	≤.01
– veel hinder van warmte in het werk (nee/ja; 0-1)	.25	.15	.19	.14	.00	.19	.18	>.10
aantal respondenten	40	13	16	14	17	47	147	
– percentage gebruikers van alcohol op het werk (op basis van fase 1)	42%	43%	37%	38%	50%	48%	40%	

* 2/3 industrie; 5 bouwnijverheid en -installatiebedrijven; 6 handel, hotel- en restaurantwezen, reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen; 7 transport-, opslag- en communicatiebedrijven; 8 bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening; 9 overige dienstverlening.

Tabel H.2: De gemiddelde scores van de mannen op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar beroepstak.

variabelen (range)	beroepstakken*						Tot.	p
	0/1	2	3	4	5	7/8/9		
'alcoholklimaat' op het werk:								
– aantal gelegenheden waarop alcohol op werk voorkomt (0-6)	1.8	2.4	1.7	1.6	2.1	1.6	1.8	>.10
– beschikbaarheid alcohol op werk (nee-ja; 0-1)	.40	.60	.23	.31	.62	.29	.34	>.10
– houding leiding t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.2	4.2	3.6	3.8	3.7	3.8	3.6	>.10
– houding collega's t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.1	3.8	3.1	3.2	3.4	3.4	3.3	>.10
– totaalverbod t.a.v. alcoholgebruik op werk (nee/ja; 0-1)	.07	.40	.07	.08	.23	.27	.17	≤.05
feitelijke werksituatie:								
– aantal uren overwerk	5.4	16.8	3.2	7.2	4.1	2.8	4.3	≤.01
– totaal aantal werkuren (inklusief reistijd en overwerk)	47.8	62.3	43.3	51.5	43.6	44.3	46.0	≤.01
– werkt vnl. met mannen (nee/ja; 0-1)	.63	.60	.57	.69	.92	.93	.76	≤.01
– werkt vnl. met vrouwen (nee/ja; 0-1)	.20	.20	.10	.15	.08	.02	.10	>.10
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht (nee/ja; 0-1)	.23	.40	.53	.54	.23	.41	.39	>.10
veiligheid van het werk:								
– wel risico's, maar veiligheidsregels ontbreken (nee-ja; 0-1)	.13	.40	.07	.31	.23	.21	.18	>.10
fysieke werkomstandigheden:								
– veel hinder van stof in het werk (nee/ja; 0-1)	.03	.00	.03	.08	.07	.30	.14	≤.01
– veel hinder van warmte in het werk (nee/ja; 0-1)	.13	.20	.07	.15	.38	.18	.16	>.10
aantal respondenten	30	5	30	13	13	56	147	
– percentage gebruikers van alcohol op het werk (op basis van fase 1)								
	50%	54%	46%	40%	41%	38%	40%	

* 0/1 wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars; 2 beleidvoerende en hogere leidinggevende functies; 3 administratieve functies; 4 commerciële functies; 5 dienstverlenende functies; 7/8/9 ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies.

Tabel H.3: De gemiddelde scores van de vrouwen op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar bedrijfstak.

variabelen (range)	bedrijfstakken*					Tot. p
	2/3	6	7	8	9	
'alcoholklimaat' op het werk:						
– aantal gelegenheden waarop alcohol op werk voorkomt (0-6)	1.8	1.3	1.1	1.2	1.5	1.5 >.10
– beschikbaarheid alcohol op werk (nee-ja; 0-1)	.31	.18	.14	.20	.22	.21 >.10
– houding leiding t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.8	3.5	4.0	3.1	3.4	3.5 >.10
– houding kollega's t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.6	3.2	3.3	3.2	3.4	3.4 >.10
– totaalverbod t.a.v. alcoholgebruik op werk (nee/ja; 0-1)	.07	.11	.29	.13	.11	.12 >.10
feitelijke werksituatie:						
– onregelmatige werktijden (nee/ja; 0-1)	.15	.39	.29	.13	.26	.26 >.10
– werkt vnl. met mannen (nee/ja; 0-1)	.38	.18	.29	.27	.12	.18 >.10
– werkt vnl. met vrouwen (nee/ja; 0-1)	.30	.50	.43	.40	.66	.56 ≤.10
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht (nee/ja; 0-1)	.54	.61	.43	.73	.49	.54 >.10
aspecten van inspanning:						
– werkt geregeld onder tijdsdruk (nee-ja; 0-1)	.31	.36	.29	.40	.41	.39 >.10
aspecten van leiding en organisatie:						
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding (nee/ja; 0-1)	.15	.11	.57	.13	.29	.24 ≤.05
– werk doorgaans niet goed georganiseerd (nee/ja; 0-1)	.69	.64	.71	.67	.77	.72 >.10
aantal respondenten	12	27	7	15	81	142
– percentage gebruikers van alcohol op het werk (op basis van fase 1)	28%	25%	33%	40%	32%	27%

* 2/3 industrie, 6 handel, hotel- en restaurantwezen, reparatiebedrijven voor gebruiksgoederen, 7 transport-, opslag- en communicatiebedrijven, 8 bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening, 9 overige dienstverlening.

Tabel H.4: De gemiddelde scores van de vrouwen op de belangrijkste variabelen met betrekking tot de relatie alcohol en werk naar beroepstak.

variabelen (range)	beroepstakken*					Tot. p
	0/1	3	4	5	7/8/9	
'alcoholklimaat' op het werk:						
– aantal gelegenheden waarop alcohol op werk voorkomt (0-6)	1.5	1.7	1.3	1.1	1.3	1.4 >.10
– beschikbaarheid alcohol op werk (nee-ja; 0-1)	.27	.22	.21	.17	.17	.21 >.10
– houding leiding t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.5	3.1	3.5	3.7	3.8	3.5 >.10
– houding kollega's t.a.v. alcohol op werk (tolerant-afwijzend; 1-5)	3.5	3.0	3.5	3.5	3.8	3.4 >.10
– totaalverbod t.a.v. alcoholgebruik op werk (nee/ja; 0-1)	.16	.12	.00	.10	.17	.12 >.10
feitelijke werksituatie:						
– onregelmatige werktijden (nee/ja; 0-1)	.24	.12	.29	.37	.33	.26 >.10
– werkt vnl. met mannen (nee/ja; 0-1)	.11	.24	.14	.12	.33	.17 >.10
– werkt vnl. met vrouwen (nee/ja; 0-1)	.62	.49	.57	.68	.25	.57 ≤.10
– werkt geregeld alleen aan een taak of werkopdracht (nee/ja; 0-1)	.41	.71	.57	.51	.42	.54 ≤.10
aspecten van inspanning:						
– werkt geregeld onder tijdsdruk (nee-ja; 0-1)	.46	.39	.14	.37	.42	.38 >.10
aspecten van leiding en organisatie:						
– werkt doorgaans niet onder goede directe leiding (nee/ja; 0-1)	.41	.27	.07	.10	.33	.24 ≤.01
– werk doorgaans niet goed georganiseerd (nee/ja; 0-1)	.24	.27	.36	.15	.33	.24 >.10
aantal respondenten	37	41	14	39	11	142
– percentage gebruikers van alcohol op het werk (op basis van fase 1)						
	34%	36%	23%	31%	25%	27%

* 0/1 wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars; 3 administratieve functies; 4 commerciële functies; 5 dienstverlenende functies; 7/8/9 ambachts-, industrie-, transportberoepen en verwante functies.

